

Bálint Sándor szellemi örökében – 120 éve született Bálint Sándor

A Gál Ferenc Egyetem tudományos folyóirata

DELIBERATIONES

Scientific Journal of Gál Ferenc University

17. évfolyam 2. szám 2024/2

Vol. 17; Ed. No. 2/2024

A Gál Ferenc Egyetem tudományos folyóirata
Deliberationes
Scientific Journal of Gál Ferenc University
Bálint Sándor szellemi örökében – 120 éve született Bálint Sándor

Főszerkesztő / Editor: Janka Ferenc
Szerkesztésért felelős személy / Responsible editor: Halasi Szabolcs, Miklós Réka

Szerkesztőbizottság / Editorial board:
Vincze Gábor, Beke Szilvia, Árpási Zoltán, Nyári Csaba, Katona Krisztina, Szabóné
Balogh Ágota, Kovács József, Serfőző Levente, Thékes István

Szerkesztőségi titkár / Secretary:
Kónya Tünde

Lektorálta / Lectors:
Barna Gábor, Frauhammer Krisztina, Szőke Balázs, Kiss Norbert,
Glässerné Nagyillés Anikó

Borító / Cover: Gadányi György 1974-es felvétele

Kiadó / Publishing: Gerhardus Kiadó
Felelős kiadó / Responsible: Dux László, rektor
Kiadó/szerkesztőség címe / Contact: 6720 Szeged, Dóm tér 6.
E-mail: deliberationes@gfe.hu
Terjesztési forma: nyomtatott és online
Distribution: print and online

ISSN 1789-8919
e-ISSN 2786-1562

A kötet a „Bálint Sándor” Vallási Kultúrakutató Csoport gondozásában készült

Deliberationes tudományos folyóirat

17. évfolyam 2. szám 2024

ISSN 1789-8919

Gál Ferenc Egyetem

Deliberationes Scientific Journal

Vol.17; Ed.No.2024/2

ISSN 1789-8919

Gál Ferenc University, Hungary

TARTALOM

ELŐSZÓ	5
Ft. SERFŐZŐ LEVENTE	
TISZTELETREMÉLTÓ BÁLINT SÁNDOR – A HITVALLÓ TUDÓS TISZTELETÉNEK ALAKULÁSA A SZEGED-CSANÁDI EGYHÁZMEGYÉBEN (2018–2024)	7
GLÄSSERNÉ NAGYILLÉS ANIKÓ	
BÁLINT SÁNDOR TUDOMÁNYOS HAGYATÉKA A MÓRA FERENC MÚZEUMBAN	15
BARNA GÁBOR	
AZ OLTÁRÉPÍTŐ	25
SZŐKE BALÁZS	
A KARDOSKÚT-HATABLAKI ROMÁNKORI TEMPLOM ÉS ÁRPÁD-KORI UDVARHÁZ RAJZI ELMÉLETI REKONSTRUKCIÓJA	47
KISS NORBERT	
A FERENCES LELKISÉG MEGÚJULÁSA AZ OBSZERVÁNS REFORM UTÁN	71
FRAUHAMMER KRISZTINA	
BŰCSÚJÁRÁS A SZOCIALIZMUSBAN – AZ ELTERELÉS NARRATÍVÁI	85
MIKLÓS RÉKA	
ELME IMRE MAGYAR NÉPÉNEKGYŰJTEMÉNYE	103
ZÁRSZÓ	117

ELŐSZÓ

Bálint Sándor, a hitvalló tudós megelőzte korát. A szerény, de nagy tudású, több szakterületen is jártas néprajztudós életével és munkásságával azt a mintát vetítette előre, melyet napjaink tudományos munkamódszereiben egyaránt megtalálunk s amely a jelen kutatóit leginkább foglalkoztatja.

Miként lehet tanulmányozni valaminek az egészét az alkotó részek sokszínűsége és egymáshoz való viszonyuk, kapcsolatrendszereik által?

Hogyan illeszkednek egymáshoz, hogyan élnek egymás mellett, sőt mi több, éltetik egymást a népi és az urbánus, illetve a klerikális és szekuláris kultúra?

Milyen kölcsönhatások tapasztalhatók meg a történelem folyamán a különböző népek, felekezetek együttélése nyomán a vallási kultúrában?

Konferenciánk címe, *A sokszínű vallási kultúra* is fentebbi kérdéseket vetítette elő, ezekre próbált reflektálni, s eközben természetesen új kérdések is megfogalmazódtak. A Bálint Sándor születésének 120. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülés alkalmával, amely a Gál Ferenc Egyetemen, 2024. október 15-én került megszervezésre, első ízben találkozhattak az érdeklődők az egyetem Bálint Sándor Vallási Kultúrakutató Csoportjának tagjaival, valamint betekintést nyerhettek a kutatócsoport munkájába. Jelen kötet, mely a *Deliberationes tudományos folyóirat* 2024/2 számaként jelenik meg, a konferencián elhangzott előadásokból szerkesztett tanulmányokat közli.

Bár fő mentorunk – akit néhány éve hivatalosan is a tiszteletreméltó jelző illet meg – már égi otthonában vigyázza tevékenységeinket, mi, akik volt tanítványa irányítása alatt bátorkodunk folytatni a hitvalló tudós kutatómunkáját, ezt hittel és reményeink szerint „Bálint Sándor-i látásmóddal” tesszük. A vallási kultúra bizonyítottan sokszínű és önmagában megújuló tud lenni, még a 21. században is: nemcsak interetnikus és interkonfesszionális kapcsolódásokat mutat, hanem gyakran a legkülönbélebb tudományterületek közötti átjárás mezsgyéjén érhető tetten, ahogyan ezt kötetünk írásai is tükrözik.

Bálint Sándor nagy alázattal, ugyanakkor alapos kitekintéssel tanulmányozta mindazt, amit az Isten jó kedvében alkotott; nagy megfigyelő mestere és egyben művelője volt a vallási kultúrának, a környezetében levő tárgyi és spirituális hagyományoknak, valamint magának az alkotói tevékenységnek, melyet – írásai alapján – Isten ajándékának tartott. A népi vallásosságnak teológiai összefüggéseit, alapjait kutatta, s ez gyakran felért egy biblikus kincskereséssel.

Kutatócsoportunk is ezen a nyomon halad, abban a reményben, hogy nemsokára ismét alkalmunk lesz összegezni a legújabb kutatási fejleményeket – a sokszínű vallási kultúra terén.

Kívánunk Olvasóinknak kellemes időtöltést, izgalmas böngészést!

Szeged, 2024. november 10.

*A szerkesztőség nevében,
Miklós Réka*

Deliberationes tudományos folyóirat
17. évfolyam 2. szám 2024/2, 7–14. oldal
Kézirat beérkezése: 2024. november 22.
Kézirat befogadása: 2024. november 28.
DOI: 10.54230/Delib.2024.2.7

Deliberationes Scientific Journal
Vol.17; Ed.No. 2/2024, pages: 7–14
Paper submitted: 22nd November 2024
Paper accepted: 28th November 2024
DOI: 10.54230/Delib.2024.2.7

TISZTELETREMÉLTÓ BÁLINT SÁNDOR – A HITVALLÓ TUDÓS TISZTELETÉNEK ALAKULÁSA A SZEGED-CSANÁDI EGYHÁZMEGYÉBEN (2018–2024)

Ft. Serfőző Levente
Gál Ferenc Egyetem, Teológiai Kar
Szeged-Csanádi Egyházmegye Katechetikai Intézete

Absztrakt

A most következő írás a *Bálint Sándor szellemi örökében – 120 éve született Bálint Sándor* konferencián elhangzott köszöntő előadásnak az írott változata. Az emlékkonferenciára 2024. október 15-én került sor a Gál Ferenc Egyetem szervezésében. Az előadó a tudós és hitvalló Bálint Sándor boldoggá avatásának folyamatát, valamint imádságos tiszteletének Szeged-Csanád egyházmegyében kialakult formáit összegezte a *Positio* óta. Ugyanakkor ismertette a Bálint Sándor tiszteletéhez kapcsolódó eseményeket, a közreműködő személyeket, helyszíneket, programokat, és ezek kiemelkedő momentumait.

Kulcsszavak: Bálint Sándor, boldoggá avatás, *Positio*, imádságos tisztelet, Szeged-Csanád Egyházmegye

VENERABLE SÁNDOR BÁLINT – THE DEVELOPMENT OF THE VENERATION OF THE CONFESSOR-SCHOLAR IN THE DIOCESE OF SZEGED-CSANÁD (2018–2024)

P. Levente Serfőző
Gál Ferenc University, Faculty of Theology
Catechetical Institute of the Diocese of Szeged-Csanád

Abstract

The following text is the written version of the greeting address delivered at the conference *In the Spiritual Heritage of Sándor Bálint – 120 Years Since the Birth of Sándor Bálint*, held on 15 October 2024 and organized by Gál Ferenc University.

The speaker summarized the process of the beatification of the confessor and scholar Sándor Bálint, as well as the forms of prayerful veneration that have developed within the Diocese of Szeged-Csanád since the submission of the *Positio*. In addition, the presentation described events related to Bálint's veneration, including the people, places, programs, and notable moments involved.

Keywords: Sándor Bálint, beatification, „*Positio*”, veneration, Diocese of Szeged-Csanád

Tisztelt Konferencia!

Szeretettel köszöntöm mindannyiukat: a konferencia szervezőit és a résztvevőket. Arra kaptam felkérést, hogy bemutassam Tiszteletreméltó Bálint Sándor személyét, boldoggá avatásának folyamatát, valamint imádságos tiszteletének egyházmegyénkben kialakult formáit.

A téma azonnal behatárolja az időt is és a területet is. Rövid írásomban már az elején szeretnék kitérni arra, hogy egyházmegyénk határait Csongrád-Csanád- és Békés- vármegyék, illetve Jász-Nagykun-Szolnok vármegyének egy kisebb területe jelentik. Az időkeret pedig, melyről beszélünk, a 2018 és 2024 között eltelt öt esztendő eseményeit foglalja össze. Célom ismertetni Bálint Sándor tiszteletéhez kapcsolódó események, programok, helyszínek, személyek sorát, helyét, kiemelkedő momentumait. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy az említett időintervallum több, mint öt évet foglal magába. A csúszás oka a Covid időszak okozta korlátozottság, melynek következtében a programjaink többségét újra kellett gondolnunk.

Bálint Sándorról, mint hitvalló tudósról, tiszteletreméltó személyről beszélünk. A boldoggá avatási folyamatban nagy fordulópontot jelentett a leadott *Positio*, melyet a Szentek Ügyei Kongregáció 2021. március 17-én fogadott be. Ugyanezen év május 22-én, Ferenc pápa elismerte hősiei erényeit, mely azt jelentette, hogy a hitvalló tudós élete és hősieien gyakorolt erényei szabad utat nyitottak a kitartó imádság felé. Ebben az esetben már a Tiszteletreméltó megszólítással imádkozhatunk pártfogásáért és boldoggá avatásáért. Kellő óvatossággal, de nagy reménnyel emelném ki, hogy a boldoggá avatás útján több ima-meghallgatás is adminisztrálva lett, de mindezek a kivizsgálás és a mérlegelés szakaszában járnak, így ezeket most nem áll módomban jobban kifejteni. Bízom benne, hogy egy napon, a kellő diszkrécióval kezelt témákat hívó bizonyossággal tárhatjuk az érdeklődők elé.

Bálint Sándor, a hitvalló tudós (**1. kép**) 1904. augusztus 1-jén született Szeged-Alsóvároson, mely életének meghatározó helyszíne lett. A családi bölcső és pátria azzá a területté vált, melyhez egész élete során ragaszkodott és annak kultúrájával, a népi szakrális hagyományokkal élete egész folyamán szenvedélyes módon foglalkozott. Kezdetektől fogva itt és ebben az életterben találta meg az Istennel való kapcsolatát, amelyet a népi jámborságon keresztül fedezhetett fel és mélyített el. A szakrális értékeket nem csak kutatta, annak lelkiségét maga is mélyítette; ebből számunkra

1. kép: Bálint Sándor (Szentbalázs, 1975).
Lantos Miklós felvétele

olyan pótolhatatlan kincs és tradíció született, amelyet büszkén őrzünk és ápolunk. Bálint Sándor munkája és hűsége példaértékű; egy olyan hitvalló tudóst tisztelhetünk benne, aki élete utolsó pillanatáig és annak minden területén Krisztus-hordozó volt. Így válhatott a hit és kultúra közötti kapcsolat egyik megtestesítőjévé, a tudomány és a vallás dialógusának fáradhatatlan misszionáriusává, melyet mélyen átjárt és meghatározott máriás lelkisége és a népi ájtatosság iránti szeretete.

Az eseményeket számbavéve, a 2018 és 2024 közötti időszakból elsőként Rösztke település plébániai közösségének kezdeményezéseit szeretném kiemelni. A plébánia tagjai több éven keresztül, a szakrális népi kultúra ápolását célzó, közösségfejlesztő, hagyományőrző programokat szerveztek. Ezek természetét megismerve,

generációkon átívelő programsorozatról, konferenciáról, találkozóról, kiállításokról beszélhetünk, amelyek Bálint Sándor oltalma alatt zajlottak, és a szegedi hitvalló tudós közbenjárását kérve, az ő pártfogásába ajánlottak.

A szervezések sorában másodikként a Karolina Katolikus Általános Iskolát említeném meg. Bálint Sándor emlékének és tiszteletének ápolására ez az intézmény nemcsak az elmúlt öt évben, de az osztályok, az osztályközösségek és az iskola vezetése által már jóval korábban nagy hangsúlyt fektetett.

A tárgyalt időintervallumon belül, a 2017-18-as tanévben az intézmény kettős jubileumot ünnepelt, így ekkor kiemelt figyelmet fordítottak Bálint Sándor életére és munkásságára. Imádsággal emlékeztek, koszorúztak, a diákok programokkal készültek; ugyanebben az időszakban frissült az állandó élettörténeti kiállítás, mely eddig az iskola egyik termében és folyosóján kapott helyet. Jelenleg megújult formában, sokkal szembetűnőbb és gazdagabb módon mutatja be egykori oktatójuk életét. Diákok, pedagógusok, a belépő szülők és vendégek szinte belebotlanak a Tiszteletreméltó Bálint Sándor életét bemutató, megújult kiállításba. Szólnunk kell arról is, hogy a Mi-asszonyunk Iskolanővérek által fenntartott intézmény diákjai számos alkalommal a legkülönfélébb megemlékező eseményekbe tudnak bekapcsolódni, melyek Szeged-Alsóvároson kerülnek megrendezésre.

Az emlékek és az imádságos tisztelet életben tartása során kiemelt szerepet tölt be a Dugonics András Piarista Gimnázium egész közössége, akik büszkén emlékeznek egykori diákjukra. Művészeti csoportjaik által, az iskola vezetésének támogatásával és jelenlétével számos program, emlékműsor szervezői és résztvevői voltak az elmúlt időben.

2. kép: Bálint Sándor sétány Szegeden, a Kárász utcában (2024).
Kispéter Gábor felvétele

2023-ban a Szeged-Csanádi Egyházmegye, valamint több világi intézmény közös munkájának eredményeképpen létrejött egy tematikus vándorkiállítás, mely a 'legszőgedibb szőgedi' életét, hitvalló életpéldáját, tudományos munkásságát megjelenítve, már számos helyszínen megfordult. Az egyházmegye általános iskoláiban, a plébániákon, valamint más intézményekben kiállított tartalom Bálint Sándor élet-történetét foglalja össze: idézetekkel, róla készült fotókkal gazdagítva teljesebb képet ad az őt megismerni kívánók számára. Talán az egyik leghatékonyabb kültéri kezdeményezés a 2022 őszén nyílt szabadtéri kiállítás volt, melyet a Szegeden megrendezett Katolikus Társadalmi Napok keretében adtak át. Ugyanez a kültéri tartalom, mely a Bálint Sándor sétány nevet viselte, 2024 májusában a hitvalló néprajztudós születésének 120. évfordulója alkalmából, a Kárász utca forgatagában kapott helyet (2. kép). A mobil paravánokra tervezett életút képekben – valamint a szülőföld szeretetéről, imádságról, a tudomány és a hit kapcsolatáról, Szeged város iránti tiszteletéről szóló gondolatokban – mutatta be a szerény, de nagy műveltséggel bíró alsóvárosi szent életét. Ezen alkalommal a két szerzetesi iskola – a Karolina Általános Iskola és Gimnázium, illetve a Dugonics András Piarista Gimnázium diákjai –, valamint az 519-es számú Bálint Sándor cserkészcsapat vállalt szerepet és vett részt a program szervezésében. A közös munka során jó munkakapcsolat és együttműködés alakult ki.

A tisztelet terjesztése nem csak a már említett intézményekben, de a Szeged-Csanádi Egyházmegye ifjúsága és a hittanosok körében is lendületet vett. A Covid világjárvány ideje alatt, 2021 májusában életre hívtuk a Bálint Sándor Vetélkedőt és Emléknapot, mely az egyházmegye területén működő egyházi és világi iskolák diákjai számára nyújt találkozási, illetve versenyzési lehetőséget. A Bálint Sándor halálának – illetve égi születésnapjának – évfordulója alkalmából megrendezett egész napos program hi-dakat épít és együttműködést hoz létre sok egyházi és világi intézmény – mint például

az Alsóvárosi Napsugaras Tájház, a Móra Ferenc Múzeum, a Szent-Györgyi Albert Agóra, a Somogyi Városi és Megyei Könyvtár, a Szegedi Tudományegyetem, a Gál Ferenc Egyetem, a Szegedi Dóm Látogatóközpont, az Alsóvárosi Ferences Plébánia, a Szent József Jezsuita Templom, valamint a Szeged-Csanádi Egyházmegye – között.

3. a-c kép: Az óföldségi gyalogos zarándoklat képei: a templom (a), a zarándokok csoportja (b) és az imalap (c)

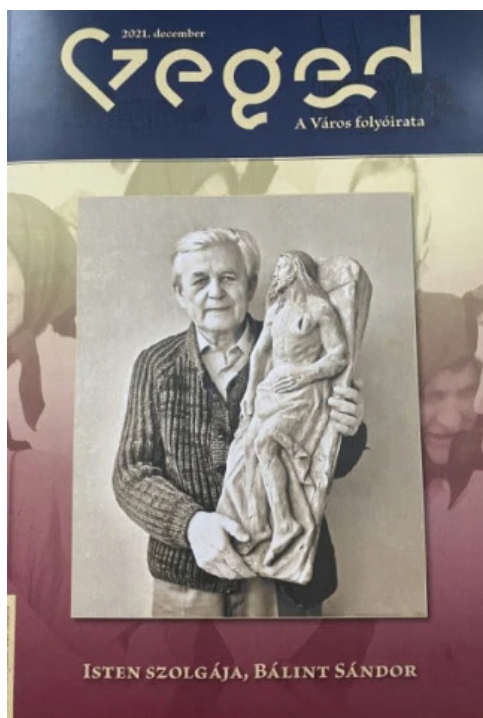
Egy újabb, az egyházmegyét megmozgató és Bálint Sándor tiszteletét is elősegítő alkalom volt az óföldségi gyalogos zarándoklat (3a-c. kép). Első alkalommal 2020. május 23-án – éppen a vírusidőszak által erősen sújtott hónapokban – lett meghirdetve. Ekkor még nem volt lehetőség szervezett módon, nagyobb létszámban elzarándokolni az óföldségi erődtemplomhoz, így egy kisebb zarándok csoport gyalogosan indult el Szegedről. A zarándokok a Dóm térről, Bálint Sándor mellszobrától imádkozva gyalogosan tették meg a közel 30 kilométeres utat. Ez volt az első olyan gyalogos zarándoklat, amely Bálint Sándor boldoggá avatásáért lett felajánlva.

Napjaink evangelizációs és pasztorális módszerei között pótolhatatlan tényező a digitális-online megjelenés és igehirdetés, így fontosnak éreztük létrehozni azt az online hírlevelet és weboldalt, melyek Bálint Sándor személyéhez kapcsolódó eseményekről, megemlékezésekről, valamint a személyéről szóló írásokról számolnak be.¹

Kialakult rendje és hagyománya lett az alsóvárosi temetőben – az egykori szülőház és a Tömörkény utcai lakás falán elhelyezett emléktábláknál – a Mátyás és a Dóm téren álló szobrok előtt tartott koszorúzásoknak. Általában olyan, imádsággal kísért, Bálint Sándor életét és emlékét felidéző, kulturális programmal gazdagított eseményeket szerveznek, melyekbe rendszerint felnőttek, iskolások, közéleti személyiségek, de még a hitvalló tudóst személyesen ismerők is bekapcsolódnak.

A szegediek és a dél-alföldi nép körében oly nagy tiszteletnek és érdeklődésnek örvendő alsóvárosi búcsún, melyet Havas Boldogasszony ünnepéhez kapcsolódóan tartanak, a nyitó szentmisét minden évben az egykori alsóvárosi hitvallóért, Bálint Sándorért és boldoggá avatásáért ajánlják fel. Ennek a szentmisének volt főcelebránsa hosszú éveken keresztül Gyulay Endre nyugalmazott szeged-csanádi püspök; ugyancsak ő volt az, aki 2004-ben hivatalosan is elindította a boldoggá avatási eljárást. A rendszerváltoztatás hajnalán Bálint Sándor neve, eszmei hagyatéka, hitvalló példája nyilvános módon is kifejeződhetett. Ennek okán 1989-ben a Szeged-Felsővárosi

¹ <https://balintsandorszeged.hu/>, utolsó lehvívás: 2024.11.15. (szerk. megj.)

4. kép: Szeged. A Város folyóirata.

Bálint Sándor tematikus szám, 2021 december

számtalan hírt és információt jelentettek meg, hozzájárulva ezáltal Bálint Sándor tiszteletének terjesztéséhez. Emléke nemcsak egyházi, de világi közegeket is megszólít, interdiszciplinaritása a tudományos élet képviselőit is érdeklődéssel tölti el.

Az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus kapcsán különös figyelem vetődött Bálint Sándor eucharisztia tiszteletére is, mely spirituális jelentősége mellett történelmi távlatokat is megmozgatott. A szegediek körében ismert volt az a tény, hogy a Szent Vér tisztelete – mint „devotio viva” – évszázadokon keresztül jelen volt a városban. Ennek egyetlen valóságos emléke a Szeged-Alsóvárosi Havas Boldogasszony-templomban álló Szent Vér oltárkép. Bálint Sándor kutatásai nyomán, illetve más történelmi forrásokat figyelembe véve állítható, hogy a fennmaradt tisztelet alapja a várban álló, egykori Szent Erzsébet templomban őrzött vérző ostya lehetett, melyről Laskai Osvát ferences szerzetes prédikációs gyűjteményében olvashatunk. A török megszállással a templom elpusztult, az eucharisztikus ereklyének nyoma veszett, ám a szegediekben az imádságos tisztelet tovább élt. Ennek nem csak szakrális, de néprajzi jelei is fennmaradtak, melyet Bálint Sándor az alsóvárosiak köszönési formájában fedezett fel: „Isten vére áldjon mög!” Az egykori ereklye történetét és a hozzá kapcsolódó tisztelet folytonosságát mutatta be az a kiállítás, melyet 2022. február 10-én Kiss-Rigó László szegedcsanádi megyéspüspök nyitott meg a Szegedi Dóm Látogatóközpontban (5. kép).

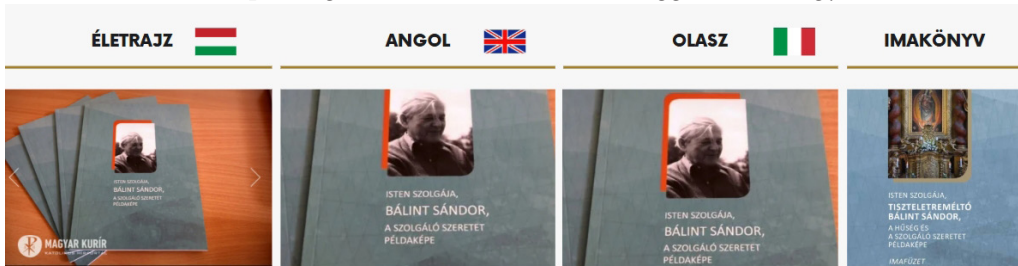
Szent Miklós Plébánián újjáalakult cserkészcsapat az ő nevét vette fel. A 35. évforduló alkalmából emléktáblát avattak az egykori minorita kolostor homlokzatán, mely egyszerre állít emléket a bátor és reményteli újrakezdőknek, valamint a 120. éve született hitvalló tudósnek.

Bálint Sándor élete, tudományos tevékenysége és emberi jelleme vitathatatlanul bizonyítja, hogy szülővárosa iránti szeretete és hűsége kétségbevonhatatlan; de az is igaz, hogy a szegediekben évtizedek óta él annak a példaértékű, széles látókörű, a magyar szakrális néprajz atyjaként tisztelt tudósnek az emléke, akiről 2021 decemberében a *Szeged. A Város folyóirata* egy teljes tematikus számban emlékezett meg (4. kép). Ezenkívül egyházi és világi, helyi és regionális média, országos sajtóorgánumok, írott és online felületen

5. kép: Bálint Sándor emlékkiállítás a Szegedi Dóm Látogatóközpontban

Az elmúlt évek kezdeményezései számos alkalmat adtak arra, hogy Bálint Sándor imádságos tisztelete mélyüljön, élete és példája pedig még több ember számára váljon ismertté. Ezt szolgálja ma is az a két imakártya, melyet csak a közelmúltban több ezer példányban osztott szét a Szeged-Csanádi Egyházmegye. Egyiken a pártfogásáért, míg a másikon a boldoggá avatásáért írt imádságot olvashatjuk. Az egyházmegye több plébániáján – mint például Szeged-Alsóvároson, Szőregen, Móravároson és a Szeged-Felsővárosi plébániákon – szentmisében és imaórákon kéri pártfogását és fohász-kodnak a boldoggá avatásáért. Ugyancsak több ezer példányban jelent meg az életét és tiszteletét bemutató kiadvány, melyet az egyházmegye 2024-ben angol és olasz nyelv-re is lefordítottatott (6. kép). A 2025. Szentévre megjelenő *Bálint Sándor Imafüzet* sokak személyes visszaemlékezései alapján egy kilenced-sorozatot kínál az imádkozóknak, melyben elmélkedések, könyörgések és fohások segítségével lehet kérni Tiszteletre-méltó Bálint Sándor pártfogását, és imádkozni a boldoggá avatás kegyelméért.

6. kép: Isten szolgája, Bálint Sándor, a szolgáló szeretet példaképe (2024)

Összességében tehát, az 2018–2024 közötti időszakot tekintve Bálint Sándor tisztelete egyre szélesebb körben elterjedt, így az egyházmegye területén és az ország más pontjain is számos, különböző korosztályokon átívelő programok, ájtatosságok szerveződtek. Bálint Sándor munkássága a tudományos élet területén aktív érdeklődésnek örvend, hitvalló életére pedig sokan erőforrásként tekintenek. Mindannyian, akik Bálint Sándor életét megismertük, feladatunknak tartjuk, hogy beszéljünk és a magasba emeljük a „legszögédibb szögedi” kiváló műveltségét, Isten és az egyház iránti rendíthetetlen hűségét, és azt a kegyelmi lehetőséget, melyet a pártfogásába vett bizalom jelent.

Kapcsolattartó szerző:

Serfőző Levente

Szeged-Csanádi Egyházmegye Katechetikai
Intézete

6720 Szeged

Aradi vértanúk tere 2.

serfozo.levente@gfe.hu

Corresponding author:

Levente Serfőző

Catechetical Institute of the Diocese of
Szeged-Csanád

Aradi vértanúk square 2.

6720 Szeged, Hungary

serfozo.levente@gfe.hu

Reference: Serfőző, L. (2024). Tiszteletreméltó Bálint Sándor – a hitvalló tudós tiszteletének alakulása a Szeged-Csanádi egyházmegyében (2018–2024). *Deliberationes*, 17(2), 7–14.

Deliberationes tudományos folyóirat
17. évfolyam 2. szám 2024/2, 15–24. oldal
Kézirat beérkezése: 2024. november 22.
Kézirat befogadása: 2024. november 28.
DOI: 10.54230/Delib.2024.2.15

Deliberationes Scientific Journal
Vol.17; Ed.No. 2/2024, pages: 15–24
Paper submitted: 22nd November 2024
Paper accepted: 28th November 2024
DOI: 10.54230/Delib.2024.2.15

BÁLINT SÁNDOR TUDOMÁNYOS HAGYATÉKA A MÓRA FERENC MÚZEUMBAN

Glässerné Nagyillés Anikó

Móra Ferenc Múzeum

SZTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola

Absztrakt

Bálint Sándor egyik fő kutatási témája a vallási néprajz volt. Az általa összegyűjtött és a Móra Ferenc Múzeumba került tárgyak is ezt az érdeklődését tükrözik. Gyűjteményében egyaránt megtalálhatóak a hagyományos vallási tárgyak, az ipari tömegtermékek és a 20. századi művészek alkotásai. Ennek oka, hogy „nép”-fogalmát nem korlátozta a paraszti műveltségre, az egész társadalmat vizsgálta. A vizsgált jelenséget annak társadalmi közegébe helyezte el, azt történeti háttérének ismeretében értelmezte. Azt is vizsgálta, hogy az egyházi ünnepek mit jelentenek az emberek számára, milyen helyet foglal el a kereszténység a gondolat- és érzelmvilágukban, mit valósítanak meg belőle. A tárgyak, dokumentumok a II. vatikáni zsinat előtti népi vallásossághoz kapcsolódnak, legnagyobb részük a 18–20. századból származik. Hagyatéka élő gyűjtemény, ma is bővül. A kutatók mellett a múzeum látogatói is érdeklődnek iránta.

Bálint Sándort már életében nagy tisztelet övezte. Emlékét szobrok, emléktáblák, intézmények, egyesületek nevei őrzik. Évente versenyeket, megemlékezéseket, illetve kiállításokat szerveznek az ő tiszteletére.

Kulcsszavak: Bálint Sándor, valláskutatás, Móra Ferenc Múzeum

SÁNDOR BÁLINT'S SCHOLARLY LEGACY AT THE „MÓRA FERENC” MUSEUM

Anikó Gläserné Nagyillés

„Móra Ferenc” Museum

University of Szeged Doctoral School of History

Abstract

One of Sándor Bálint's primary research interests was the ethnography of religion. The objects he collected—now preserved in the Móra Ferenc Museum—reflect this scholarly focus. His collection contains traditional religious artifacts, industrially mass-produced items, and works by 20th-century artists. This diverse scope reflects Bálint's understanding of 'folk,' which he did not limit to peasant culture, but applied to the study of society as a whole. He always interpreted religious phenomena within their social setting and in light of their historical context. He also investigated what church feasts meant to people, the role Christianity played in their inner world of thoughts and feelings, and how they lived out their beliefs.

The objects and documents in the collection are associated with popular religiosity prior to the Second Vatican Council and primarily date from the 18th to the 20th centuries. Bálint's legacy is a living collection that continues to grow. It draws the interest not only of researchers but also of the museum's general visitors.

Sándor Bálint enjoyed widespread recognition during his lifetime. His memory is honored today by statues, memorial plaques, institutions, and associations bearing his name. Competitions, commemorative events, and exhibitions are held annually in his honour.

Keywords: Sándor Bálint, ethnography of religion, „Móra Ferenc” Museum

BEVEZETÉS

Bálint Sándor visszaemlékezése szerint életének egyik sorsdöntő eseménye egy 1925-ben megtartott Bartók Béla hangverseny volt. Bartók feldolgozásait hallgatva úgy érezte, hogy „a legmagasabb, a legkorszerűbb műveltség és e között a paraszti tradíció között valami összefüggés van, valami mély humanizmus kötheti ezt a kettőt össze egymással.”¹ Ezt követően szakmai életfilozófiájává vált, hogy a paraszti műveltséget a nemzeti kultúra részévé tegye. Egy olyan eltűnőben lévő világ anyagát szerette volna ezzel megmenteni a felejtéstől, amelynek maga is részese volt (**1. kép**). Emellett 1929-től a valláskutatás fontosságát hangsúlyozta, amely akkor még kevés figyelemre méltatott

1 Trogmayer 1987: 71.

kutatási terület volt.² Törekvésének eredménye az a rendkívül sokszínű, értékes tárgygyűjtemény és dokumentumanyag, amelyet jelenleg a Móra Ferenc Múzeum őriz.

1. kép: Bálint Sándor Németiben (1973). Lantos Miklós fényképe.
Forrás: Móra Ferenc Múzeum

A „BÁLINT SÁNDOR-I LÁTÁSMÓD”³

Bálint Sándor Szeged kultúrtörténetének vizsgálatát apai, a valláskutatást anyai örökségének tekintette, hagyatékának összetétele is ennek a két fő kutatási területét tükrözi. A „nép”, illetve „népi” fogalmakat e szavak eredeti jelentésének megfelelően az egész társadalomra és nem csak a paraszti rétegre alkalmazta. A *Karácsony, húsvét, pünkösöd* című könyvének előszavában ezt így fogalmazta meg:

„Könyvünk nép-fogalma nem korlátozódik kizárólagosan a parasztnépre, hanem kiterjed az egész számba vett emberközösségre, társadalomra, minden osztályára és rétegére, amennyiben szakrális hagyományokat, hagyományoszerű jelenségeket őriz, illetőleg osztolni kíván bennük.”⁴

² Péter 1987: 3.

³ Szilárdfy Zoltán szóhasználat. Szilárdfy 2004: 35.

⁴ Bálint 1989: 6.

Az összegyűjtött tárgyakat komplex módon vizsgálta, figyelembe véve annak a kor-
szaknak a társadalmi környezetét, gondolkodásmódját is, amelyben ezek születtek.⁵
Bálint Sándor kutatásainak újdonsága tehát, hogy az adatok precíz összegyűjtésén túl
a vizsgált jelenséget annak társadalmi közegébe helyezte, történeti háttérének ismer-
retében értelmezte. Témáit európai művelődéstörténetbe ágyazva vizsgálta. Kutatói
módszerét a *Karácsony, húsvét, pünkösd* előszavában így foglalta össze:

„Előadásunkban komplex jellemzésre törekedtünk: a nagyünnepek hagyó-
mányvilágát, illetőleg népi élményét mindig iparkodtunk beleágyazni a hazai
liturgia és ikonográfia, továbbá a patrocíniumkutatás és épületes irodalom vilá-
gába, de a kínálókozó közép-európai, sőt még nagyobb összefüggésekbe, kultusz-
áramlatokba is. Lehetőségeinkhez képest szem előtt tartottuk a magyar, illetőleg
hazai művészet és településtörténet, honismeret, irodalom és folklór: népköny-
vek, ponyvairatok gazdag televényének tanulságait és kapcsolatait, felhasználva
a szomszédos népek szakkutatásának számunkra elérhető eredményeit is.”⁶

Bálint Sándornak ez a mindenre kiterjedő látásmódja, az egyes vizsgált kutatási
témáknak saját társadalmi közegében történő értelmezése, illetve az általa összegyűj-
tött, számos rendkívül jelentős adat és a hozzá kapcsolódó értelmezés az őt követő
generációk kutatásainak alapjául is szolgál. Naplójából készült *Breviárium*ában a nép-
művészetet Dantéhez és Aquinói Szent Tamás műveihez hasonlította:

„fölcsilannak benne, sőt elevenen élnek, utánozhatatlan helyi jelleggel, az auto-
nómia halhatatlan európai készségével mutatkoznak meg a nagy inspirációk, így
a román nyugalma, a gótika szárnyalása, a reneszánsz virágzó kedve, a barokk
organizmusa, a biedermeier otthonossága. Sosem utánoznak, hanem benne van-
nak, átélnek és megköltenek: bachi hálaadással és mozarti gráciával hajtogatnak
valamit, ami az evangéliumi elásott kincshez, azaz Európa lényegéhez, a forma
és tartalom egyensúlyának csodájához tartozik.”⁷

Fél Edit mutatott arra rá, hogy Bálint Sándor volt az első, aki nemcsak az ünnepek
köre fűződő szokásanyagot gyűjtötte össze, hanem azt is vizsgálta, hogy az egyházi
ünnepek mit jelentenek az emberek számára, milyen helyet foglal el a kereszténység a
gondolat- és érzélemvilágukban, mit valósítanak meg belőle.⁸ Legszebb példája ennek
a *Boldogasszony vendégségében*⁹ című kötete, amely a hazai máriás kegyhelyek egyfaj-
ta lelki útikalauza.

5 Szilárdfy 2004: 35.

6 Bálint 1989: 6.

7 Bálint 1997: 91–92.

8 Fél 2005: 213.

9 Bálint 1944.

A korábbi vallási néprajzi felfogástól eltérően – amely csak azt tartotta a vallási néprajzba tartozónak, ami népi eredetű, vagy pedig a papi, egyházi rendelkezések népi „átalakítása”-ként¹⁰ épült be a népi kultúrába – Bálint Sándor figyelembe vette, hogy a népi kultúra nem homogén és nem mentes a kölcsönhatásoktól sem, vagyis nem lehet az urbánust s a népit élesen elválasztani. Ezek ugyanis hatottak egymásra, a népi kultúrába is sok „kívülről” érkező elem került be. Ezek lehetnek például ipari tömegtermékek (többek között szentek szobrai, emlékbögrék), vagy a városban kapható, vagy a búcsújáró helyekről hozott árucikkek is. Ugyanakkor ezek szervesen beépültek a népi kultúrába, a tisztaszoba díszéivé váltak. A búcsújáró helyekről hozott bögrékből bevett gyógyszert hathatósabbnak gondolták. Ennek tárgyi lenyomata a gyűjteményben is megfigyelhető, ahol ezek a tárgyak jól megfértek egymás mellett. Bálint Sándor vizsgálata a népi vallásosság esetében egyaránt kiterjedt az egyházi eredetű (liturgikus), valamint a népi fogantatású (paraliturgikus) elemekre. Fontos megállapítása volt továbbá, hogy a népi gondolkodásban a transzcendencia pragmatista, célirányos törekvéseket is szolgál, vagyis általa nemcsak a túlvilági üdvösséget igyekeznek elérni, hanem a földi boldogulásukat is elősegíteni. A kettő közötti határ pedig elmosódik. Mindez az élet minden területén megfigyelhető volt, hiszen a vallásosság az élet egészét áthatotta. „A népi vallásosságot kifejező gondolkodásmód ezt a kettősséget tükrözi, mely »az egyik szemem a földön, a másik az égen« szemlélet kettős optikájában nyilvánul meg.”¹¹ – írta Erdélyi Zsuzsanna. Továbbá, Bálint Sándor nyomdokain haladva, kifejtette:

„A népnél a vallásnak a pusztá léthez tapadó funkciója alapvetőbb, mint bármely más társadalmi rétegnél. A paraszti életben a vallás személyes erőinek befolyásoló tevékenysége nélkül elképzelhetetlen volt a lét fönntartása, a gazdálkodás, a földművelés, az állattenyésztés eredményessége. Őseink tudatosan bátyázták körül magukat szentjeik seregével. Donát, Flórián, György, Izidor, Jakab, Orbán, Simon, Vendel szobrai nemcsak a határban vigyázkódtak – ahogy egyik öregaszonyunk mondta –, hanem az égi központban is, mint valami vezetőségi testület tagjai végezték a közösséget szolgáló feladataikat. Így húzódhattak be a vallási tudat irracionális, misztikus formái a köznapi tudat formái közé. Át- meg átszöttek azokat, akárcsak a mindennapi életét, s kihámozhatatlanul beleépültek.”¹²

Ezért nélkülözhetetlenek Bálint Sándornak a szentek tiszteletét bemutató, *Ünnepi kalendárium*¹³ címmel megírt kötetei.

10 Szendrey 1940: 90.

11 Erdélyi 1981: 293.

12 Erdélyi 1981: 293.

13 Bálint 1977.

BÁLINT SÁNDOR HAGYATÉKA A MÓRA FERENC MÚZEUMBAN

Bálint Sándor hagyatéka a tudós halálát követően, 1980-ban került a Móra Ferenc Múzeumba. Kezdetben a Történeti Osztály, majd 1989-től a néprajzi gyűjtemény része lett. Az anyagot ugyanakkor különálló egységként, gyűjteményként kezeljük.¹⁴ Egykori, közel ötezer kötetes etnográfiai, irodalmi, művelődés- és művészettörténeti, illetve vallási területen is jelentős köteteket tartalmazó magánkönyvtárát a múzeum könyvtára különgyűjteményként őrzi.¹⁵ A gyűjteményébe került tárgyaknak nagy részének nincs élettörténete, ez a néprajzban csak a közelmúltban vált fontossá. Ugyanakkor hozzá kerülve már részben a visszaemlékezések, részben a vizsgálat okán a tárgyak mégis rendelkeznek egyfajta történettel. Publikációinak illusztrációiként használta fel őket, saját dolgozósobájában őrizte, helyezte el őket (2. kép). Festőkkel, szobrászokkal, építészekkel is kapcsolatban volt, akik többnyire tanácsért fordultak hozzá. Falán több 20. századi művész alkotása is megtalálható volt (például Molnár C. Pál, Kontuly Béla művei). Elsősorban a vallásos témájú művekhez, egyházi művészethez vonzódott.¹⁶ A képzett festők mellett a naiv művészek alkotásait is szívesen fogadta.

2. kép: Bálint Sándor dolgozósobájának részlete (1980).
Ismeretlen fényképész felvétele. Forrás: Móra Ferenc Múzeum

14 Bárkányi 2002: 150.

15 N. Szabó 2005: 9.

16 Csapody 2020: 221.

Bálint Sándor múzeumba került hagyatéka rendkívül sokrétű: személyes tárgyai, dolgozószozájának bútorai, jegyzetei, kutatócédulái, írott és hangzó gyűjtése, tanulmányainak és előadásainak kéziratai, családi és hivatalos dokumentumai, fényképek, meghívók, szentképek és metszetek, imakönyvek, ponyvák, festmények, apácamunkák, (üveg)szentképek, búcsú emlékek és egyéb vallási tárgyak egyaránt megtalálhatóak a gyűjteményben. A családtagokkal, barátokkal, kollégákkal, volt diákjaival, írókkal és művészekkel, plébánosokkal, kiadókkal és szerkesztőkkel folytatott levelezései közel kéttucatnyi dobozt töltene meg. Bálint Sándor által gondosan megőrzött levelek írói között olyan ismert nevek is találhatók, mint Móricz Zsigmond, Ortutay Gyula, Scheiber Sándor, Diószegi Vilmos vagy Domokos Pál Péter. Emellett a boldoggá avatásával kapcsolatos visszaemlékezések, levelek, vele és emlékezetével kapcsolatos újságcikkek és kuratóriumi jegyzőkönyvek egyaránt a hagyatékának részét képezik. Életműve páratlan forrást jelenthet nemcsak a néprajzi, hanem a művelődéstörténeti, művészettörténeti, vallástudományi, illetve a nyelvészeti érdeklődésű kutatók számára is. A tárgyak, dokumentumok egy második vatikáni zsinat előtti népi vallásosság képét mutatják, legnagyobb részük a 18-20. században készült. A vallásossághoz való viszonyulás és a lakáskultúra megváltozásával ezek a tárgyak kikerültek eredeti helyükről, jelentőségüket veszítették, „giccse” minősültek át. Ugyanakkor nem elhanyagolandó szempont, hogy az 1948-49-es kommunista hatalomátvétel társadalomátalakítási szándékához hozzátartozott a korábbi korszakok életmódjával, tárgyi világával történő szakítás is. Bálint Sándor tudatosan gyűjtötte az említett tárgyakat, dokumentumokat, részben értékmentési céllal, részben egy vallási gyűjtemény létrehozásának a szándékával.

BÁLINT SÁNDOR EMLÉKE, TISZTELETE

A Bálint Sándor által írt művek a vallásos néphagyománykör modern szemléletű értelmezésének alapjául szolgálhatnak. Munkái nélkül a modern vallási jelenségek is nehezen lennének értelmezhetőek. A mai valláskutatásban a diszciplínák közötti merrev határok eltűntek, ezáltal olyan „határtémák” is vizsgálat tárgyává váltak, amelyek a hagyományos néprajzi felfogásban nem számítottak néprajz illetékességi körébe. Az általa nagy mennyiségben összegyűjtött, korábban néprajzhoz nem tartozó források (pl. ponyva, sokszorosított kisgrafika/szentkép) fontossá váltak, ezek gyűjtése korábban nem volt (annyira) jelentős. Bálint Sándor a népi kultúráról folyamatmodellekben gondolkodott, azt komplex módon vizsgálta. Megmaradt történeti látásmódja, ehhez társult az életet, kultúrát egységben látó szemlélete (holisztikus látásmódja). Ránk hagyott jegyzetei, megállapításai, valamint gazdag ponyva-, imakönyv-, szentkép- és tárgygyűjteménye ma is a kutatók munkáját segítik.

Bálint Sándort már életében nagy tisztelet övezte. Bár gondolkodásmódja, szemlélete gyökeres ellentétben állt a korszak ideológiájával, tanítványai, tisztelői rendszeresen kérték ki a véleményét szakmai kérdésekről és hívták őt előadni. A múzeum igazgatójaként, Bálint Sándor tisztelőjeként Trogmayer Ottó több interjút, beszélgetést

készített vele, segítette munkáinak megjelenését. Halálát követően a hagyaték egyben tartása és védelme érdekében a múzeum megvásárolta az örököstől az anyagot. A hagyaték gyűjteménykezelői többségében ismerték Bálint Sándort vagy valahogyan kapcsolódtak a személyéhez (pl. egykori tanszéke révén). Hasonló megfontolás alapján választották ki a kuratórium tagjait. A 2025 augusztusában elhunyt Gyulay Endre, Szeged-Csanád egyházmegye nyugalmazott püspöke szintén jól ismerte a néprajztudóst, a megemlékezéseken szívesen mesélt el egy-egy kevésbé/kevesek által ismert történetet róla. Az emlékezet megóvása, továbbvitele azért is hangsúlyos, mert a következő korosztályok már nem ismerhetik személyesen Bálint Sándort, ezért „emlékeik” ezekből a szóbeli és leírt visszaemlékezésekből, olvasmányélményekből táplálkozhatnak. Emlékét szobrok, emléktáblák, dedikációk őrzik. A szoborállítás szükségességét elsőként Scheiber Sándor főrabbi, a budapesti Országos Rabbiképző Intézet igazgatója vetette fel az *Élet és Irodalomban*, rögtön a halálát követően.¹⁷ Szegeden ma már áll szobra a ferenceseknél, a Pantheonban, emléktáblái vannak a ferences templomban, a Karolina iskola falán, szülőháza helyén épült társasház és egykori Tömörkény utcai otthona falán. Szülőházát tisztelői, kollégái sokáig próbálták megmenteni. Ez sajnos nem sikerült, az épület 2004-ben lebontásra került. Nevét cserkészcsapat, tanszéki szoba, verseny, művelődési ház, idősothton őrzi. A szerbiai Kelebián, az Apostolok küldetése plébániatemplomban vitrázs őrzi az emléket. Az intézményesült emlékezet mellett tehát a városi emlékezet is jelen van.

Gyűjteményéből vagy annak felhasználásával kiállításokat rendezünk, a kutatók mellett egyre többen tárlatvezetésként is érdeklődnek a hagyatéka iránt. Évente megrendezett versenyek, koszorúzások szintén az emléket igyekeznek ápolni.

Hagyatéka élő gyűjtemény, mely ma is bővül: kisebb-nagyobb adományokkal, kiadványokkal, általa dedikált könyvekkel, fotókkal, levelekkel, Bálint Sándor hagyatékával kapcsolatos sajtóhírekkel. Emellett más közgyűjtemények is őriznek vele kapcsolatos dokumentumokat, tárgyakat (pl. a Somogyi könyvtár ponyvákat, a Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma fotókat), amelyeket szintén igyekszünk számontartani. A közelmúltig a kuratórium döntött a hagyatékát érintő fontosabb kérdésekről, de májusban minden évben szoktunk évvértékelő, szervező megbeszéléseket tartani. A Bálint Sándor kutatócsoport és a Szeged-Csanád egyházmegye munkatársai interjúkat készítenek olyanokkal, akik ismerték Bálint Sándort. Ennek keretében felvételre került az Ortutay család története, ahol Bálint Sándor saját felesége irataival bújtatta Ortutay Gyula feleségét, Kemény (Klein) Zsuzsannát Budapesten, a Szent Szív Társaság Mikszáth Kálmán téri Sophianum Leánygimnázium- és rendházában. Ezt fiuk, Ortutay Tamás írásban igazolta, ezt követően Bálint Sándor neve 2024. november 21-én felkerült az embermentők listájára a budapesti Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény adatbázisában.¹⁸

¹⁷ Scheiber 1980: 8.

¹⁸ Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény, <https://hdke.hu/emlekezes/embermentok/embermentok-nevsora>, utolsó letöltés: 2024.11.10.

TANULSÁGOK

Bálint Sándor kutatásaival, gyűjtéseivel Szeged kultúrtörténetét örökítette meg. Mindezt mindenre kiterjedő, alapos, „Bálint Sándor-i látásmód”-dal¹⁹ tette. Már életében nagy tiszteletnek örvendő, integratív személyiség volt, ezt igazolják a gyűjteményben mintegy 20 adattári dobozban őrzött levelek is. Kollégákkal, diákokkal, egyházi személyekkel, művészekkel, tudósokkal, politikusokkal folytatott levelezései nemcsak személyes témákat tartalmaznak. Egy-egy témához érdekes tudománytörténeti adalékkal is szolgálhatnak. Örökségének, emlékezetének megóvása fontos feladat, hiszen ahogyan Csapody Miklós fogalmazott:

„amint életműve sem csupán Szegedé, a tudományé és a kultúráé, élete sem csak a katedráé és az alkotásé volt, hanem a muzsikáé és az irodalomé, a képzőművészeté, az építészeté, tájaké, utazásoké és a műgyűjtésé is. Európai látóköre, műveltsége és magatartása életműve mellett az életét is mintegy műalkotássá tette.”²⁰

Kapcsolattartó szerző:

Glässerné Nagyillés Anikó
Móra Ferenc Múzeum
6720 Szeged
Roosevelt tér 1-3.
nagyilles.aniko@gmail.com

Corresponding author:

Anikó Glässerné Nagyillés
„Móra Ferenc” Museum
Roosevelt square 1-3.
6720 Szeged, Hungary
serfozo.levente@gfe.hu

Reference: Glässerné Nagyillés, A. (2024). Bálint Sándor tudományos hagyatéka a Móra Ferenc Múzeumban. *Deliberationes*, 17(2), 15–24.

IRODALOM

- Bálint, S. (1944). *Boldogasszony vendégségében*. Veritas Könyvkiadó.
- Bálint, S. (1977). *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*. I-II. kötet. Szent István Társulat.
<https://mek.oszk.hu/04600/04656/html/>
- Bálint, S. (1989). *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Szent István Társulat.
<http://mek.niif.hu/04600/04645/html/index.htm>
- Bálint, S. (1997). *Breviárium*. Mandala Kiadó.
- Bárkányi, I. (2002). A néprajzi gyűjtemény. In A. Lengyel (Ed.), *A hagyomány szolgálatában*. (pp. 144–150). Móra Ferenc Múzeum.

¹⁹ Szilárdfy 2004: 35.

²⁰ Csapody 2020: 10.

- Csapody, M. (2020). *Szakralitás és esztétikum. Bálint Sándor és a művészetek*. Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány.
https://bsoalapitvany.hu/wp-content/pdf/2020/Csapody%20Miklos%20-%20Szakralitas%20es%20Esztetikum_net.pdf
- Erdélyi, Zs. (1981). Bálint Sándor idézése (1904–1980). *Vigilia*, 114(5), 289–294.
- Fél, E. (2005). Alapvetés és szintézis. In G. Barna (Ed.), „...Szolgálatra ítéltél...” *Bálint Sándor emlékkönyv*. (pp. 212–215). Lazi Bt. Könyvkiadó.
- N. Szabó, M. (2004). Hagyaték és kiállítás. – Bálint Sándor születésének 100. évfordulóján. In M. N. Szabó (Ed.), „A legszögedibb szögedi”. *Emlékkiállítás Bálint Sándor születésének 100. évfordulóján*. (pp. 8–34). Móra Ferenc Múzeum.
- N. Szabó, M. (2005). Bálint Sándor tárgy- és dokumentumgyűjteményéről és az emlékkiállításról a centenárium ürügyén. *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve – Studia Ethnographica* (5), 7–24.
https://epa.oszk.hu/01600/01609/00044/pdf/MFME_EPA01609_2005_neprajzi5_007-023.pdf
- Péter, L. (1987). Bálint Sándor pályája. *Tiszatáj*, 41(8), 3–30.
https://adt.arcanum.com/de/view/Tiszataj_1987/?pg=748&layout=s
- Scheiber, S. (1980). Bálint Sándor. *Élet és Irodalom*, 24(20), 8.
- Szendrey, Á. (1940). Adatok a magyar búcsújárás néprajzához. *Ethnographia*, 51, 87–90.
- Szilárdfy, Z. (2004). Szakrális művészeti értékek Bálint Sándor gyűjteményében. In M. N. Szabó (Ed.), „A legszögedibb szögedi”. *Emlékkiállítás Bálint Sándor születésének 100. évfordulóján*. (pp. 35–57). Móra Ferenc Múzeum.
- Trogmayer, O. (1987). „Iparkodtam mindig önmagamhoz hű lenni.” Beszélgetés Bálint Sándorral. *Tiszatáj*, 41(8), 67–79.
https://adt.arcanum.com/de/view/Tiszataj_1987/?pg=812&layout=s

Deliberationes tudományos folyóirat
17. évfolyam 2. szám 2024/2, 25–45. oldal
Kézirat beérkezése: 2024. november 22.
Kézirat befogadása: 2024. november 28.
DOI: 10.54230/Delib.2024.2.25

Deliberationes Scientific Journal
Vol.17; Ed.No. 2/2024, pages: 25–45
Paper submitted: 22nd November 2024
Paper accepted: 28th November 2024
DOI: 10.54230/Delib.2024.2.25

AZ OLTÁRÉPÍTŐ

Barna Gábor

SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék
Gál Ferenc Egyetem Kutatóintézet „Bálint Sándor” Vallási Kultúrakutató Csoport

Absztrakt

A tanulmány Nagy Nepomuk János (1859–1906) szobrász, oltárépítő és aranyozó életét és munkásságát tekinti át helytörténeti, sajtótörténeti adatok alapján. A Budapesten és külföldön (Ausztria) tanult szobrász 1890-ben alapított önálló vállalkozást Szatmárnémetiben, ahonnan 1900-ban Temesvárra költözött. A kutatások eddigi eredményei alapján mintegy 30 templomból ismerjük neoromán és neogót stílusban alkotott oltárait, szobrait. Alkotásai napjainkig alakítják esztétikai élményeinket.

Kulcsszavak: oltárépítő, szobrász, neoromán és neogót stílus

THE ALTAR BUILDER

Gábor Barna

University of Szeged, Faculty for Humanities and Social Sciences, Department of
Ethnology and Cultural Anthropology, Professor emeritus /
Gál Ferenc University, „Bálint Sándor”
Research Group for the Study of Religious Culture, Research professor

Abstract

This study examines the life and work of János Nepomuk Nagy (1859–1906), a sculptor, altar builder, and gilder, using local and press history sources. Nagy studied in Budapest and abroad (Austria), and in 1890, he founded his own workshop in Szatmárnémeti (today Satu Mare, Romania). In 1900, he relocated to Temesvár (today Timișoara, Romania). Based on current research, approximately 30 churches house his Neo-Romanesque and Neo-Gothic altars and sculptures. His creations continue to shape aesthetic experiences to this day.

Keywords: altar builder, sculptor, neo-Romanesque and neo-Gothic style

Egy olyan oltárépítőről szól ez a tanulmány, akinek életét és munkásságát még csak részben tárta fel a kutatás, jóllehet harminc templomból már ismerjük alkotásait, de az életmű mélyebb elemzése csak a teljes korpusz feltárása után jöhet el. Ez az alig ismert, magát oltárépítőnek, szobrásznak, aranyozónak nevező mester Nagy Nepomuk János.¹ Sokáig sem születése, sem halála idejét nem ismertük. Csak azt tudtuk róla, hogy kunszentmártoni illetőségű volt. A *Temesvári Közlöny* egy 1903-as újságcikkéből derült fény születési idejére, részben életútjára, majd pedig – hirdetési elmaradása után – anyakönyvi kutatás révén halála dátumára is (1. kép).

1. kép: Nagy Nepomuk János (Makó, 1901)
(Nagyítás a 13.b. képből. Halász Tamás gyűjteményéből)

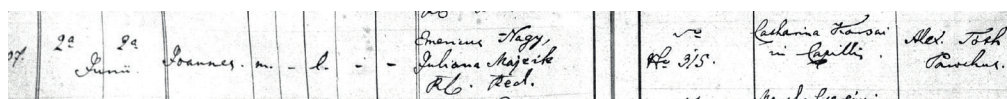
De miért érdekes egy oltárépítő munkássága? Mely tudományterület lehet „illetékes” vizsgálatában: az ipartörténet, a művészettörténet, a műemlékvédelem, a helytörténet, az egyháztörténet, a néprajz? Hiszen még azt sem döntöttük el, hogy ki ő: iparos

¹ Egy 1895. április 17-én kelt szerződésben, amelyet Dósa József kunszentmártoni plébános kötött a mesterszállási templom berendezésének elkészítésére, a B. Nagy Nep. János nevet olvashatjuk. E névváltozat sem az anyakönyvekben, sem más forrásban nem bukkan fel másutt. Ugyanakkor a helybeli születésű és helyi plébános jól ismerte a kunszentmártoni társadalmat, így tudta, hogy a sok Nagy család között ez a B. Nagy familia.

vagy művész? A szakirodalom áttekintése során azt mondhatom, hogy eddig csupán némi ipartörténeti és – utóbb – művészettörténeti érdeklődést keltettek az oltárépítő mesterek és műhelyek. A 19–20. század fordulójáról csupán az isaszegi Sztrizs István műhelyének működését, és talán a legnagyobb kegytárgykészítő vállalat: a Réta és Benedek vállalkozását ismerjük.²

Általában is feltehetjük a kérdést: Van-e a művészeti értéke e mesterek, műhelyek tevékenységének? Erre a kérdésre úgy is válaszolhatunk, hogy a művészet a kommunikáció, a megértés eszköze. A művészet különféle módszerekkel valamiféle tudást közvetít, kiemel, túloz, átalakít: idealizál vagy torzít, lekicsinyít, felnagyít és egyéb módszerekkel segíti, sőt „fokozza a tárgyak megértését”. Az alkotások szemlélésével kapcsolatot teremtünk az megtapasztalt/látott művészet és – esetünkben – hitünk között, ami mindkettőnek, azaz a művészetnek és a vallásnak mélyebb megértését is eredményezheti. Bálint Sándor megfogalmazásával: a „vallás titkait a művészet tolmácsolja a maga közvetlen hatásával”. A szakrális tematikájú művészet tehát spirituális valóságokba vezethet el. A művészet így képes a tudás és a megértés forrásaként szolgálni.³ E templomberendezési tárgyak: oltárok, szobrok, képek, kültéri szobrok, keresztutak és egyebek megrendelői közösségek, egyének voltak, akik a történeti koronként jelentkező újabb és újabb áhítatformákat vallásgyakorlatukba átültették. A közösségi vagy/és egyéni „devotio” tárgyai pedig létrejöttükkel a templomi/közösségi, majd pedig a privát térben való jelenlétükkel maguk is a vallásgyakorlás alakítóivá váltak. A tárgyakat szemlélve a hit élő tanúit látjuk. E kornak, a 19–20. századforduló mestereinek és műhelyeinek sok-sok alkotása látható templomainkban, egy-egy lelkiségi áramlat tárgyiasult kifejezőjeként. Csak a leggyakoribbakat említem: Élő Rózsafüzér, Lourdes, Jézus Szíve, Mária Szíve, majd Fatima. Ez a tárgyi környezet formálja izlésünket is, ennek esztétikai megítélése már nagyobb vitákat generál a 19. század utolsó harmada óta. És ezek a lelkiségi áramlatok visszatükröződnek az egyházi imádság- és énekanyagban is.

Mindezek miatt az oltárépítő műhelyek és mesterek fontosak lehetnek a néprajz, a vallási néprajz számára is, amely a hit és a vallás totális jelentkezése révén tudományterületeket ötvöz, sok diszciplína metszéspontján teszi megállapításait.

2. kép: Nagy Nep. János születési anyakönyvi bejegyzése

Mit tudunk Nagy Nep. Jánosról és munkásságáról? A *Délmagyarországi Közlöny* 1903. február 8-i számában megjelent cikk vázlatosan felidézti életútját. 1859. június 2-án született Kunszentmártonban Nagy Imre redemptus és Majzik Julianna tizedik gyermekeként (**2. kép**). Édesapja egy vallási társulat – Isten Szent Neve védőinek Tár-

² Bakó – Kovács 2019; Terdik 2004.

³ Graham 1997: 52.

sasága – alapítója és vezetője volt. 1889-ben halt meg.⁴ Az írás szerint a már tizenhat éves gyermekként tehetséges fafaragót gróf Zichy Jenő⁵ tanácsára Trefort Ágoston kultuszminiszter karolta föl.⁶ Az ifjú elvégezte az 1880-ban alapított Iparművészeti Főiskolát,⁷ majd Németországba és Ausztriába ment továbbtanulni. Bécs, Graz és Baden⁸ után Budapesten Mayer Ede⁹ oltárépítő és aranyozó mester cégénél volt alkalmazásban. A cikk ezt követően makói és kiskunfélegyházi munkáit említi. Az újságíró csak temesvári műhelyéről tud. Cikkével a hazai mesterek és műhelyek népszerűsítését, „a tirolai és bajorországi oltárépítők kiszorítását” szeretne volna elérni. Az írás arra is utal, hogy a szobrász templomi munkái mellett a „hazai történelem és irodalom kimagasló alakjait miniatűr alakban mintázza és sokszorosítja” (Hunyadi, Kossuth, Petőfi, Arany).¹⁰ Nagy Nep. János Temesváron hunyt el fiatalon, 1906. május 5-én, 46 éves volt.¹¹ Özvegyet és két gyermeket hagyott maga után (3. kép).¹²

4 A halotti anyakönyvi bejegyzésében Varajti Julianna férjeként szerepel. Ebből arra következtetünk, hogy első felesége, Majzik Julianna halála után újra nősült. *Halottak anyakönyve* 1889. december 26. 348. számú bejegyzés. Valóban, Nagy Imre özvegy, 55 évesen 1875. június 14-én nőül vette özvegy Varajti Juliannát. Szent Márton Plébánia, Kunszentmárton, *Házassultak anyakönyve* 1875. 103. oldal, 37. szám.

5 Gróf Zichy Jenő (1837–1906) 1881 és 1906 között az Országos Iparegyesület elnöke volt. Közreműködésével 86 városban indult meg az alsófokú iparoktatás. Nevéhez fűződik az 1879. évi székesfehérvári országos kiállítás megszervezése. Ez a tevékenysége magyarázza, hogy a tehetséges iparos fiatalokat támogatta.

6 Ez a történet hasonlatos öreg Mezey János énekszerzői és énekes tevékenységének és karrierjének leírásához: a tehetséges és jó énekes fiút, Trefort Ágostonhoz hasonlóan, egy főpap karolta föl és kitanította. Vö: Mezey 2016: 20–23.

7 E ponton időrendi problémákba ütközünk. Az újságcikk szerint 16 évesen figyeltek fel rá, s ezt követően végezte el az Iparművészeti Főiskola négy évfolyamát. Eszerint 1876 és 1880 között tanulhatott itt. Ám az Iparművészeti Főiskola 1880-ban alakult meg. Inkább ennek elődjéről, az 1871-ben megszervezett Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezdéről lehet szó, amelynek egyik szervezeti egységként alakult meg 1880-ban az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Tanoda. Itt köszönöm meg dr. Kissné Havas Gyöngyvérnek, a Képzőművészeti Egyetem levéltárosának segítségét. Ő 1876-tól kezdve átnézte legkorábbi hallgatói anyakönyveket, beíratási lajstromokat, de nem találkozott Nagy Nep. János névvel.

8 Ezeknek az adatoknak egyelőre nehéz utána járni. Életének ez a része nagyban hasonlít Sztrizs István isaszegi oltárépítő életéhez, aki 1890 és 1911 között Velencében, Münchenben és Ausztriában járt tanulmányúton, s oltárépítő műhelyét 1894-ben alapította. Bakó – Kovács 2019: 399.

9 *Tolnai Világlexikona*. Budapest, 1928. 255; Déry 1991: 87, 156–159. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1908. évi ülésén Hauszmann Alajos emlékezett meg a „közelmúltban elhunyt szobrászművészről: Mayer Edéről”. *Pesti Hírlap* 1908. március 28. 11. Mayer Ede szobrászként részt vett az országház szobrainak elkészítésében. Nyolc szobrot alkotott. Tömör életrajzát és szobrainak fényképét lásd még: Gadányi é.n.: 98.

10 Szekernyés 1998: 90.

11 Halotti anyakönyvi kivonat a Temesvár-Józsefvárosi plébánia halotti anyakönyvéből. Köszönöm ft. Szilvágyi Zsolt plébános úr segítségét! A halotti anyakönyvi kivonat alapján találtam meg a kunszentmártoni Kereszteltek anyakönyvében Nagy János születési adatait.

12 *Délmagyarországi Közlöny* 1906. május 6. és május 8. Az özvegynek és gyermekeinek további sorsa ismeretlen. A temesvár-józsefvárosi plébánia anyakönyveiben nem szerepelnek.

Halálhírek. Nagy Nep. János temesvári hírneves szobrász 1. hó 5-én délután 47 éves korában meghalt. Temetése ma délután 5 órákor volt a Bonnaz utca 6. szám a. halottasházából. Özvegye és két gyermeke gyászolja.

3. kép: Nagy Nep. János halálhíre. Délmagyarországi Közlöny 1906. május 8.

Eddig ismert munkái alapján tevékenységét két helyszínhez köthetjük: Szatmárhoz (Szatmárnémeti) és Temesvárhoz. A *Pesti Napló* című újság 1901-ben közzétett újsághirdetéseiben az áll, hogy Nagy Nep. János műhelyét 1890-ben alapította (4. kép).¹³

Első délmagyar országi
oltárépítészeti, szobrászati és aranvázó műintézet.
Alapított 1890-ben.

Van szerencsém
anagyérdemű kö-
zönség becses tu-
domására hozni,
hogy műterme-
met kibővítettem,
amelyben készit-
tek új oltárokat,
szószékeket, Sta-
ció-képeket vá-
szonra és plehte
festve és fából,
faragva, dombor
műben polichro-
mizozva, művé-
szieszen kidolgoz-
va, valamint régi
oltárokat újból
festek, márvá-
nyozok és ara-
nyozok, régi ol-
tárképeket ki-
javítok és meg-
újítok. Új oltár-
képeket hírneves
festőművészek
közreműködésé-
vel helyreállítok.
Jézus, Má-
ria szíve szob-
rait, Pádusi Szent-
Antal szobrai fából
faragva és
polichromizozva.

Cmft.	100	110	120	130	140	150
kor.	100	120	140	160	174	194

Terrakotta kőmaszából polichromizozva
Cmft: 100 120 140 150
kor. 72 100 120 140

Olasó árak és pontos kiszálgáláseről gondoskodik
az intézet johirneve. 20071

Nagy Nep. János.
Műteremben tükör-foncsarozást is készitok és koporotok-
ket újból aranyozok jótállás mellett.
Temesvár-Józsefváros, Bégasor 24. szám.

4. kép: Az oltárépítő hirdetése. *Pesti Napló* 1901. aug. 1.

Ez a műhely Szatmáron lehetett, hiszen az 1890-es évekből megismert munkái ide kötődnek. Az 1890-es műhelynyitás dátuma és a legkorábbi 1899-es újsághirdetés

¹³ *Pesti Napló* 1901. augusztus 4. Meglepő, hogy 1899-ből megismert hirdetéseiben erre nem hivatkozik!

közi időszak sajtóbeli adatnélküliségére egyelőre azonban nincs magyarázatunk. Valamikor az 1900-as év folyamán költözhetett át Szatmárnémetiről Temesvárra, ahol bizonyára nagyobb felvevő piacot és igényt remélt munkái iránt. A temesvári üzleti címtár 1901-ben már egész oldalas hirdetését közli magyar és német nyelven **(5a-b. kép)**.¹⁴

— 190 —

NAGY NEP. JÁNOS

szobrász, aranyozó és oltárépítő

Temesvár-Jézssefváros, Bega-Balsor 24. sz.

Első delmagyarországi oltárépítő műterem.

KITUNTETVE

(Szász, Schleich Erlangen, Stuttgart, München, Leipzig, és a Kassai Magyar Egyetemen általános díjazással, valamint Dandl, Stadler, Gundel, Poppek stb. kiemelkedő elöl jutalmaztatván).

Elfogad az ezen szabványú mindenemö megrendelését

uj oltárok építését
—— és javítását

SZÖSZÉK

szent sírok, képek
és

különféle szent szobrok
elkészítését

bármily nagyszabvú kivitelre.

Továbbá

fa- és fészintvény-alakokat
ezen műtermen bemutatott
tervek szerinti kivitelre el-
vállaltanak.

Pontos kiszolgálás.

—— Olcsó árak.

Lelkiismeretes és gondos ki-
állításról az intéző jó hírneve
gondoskodik.

Síves támogatást kér

Első delmagyarországi
—— oltárépítő-intézet

Nagy Nep. János.

NAGY NEP. JÁNOS
Bildhauer, Vergolder und Altarbauer
Temesvár-Josefstadt, Linke Bezugszeile Nr. 24.
Erste südungarische Altarbau-Anstalt.

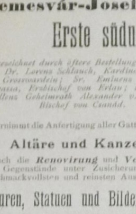
Angewiesen durch Seine Beauftragten Sr. Majestät des Kaisers Schatzkammer-Kassendirektor von Graubünden, Sr. Majestät des Großfürsten, Großherzog von Adria u. auch Sr. Exzellenz Geheimrath Alexander v. Dostoroff, Bischof von Comol.

Übernimmt die Anfertigung aller Gattungen neuer
Altäre und Kanzeln
so auch die **Renovierung und Vergoldung**
aller Gegenstände unter Zeichnung der Geschmackvollsten und reinsten Ausführung.

Figuren, Statuen und Bilderrahmen
aus Gyps, Kunststein und Kunstholz werden in
jeder Größe geliefert.

Übernahme die Amalgamisirung aller
Spiegel unter Garantie für deren Halt-
barkeit.

Heilige Gräber in allen Gattungen.
Preisourante,
Kostenüberschläge und Altarmuster
sende franco.

5. kép: a-b. kép: Műhelyének magyar és német nyelvű reklámja.
Temesvári Üzlet-czímtár lakcím-mutató (1901)

Kutatásunk során elsődleges forrásként a helyi és az országos sajtót használtuk.¹⁵ Újsághirdetéseai bemutatják tevékenységi körét is. Egyik első, 1899-ben megjelent hirdetésében például azt olvashatjuk, hogy „készíték mindennemű aranyozni való tárgyakat, tükör- és képkeretet; elvállalom elkészítésre a régi képek tisztítását és a keretek újbóli aranyozását, valamint r. k. templomokban új oltárokat, oltárképeket, szószékeket, Lourdi Máriát barlanggal, Jézus Szíve és Pádoui Szt. Antal szobrait és

14 *Temesvári Üzlet-czímtár lakcím-mutató*. Kiadja Szalatky István. Temesvár, 1901. 190–191. Az adatot Szekernyés János (Temesvár) segítőkészségének köszönhetem.

15 Itt annyi megszorítást kell azonban tennünk, miszerint nem minden helyi sajtóterméket digitalizáltak az elmúlt években. Az elért újságok mellett tehát még lappanghatnak más források is.

szent sírokat”.¹⁶ A *Pesti Napló* 1901-es évfolyamában már azt olvashatjuk, hogy műtermét Temesváron bővítette.¹⁷ Addigi működési helyeiről a *Zombor és Vidéke* című újság 1902. november 30-i számában megjelent hirdetése a következő településeket említi: Zenta, Csorvás, Szilas,¹⁸ Jászládány, Szolnok, Kun-Félegyháza, Kalocsa, Torontál-Almás, Békés-Szent-András, Kun-Szent-Márton, Nagy-Kikinda, M.-Pécska, Csanád-Palota, Vámosgyörk, Csengőd, Zenta.¹⁹

Egy 1901-es hirdetésében arra utal, hogy:

Ft. Schlauch Lőrinc dr. bíboros püspök ur ő eminenciájának és cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor csanádi püspök ur ő excellenciájának udvari szállítói.

Alapított 1890-ben. Alapított 1890-ben.

Készítek új oltárokat, szószékeket,
Szentsziveket

Lourdi Máriát barlanggal,
Szentszobrokat kőből, fából, műkőből, műfából és gipszből, minden nagyságban.

Páduai szent Antal szobrai
és 869
Jézus, Mária Szíve szobrai

művésziesen kidolgozva és jutányos ár mellett elkészítem. A legközelebbi időben Nagyméltóságú csanádi püspök ur megrendeléséből a lelei új templom berendezéseit. Magyar-Bácska, Békés, Szent-András, H.-M.-Vásárhely, Kun-Szt-Márton, Zenta, Nagy-Kikinda, Csanád-Palota, Kun-Félegyháza és még több helyekről jó bizonyítványaim igazolják jókivitelű munkáimat. Azonkívül oltárképeket hírneves festőművészek közreműködésével helyreállítom.

Műtermembe tükör-foncsorozást is készítek jutányosan és jótállás mellett.

NAGY NEP. JÁNOS

Első délmagyarországi oltárépítész, szobrászat és aranyozó műterme.

TEMESVÁR-JOZSEFVÁROS.

„Készítek új oltárokat, szószékeket, szentsziveket, Lourdesi Máriát barlanggal, Szentszobrokat kőből, fából, műkőből, műfából és gipszből, minden nagyságban. Páduai szent Antal szobrai és Jézus, Mária Szíve szobrai művésziesen kidolgozva és jutányos ár mellett elkészítem. A legközelebbi időben Nagyméltóságú csanádi püspök ur megrendeléséből a lelei új templom berendezéseit, Magyar-Bácska²⁰, Békés, Szent-András, H.-M.-Vásárhely, Kun-Szt-Márton, Zenta, Nagy-Kikinda, Csanád-Palota, Kun-Félegyháza és még több helyekről jó bizonyítványaim igazolják jókivitelű munkáimat. Azonkívül oltárképeket hírneves festőművészek közreműködésével helyreállítom. Műterembe tükör-foncsorozást is készítek jutányosan és jótállás mellett.”²¹ (6. kép)

6. kép: Az oltárépítő hirdetése.

Alkotmány 1901. május 26.

¹⁶ *Heti Szemle* 1899. 10. szám 6.

¹⁷ *Pesti Napló* 1901. augusztus 4.

¹⁸ Nem egyértelmű, melyik Szilas nevű településről lehet szó. Talán az Abaúj megyei, későbbi nevén Bódvaszilásról.

¹⁹ *Zombor és Vidéke* 1902. november 30. 6. – Nagy Nep. János e települések templomaiban található szobrainak, oltárainak nem volt módom eddig utána járni.

²⁰ Ez talán elírás Magyarpécska helyett? A *Zombor és Vidéke* című újság 1902. november 30-i számában megjelent hirdetés szövegében a M.-Pécska név ezt igazolja.

²¹ *Alkotmány* 1901. május 26. 18.

Ebben a hirdetésben Schlauch Lőrinc nagyváradai bíboros-püspök és Desewffy Sándor csanádi püspök „udvari szállítójának” mondja magát. A két egyházi főméltóság és az említett települések mind-mind a vállalkozás elismertségét, megbízhatóságát támasztják alá, reklámértéke tehát igen nagy volt.

Nagy Nep. János működése arra a korszakra esik, amikor tudatos törekvéssel igyekeztek a hazai mesterek műhelyeit népszerűsíteni a nagymúltú és népszerű külföldi, főleg tirolai (Gnöden) faszobrászokkal, oltárépítőkkal szemben.²² Legtöbb hirdetése a *Szamos*, a *Szeged és Vidéke*, a *Délmagyarországi Közlöny*, a *Pesti Napló*, az *Alkotmány* című újságokban jelent meg, de elkészült munkáiról szóló beszámolók megjelentek helyi lapokban is (pl. *Zombor és Vidéke*, *Nagykanizsai Friss Újság*).

Szatmári korszakában a Szatmári, az Egri és a Nagyvárad, a temesvári működése idején a Csanádi és a Kalocsai püspökségek plébániatemplomaiban dolgozott. Ám nemcsak római katolikusoknak, hanem görögkatolikusoknak és – a temesvári *Tribuna* román nyelvű hirdetése alapján feltételezve – talán még ortodox román templomoknak is.

A SZATMÁRI ÉVEK

1895-ben szatmári oltárépítőként vállalt munkát szülővárosának önállósulni készülő pusztáján: Mesterszálláson (7. kép).²³ Az oltár most is áll a mesterszállási templomban (8. kép). Valószínű, ő készítette a templom kibővítésekor, 1901-ben az oldalhajókban elhelyezett mellékoltárokat is. A kunszentmártoni Szent Márton plébániatemplom Páduai Szent Antal 150 cm magas szobrát az 1896-os misszió emlékére egy módos gazdaházaspár készítette Nagy Nep. Jánossal 1898-ban (9. kép). Ő faragta Szent Ferenc szobrát²⁴ (10. kép), 1898-ban pedig megújította a hordozó Segítő Mária-szobrot, amelyet édesapja állíttatott, s amelynek oldalára ráfestette szatmári cégjelzését is (11a-c. kép).²⁵ Ugyancsak felújította a Lourdes-i Mária 1886-ban Párizsból hozott szobrát: újra festette és aranyozta.²⁶ Szatmárról dolgozott több görögkatolikus közösségnek is (Oros, Napkor, Nyírgelse).²⁷

²² Vö: Terdik 2008: 336.

²³ Barna 1995.

²⁴ Dósa – Szabó 1936: 227.

²⁵ A szobrot 1885-ban Nagy Imre állíttatta. Dósa 1936: 225. Ő valószínűleg azonos Nagy Nep. János édesapjával, aki 1881-ben Isten szent nevét védő társulatot is alapított a káromkodások ellen. Társulatát azonban az egri főegyházmegyei hatóság nem hagyta jóvá. Lásd: Barna 2018; Józsa 2009: 155–157.

²⁶ Józsa 2009: 170.

²⁷ Terdik 2023: 162–163.

Szerződés

Mely egyesül Dics József kúpeverésének jelszaván miutn muszáj ad,
márvénél B. Nagy József Jánosnak valólagos királyi a. g. mezei, kassai és osztrákiai
seuylon. Olasz- és egyéskor Olaszországban és másuttal egyetemesen kiterjed.

1. *Matilotsi mukhadi gheanis myhivaa* N. Kay Iing anenyoro, jehuty gheanis
n'arosi lakosi a y'mestemahasi temponban ekehepuro ja-olvar, t'obera kutun,
e' oz erre hehepuro olvasi Ma'ni proba ekehepurovel.

[illegible]

3. A fene, melyet alsó irányok f. év októb. 1-én elkészítenek a
uganczok^h károsítása, a tanyán penészes, valószínűleg a halálos
felakasztás.

4. An epigynum *A. helgolandica*, ikeme a megötési vaszeri állománya
hálójára 245 frász szíjretek, mely öngyűl f. v. majus hó 1-én 50
fr lesz szíjretek, a többi pedig a munka átveszték for szíjretek.

5. Alotiralt valallás a fensékes elszárad, és a felváltás munkái
berüles, megelégedés elkövetés, mozgás, kötelvény.

Recevoir Ruppel aux maîtres de la 189.5 agents de la 189.5

Miss Young
gleba
miss mykca

Wags My Pines
Zatalkemay

Staten ave

7. kép: Nagy Nep. János 1895. április 17-i keltezésű szerződése a mesterszállási temp-
lom oltárának elkészítésére. Forrás: Kunszentmárton, Plébániai irattár

8. kép: (balra fent) A mesterszállási templom főoltára.

Barna Gábor felvétele

9. kép: (jobbra fent) Páduai Szent Antal szobra a kunszentmártoni plébánia-templomban (1896).

Barna Gábor felvétele

10. kép: (balra lent) Szent Ferenc szobra a kunszentmártoni plébániatemplomban (1896).

Barna Gábor felvétele

11a. kép (balra): A hordozó Mária-szobor, megújította Nagy Nep. János 1898-ban.
Barna Gábor felvétele

11b. kép (jobbra fent): A megújítás dátumának feltüntetése a szobor talapzatán.
Barna Gábor felvétele

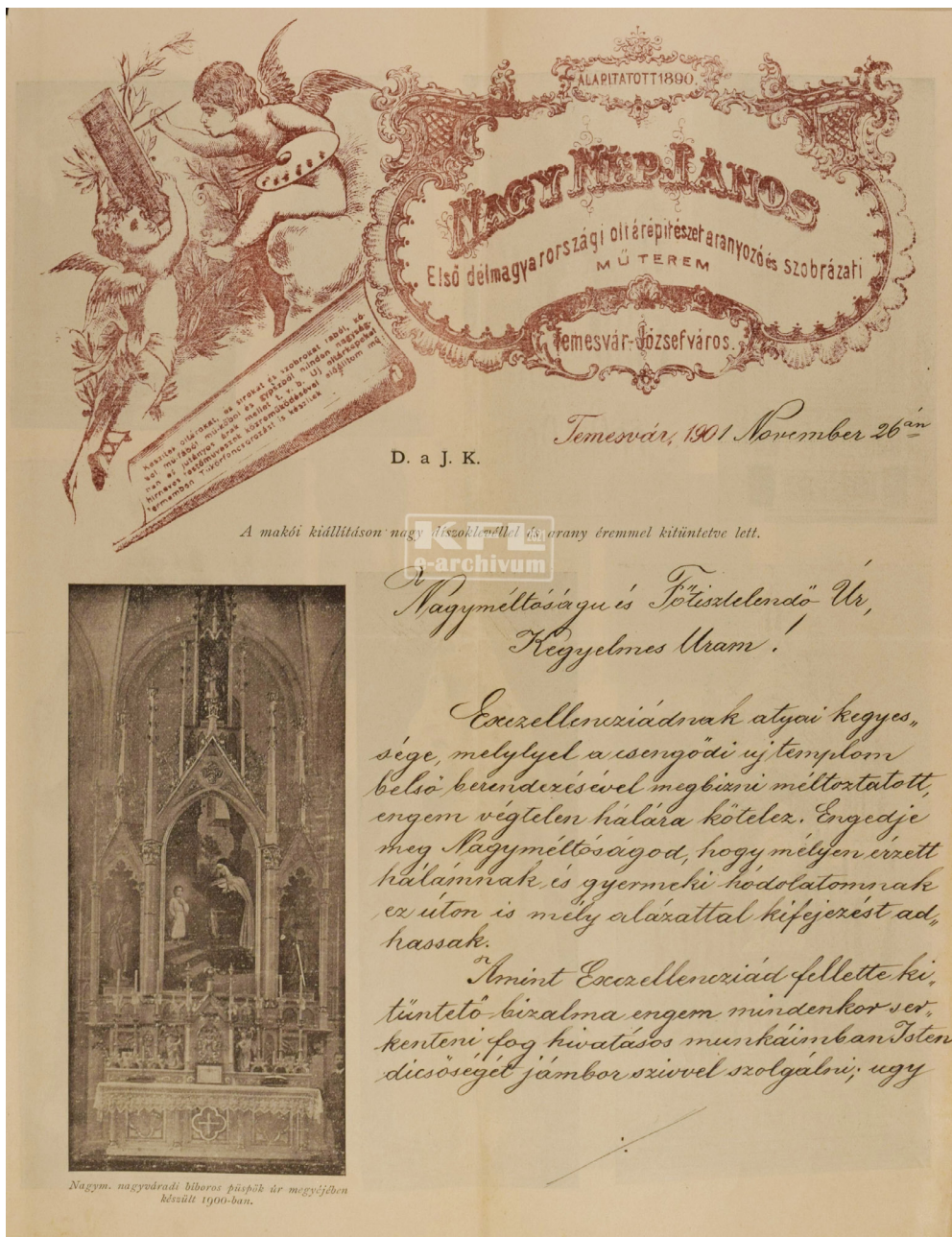
11c. kép (jobbra lent): Nagy Nep. János cégjelzése a hordozó Máriaszobor talapzatán.
Barna Gábor felvétele

A TEMESVÁRI ÉVEK

1900-tól Temesváron működött. A műtermét és munkásságát 1903-ban ismertető újságcikk azt írja, hogy:

„[a] józsefvárosi Bonnaz utczában, az iskolanővérek zárdájával szemben van egy nagy telekház, benn az udvarban van egy hatalmas műterem, 100 munkás számára berendezve. Van itt asztalos, esztergályos, lakatos, szobrász, festő, rajzoló, aranyozó, mázoló, mintázó, vésnök és tudja Isten miféle osztály és minden rekeszben megvan a szükséges munkaerő. Itt készülnek a délvidék legszebb egyházi felszerelése: oltárok, szent sírok, szószék, keresztek, domborművű stációk képek, oltárképek és különféle nemű és nagyságú szobrok, melyek mind Nagy N. János műízlését és becsületes munkáját hirdetik.”²⁸

²⁸ Délmagyarországi Közlöny 1903. február 8. 5.

12. kép: Nagy Nep. János 1901. november 26-i levele Császka György kalocsai érsekhez.
Forrás: Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár

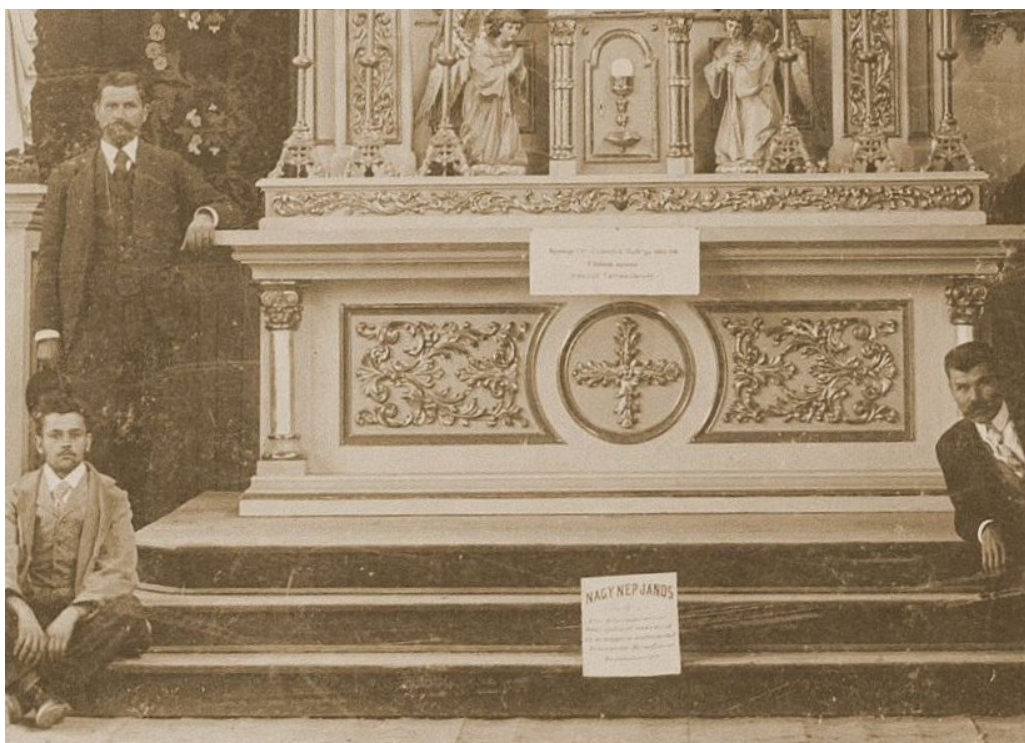
13. a kép: Nagy Nep. János oltára az 1901. évi makói ipari és gazdasági kiállításon.
Halász Tamás gyűjteményéből

Ez a – talán kissé túlzó – tudósítás egy nagyméretű kézműves műhelyt láttat és képet ad arról, mely szakmákra volt szükség egy oltárépítő vállalkozásban.

Nagy Nepomuk János 1901. november 26-án köszönő levelet írt Császka György kalocsai érseknek. Levele több szempontból is fontos forrás.²⁹ Az igényes grafikus fejléc prosperáló üzletmenetre utal. Önmagát mint az „Első délmagyarországi oltárépítész aranyozó és szobrász műterem” reklámozza. A levélpapíron látunk még egy neogótikus stílusban készített oltárt, azzal az aláírással, hogy „A nagym. nagyvárad bíboros-püspök úr megyéjében készült 1900-ban.” (A bíboros püspök ekkor Schlauch Lőrinc volt, akire újsághirdetéseiben is gyakran hivatkozott.) A levélhez két oldalon mellékelte munkáinak képes jegyzékét. Ugyancsak a fejléc tartalmazza, hogy „A makói kiállításon nagy díszoklevéllel és arany éremmel kitüntetve lett” (12. kép).

Makón, Csanád vármegye székhelyén 1901. augusztus 4-én nyílt meg az az ipari és gazdasági kiállítás, amelyen egy neoromán oltárral Nagy Nep. János is részt vett. A makói gyűjtő, Halász Tamás jóvoltából ismerjük, hogy milyen oklevelet és milyen

²⁹ Megküldését Konksek József bácsbokodi helytörténésznek köszönöm.

13. b kép: Nagy Nep. János oltára az 1901. évi makói ipari és gazdasági kiállításon.
Halász Tamás gyűjteményéből

érmét kapott. És ugyancsak az ő gyűjteménye őrizte meg a kiállított oltár fényképét, rajta az oltárépítővel (13a-b. illetve 14a-b. kép).

Temesvárra költözése után 1901-ben a kalocsai főegyházmegyében, a zombori Szent István templom főoltárára teljes felszereléssel, gyertyatartókkal és szószékének elkészítésére kapott megbízást.³⁰ Egy évvel később a zombori új templomba Páduai Szent Antal szobrot rendeltek tőle.³¹ A bácsbokodi hívek 1901-ben két képet is festettek Nagy Nep. Jánosnál:³² az Angyali Üdvözet és a Szent Vendel mellékoltárok képeit. A főoltár szintén említésre méltó (15. kép). 1901-ben a kiskunfélegyházi „új templom” (Szent István templom) részére egy Szent Család szoborcsoportot készített.³³ A félegyházi főtemplom 1899-ben, az akkor még Szatmáron élő Nagy Nep. Jánostól egy Szent Antal szobrot rendelt, amely „a szegények gyámolításában az irgalmas hívek jótékonyágát” hirdeti.³⁴ 1902-ben épült fel a zsombolyai árvaház, a Jesuleum, amelynek kápolnájához az a Nagy

30 Zombor és Vidéke 1901. május 5. 2. A cikk említi a benyújtott rajzokat.

31 Zombor és Vidéke 1902. január 26. 4.

32 Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Kuts János esperes-plébános levele, 1902. május 6.

33 Félegyházi Híradó 1901. november 10. 5.; Félegyházi Hírlap 1901. XIX. évf. 89. szám

34 Félegyházi Hírlap 1899. július 6. 1–2.

Nep. János készítette a szobrokat, „kinek izléses művészetét országszerte, de különösen itt a Délvidéken számos oltár és szobor dicséri”³⁵ – szól a cikk. Oltárai, szobrai állnak Hódmezővásárhelyen **(16. kép)** és Csanádpalotán is **(17. kép)**.

14a-b. kép: A makói ipari és gazdasági kiállítási érme. Halász Tamás felvétele

1903-tól bukkannak fel hirdetései a szegedi sajtóban. Ezekben magát oltár-építőnek, szobrásznak titulálja, aki aranyozó műintézetet vezet.³⁶ 1903-ban Battonyára készített egy kültéri, nyolc méter magas oszlopon álló Szentháromság szobrot, amely méltatója szerint „dicsőségére válik nemcsak elkészítőjének, hanem a magyar iparnak is”.³⁷ Ez a szobor időközben megsemmisült. 1905-ben Felső-Muzslya temploma számára adott át egy „gótikus stílusú oltárt”.³⁸

A *Szeged és Vidéke* című újság 1904-es évfolyamának több számában reklámozta keresztút készítési gyakorlatát, a hirdetését az I. stáció képével illusztrálva **(18. kép)**.³⁹ A 19. század elején épített őrszállási templomot 1890 után felújították. Számos szobor díszíti a templombelsőt oltáron s külön elhelyezve: Lourdes-i barlang, Fájdalmas Szűzanya, Szeplőtelen Szűzanya, Pádúai Szent Antal, Szent József, melyek feltehetően a temesvári Nagy Nepomuk János szobrász, aranyozó és oltárépítő műhelyéből származnak.⁴⁰

35 Zsombolyai Közlöny 1902.

36 *Szeged és Vidéke* 1903. december 13. 20.

37 *Szeged és Vidéke* 1903. december 25. 12; *Magyar Kereskedők Lapja* 1904. január 16. 10.

38 *Magyar Kereskedők Lapja* 1905. április 15. 7.

39 *Szeged és Vidéke* 1904. november 1. 12; november 13. 20.; december 25. 20.

40 Korhecz Papp 2014: 112.

15. kép: (balra fent) A bácsbokodi templom főoltára. Jarmaczkiné Ispánovics Judit felvétele

16. kép: (jobbra fent) Szent József szobra a hódmezővásárhelyi Szent István plébániatemplomban. Terendi Viktória felvétele

17. kép: (balra lent) A csanádpalotai templom oltára (1960). Szikszai Zsuzsa felvétele

MUNKÁSSÁGÁNAK MEGÍTÉLÉSE – ÖSSZEGZÉSKÉPPEN

18. kép: Az oltárépítő hirdetése.
Szeged és Vidéke
1901. november 1.

és az ennek megfelelő templomberendezések.⁴⁵ Ehhez a történeti stílusokat kedvelő egyházi korízléshez igazodott Nagy Nep. János is, akinek ismerjük neoromán („ro-

Alkotásai jól visszatükrözik a kor-
szak, a 19. század végének és a 20. század
első éveinek lelkeségi áramlatait. Meg-
rendeléseket is ezek képi/tárgyi kifeje-
zéseinek megalkotására kapta: virágzik
a Lourdes-i Mária tisztelete; erős a ma-
gyar szentek kultusza – a millennium
évtizedében vagyunk! – a jezsuiták ré-
vén erősödik a Jézus Szíve-tisztelet; Pá-
duai Szent Antal kultuszát pedig talán a
Rerum novarum enciklika is erősítette.

1901-ben belépett az Iparművésze-
ti Társulatba, amelynek tagnévsorában
Nagy N. János szobrász néven szerepel.
Ezt követően még az 1903-as tagnévsor-
ban szerepel, lakóhelye Temesvár, Jó-
zsefváros, utána nincs adat róla.⁴¹

A zsombolyai Jesuleum átadásáról
szóló újságcikkben nagyon elismerően
írtak Nagy Nep. Jánosról, „kinek ízléses
művészetét országszerte, de különösen
itt a Délvidéken számos oltár és szobor
dicséri”.⁴² De mit takar az „ízléses művé-
szet” minősítés? Az oltárépítők hirdetési
azt jelzik, hogy „minden stílusban”⁴³ tud-
nak templomberendezést vagy „stilszerű
oltárt, szószéket, keresztelőkutak, gyónó-
széket és templompadokat” gyártani.⁴⁴
A kor a historizmus korszaka, amely-
ben népszerűek voltak a neogótikus és a
neoromán stílusban épített templomok

41 Magyar Iparművészet 1901. 86., 1903. XXIX. oldal

42 Zsombolyai Közlöny 1902.

43 Felvidéki Újság 1907.

44 Egri Egyházmegyei Közlöny 1915.

45 Levárdy 1982: 231–233. A historizmus korabeli kritikájáról, Fieber Henrik véleményéről lásd: Terdik 2004: 98. skk., Terdik 2008: 326.

mán stílú”) templomberendezését (Tasnád, Szilágymegye),⁴⁶ neogótikus oltárépítményeit (pl. Zombor, Szent István templom⁴⁷; Maroslele és Muzslya, „gót stílú oltár”⁴⁸). A tasnádi templomberendezésről a korabeli újságíró elismeréssel nyilatkozik. Szent Adalbert szobrát a „legsikerültebb szobrok egyikének” tartja. A tasnádi templom fő ékessége a tíz méter magas és három és fél méter széles főoltár: krémszínű az oltár alapszíne, gazdag aranyozással, fülkéjében a Szeplőtelenül fogantatott Szűz Mária két méter magas szobra. A szentségházon a kehely domborműves ábrázolása mellett két kerubot alakított ki az oltárépítő.⁴⁹ A hirdetések és az újságokban közreadott kedvező vélemények mindenesetre azt mutatják, hogy Nagy Nep. János több stílusban tudott alkotni. Ez pedig mesterségbeli tudását minősíti.

Nagy Nep. Jánosra legjellemzőbbnek – eddig megismert munkái és a hirdetéseit illusztráló képek alapján – a neogót stílus egyes elemeit megjelenítő alkotásokat tartathatjuk. Szobrai elnyújtottak, karcsúak, s a kor felfogásának és ízlésének megfelelően szép arccal ábrázolják a szenteket. A műhelyéből és a megbízásokból élő oltárépítő-, szobrász mesterembernek igazodni kellett a korízléshez, hiszen meg kellett élnie. Munkásságának kibontakozásában bizonyára sokat számítottak a még feltárássra váró bécsi, badeni és gráci évek vagy hónapok, előtte pedig a budapesti tanulmányok. Mostani kutatásunk legnagyobb eredménye az – még ha csak nagy vonalakban is –, hogy feltárult Nagy Nep. János életének kerete, megismertük működésének harminc helyszínét, alkotásainak egész sorát.

TELEPÜLÉSEK, AMELYEK TEMPLOMÁBAN DOLGOZOTT NAGY NEP. JÁNOS

– a kutatás jelenlegi állása szerint –

Bácsbokod (Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye)

Battonya (Csanádi Egyházmegye) – kültéri oszlopos szobor: Szentháromság oszlop

Békésszentandrás (Nagyvárad Egyházmegye)

Biharpüspöki (Nagyvárad Egyházmegye) – bizonytalan (?)

Csanádpalota (Csanádi Egyházmegye)

Csengőd (Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye)

Csorvás (Nagyvárad Egyházmegye)

Hódmezővásárhely (Váci Egyházmegye)

Jászládány (Egri Főegyházmegye)

Kalocsa (Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye)

Kiskunfélegyháza (Váci Egyházmegye) – főtemplom: Páduai Szent Antal szobor, új templom: Szent Család szoborcsoport

⁴⁶ *Független Magyarország* 1905. december 5. 13.

⁴⁷ *Zombor és Vidéke* 1901. május 5. 2.

⁴⁸ *Magyar Kereskedők Lapja* 1905. április 15. 7.

⁴⁹ A szerzőtől származó teljesen azonos szövegű írást két lap is közölte: *Független Magyarország* 1905. december 5. 13; *Havi Közlöny* 1906. 109–110.

Kunszentmárton (Egri Főegyházmegye) – Szent Ferenc és Páduai Szent Antal szobor és oltáraik, Hordozó Mária és Lourdes-i Mária-szobor javítás
 Magyarpécska (Csanádi Egyházmegye)
 Maroslele (Csanádi Egyházmegye)
 Mesterszállás (Egri Főegyházmegye) – főoltár és mellékoltárok, szobrokkal
 Muzslya (Csanádi Egyházmegye) – gót stílű oltár
 Nagykikinda (Csanádi Egyházmegye)
 Napkor (Munkácsi Egyházmegye gk.) – ikonosztáz
 Nyírgelse (Munkácsi Egyházmegye gk.) – ikonosztáz
 Oros (Munkácsi Egyházmegye gk.) – ikonosztáz
 Őrszállás – Lourdes-i barlang, Fájdalmas Szűzanya, Szeplőtelen Szűzanya, Páduai Szent Antal, Szent József szobor (?)
 Szilas (?)
 Szolnok (Váci Egyházmegye)
 Tasnád (Nagyváradai Egyházmegye) – teljes templomberendezés (oltár, szószék, gyónatószek)
 Temesvár (Csanádi Egyházmegye)
 Torontálalmás (Csanádi Egyházmegye)
 Vámosgyörk (Egri Főegyházmegye)
 Zenta (Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye)
 Zombor (Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye) – Szent István karmelita templom: főoltár, Páduai Szent Antal szobor, szószék
 Zsombolya (Csanádi Egyházmegye) – árvaház kápolnája; szobrok

Kapcsolattartó szerző:

Barna Gábor
 Gál Ferenc Egyetem
 6720 Szeged
 Dóm tér 6.
 barna.gabor@gfe.hu

Corresponding author:

Gábor Barna
 „Gál Ferenc” University
 Dóm square 6.
 6720 Szeged, Hungary
 barna.gabor@gfe.hu

Reference: Barna, G. (2024). Az oltárépítő. *Deliberationes*, 17(2), 25–45.

IRODALOM

- Bakó, Zs. I., & Kovács, G. (2019). Egy másik István a szomszédból. Sztrizs István (1874–1922) oltárépítő-mester munkásságának rövid áttekintése. *Ars Hungarica*, 45(3), 399–406.
https://real-j.mtak.hu/13940/19/AH_2019-3.pdf#page=119
- Barna, G. (1995). A mesterszállási templom építésének története. In G. Barna (Ed.), *Mesterszállás. Fejezetek a község történetéből*. (pp. 131–149). Mesterszállás község Képviselőtestülete.
- Barna, G. (2018). Isten Szent Nevét Védő Egyesület. Egy nem engedélyezett társulat története. In A kötet szerzői, tisztelői és barátai (Eds.), *A szükséges dolgokban legyen egység, a kétesekben szabadság, mindenben pedig szeretet*. (pp. 21–38). Egri Lokálpatrióta Egylet.
- Déry, A. (1991). *Budapest eklektikus szobrászata*. Országos Műemléki Felügyelőség.
- Dósa, J., & Szabó, E. (1936). *Kunszentmárton története I. Kunszentmártoni Híradó*.
https://mandadb.hu/tetel/401184/Kunszentmarton_tortenete
- Gadányi, Gy. (é. n.). *A mesterség dicsérete. Parlamenti szoborkorrajz*. Száz Magyar Falu Könyvház Kht.
- Graham, G. (1997). *The Philosophy of the Arts*. Routledge.
<https://ia.eferrit.com/ea/f4b5c438d6cb2068.pdf>
- Józsa, L. (2009). „Isten hajléka az emberek között.” *A kunszentmártoni római katolikus nagytemplom*. SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. (=Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 21).
- Korhecz Papp, Zs. (2014). Az őrszállási Mária neve templom. *Bácsország*, 1-4(68). 85–103.
<https://www.bacsorszag.rs/pdf/127cd055a328d.pdf>
- Lakatos, A. (Ed.). (2015-2016). *Mária-enciklopédia, Kalocsa, 1950. Forráskiadvány és adattár*. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár. (=A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 11).
https://library.hungaricana.hu/hu/view/KalocsaiFoegyhaziMegyeiGyujtemenyekKiadvanyai_11_2016/?pg=0&layout=s
- Levárdy, F. (1982). *Magyar templomok művészete*. Szent István Társulat.
- Mezey, J. (2016). *Történetek a Mezey kántorcsaládról*. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. (=A vallási kultúrakutatás könyvei 26).
- Pusztai, G. (2008). A kézműves- és a kisipar története Kunszentmártonban. In G. Barna & G. Pusztai (Eds.), *Kunszentmárton, a mezőváros*. (pp. 158–195). Jász-Nagykunszolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- Szekernyés, J. (1998). *Temesvár kövei. Krétarajzok a Józsefvárosból*. Mirton Könyvkiadó.
- Szterényi, J. (1897). *Az iparoktatás Magyarországon*. Pesti Könyvnyomda Rt.
https://adt.arcanum.com/hu/view/Books_18_Gazdasagtortenet_1055_Iparoktatás_Magyarország_700/?pg=0&layout=s
- Terdik, Sz. (2004). A templom művészete vagy a művészet temploma. Az 1908-as egyházművészeti kiállítás és recepciója. *Pannonhalmi Szemle*, 12(4), 95–110.
https://phszemle.hu/wp-content/uploads/2024/03/2004_4_14_08_Terdik.pdf
- Terdik, Sz. (2008). „Kitűnő munka, kiváló versenyképesség és nagybani termelés”. Réta és Benedek egyházi műiparintézete. *Fons*, 15(3), 325–360.

https://real-j.mtak.hu/19505/3/Fons_2008_15_3_.pdf

Terdik, Sz. (2023). *A magyarországi görögkatolikusok és a képzőművészet (1780–1972)*. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola. (=Collectanea Athanasiana VI/5).

<https://real.mtak.hu/185088/1/Mo%20g%C3%B6r%C3%B6gkatolikus%20beliv%20nyomda%20low.pdf>

Török, Gy. (1995). Újabb ismeretek az oltárépítő műhelyek munkamódszereiről. *Ars Hungarica*, 23(2), 181–188.

Víg, A. (1932). *Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben, különösen 1867 óta*. Magyar Tudományos Akadémia.

https://real-eod.mtak.hu/3114/1/MTA_Konyvek_126726_000803296.pdf

Deliberationes tudományos folyóirat
17. évfolyam 2. szám 2024/2, 47–70. oldal
Kézirat beérkezése: 2024. november 22.
Kézirat befogadása: 2024. november 28.
DOI: 10.54230/Delib.2024.2.47

Deliberationes Scientific Journal
Vol.17; Ed.No. 2/2024, pages: 47–70
Paper submitted: 22nd November 2024
Paper accepted: 28th November 2024
DOI: 10.54230/Delib.2024.2.47

A KARDOSKÚT-HATABLAKI ROMÁNKORI TEMPLOM ÉS ÁRPÁD-KORI UDVARHÁZ RAJZI ELMÉLETI REKONSTRUKCIÓJA

Szőke Balázs
Gál Ferenc Egyetem, „Bálint Sándor” Vallási Kultúra Kutatócsoport,

Absztrakt

Kardoskút-Hatablakon az 1950-es évek közepén egy Árpád-kori falu régészeti feltárását végezték. A Méri István által vezetett ásatáson egy, az átlagosnál magasabb színvonalon megépített, udvarházként meghatározható épületet is feltártak. A tanulmányban az azóta eltelt évtizedek kutatási eredményeit felhasználva tesztek kísérletet az egykori épület rajzi elméleti rekonstrukciójára. Ehhez a kísérleti régészeti eredményeket és a szabadtéri néprajzi múzeum jellegű, történeti rekonstrukciókat is felhasználom.

Kulcsszavak: Méri István, Kardoskút, udvarház, építészeti rekonstrukció, Árpád kor, lovagi kultúra

VIRTUAL ARCHEOLOGICAL RECONSTRUCTION OF THE ROMANESQUE CHURCH AND ÁRPÁD-ERA MANOR HOUSE IN KARDOSKÚT-HATABLAK

Balázs Szőke
Gál Ferenc University, „Bálint Sándor” Research Group
for the Study of Religious Culture,
Research fellow

Abstract

In the mid-1950s, an archaeological excavation was carried out in the Kardoskút-Hatablak area, during which the remains of a village from the Árpád era were uncovered. The excavation was led by István Méri. Among the finds was a structure

built to an above-average standard, identified as a manor house. This topic caught my attention because traces of this type of building rarely remained. The virtual reconstruction of this former manor house, is mainly based on the previous research results of the few analogies.

Keywords: István Méri, Kardoskút, manor house, virtual reconstruction, Árpád-era, knighthood

A magyarországi régészeti kutatások történetében, az alföldi falukutatás szempontjából kiemelkedő jelentőségű feltárás volt Méri István 1955–1958 között Kardoskúton végzett ásátása.¹ Ekkor ugyanis olyan épülettípusok kerültek elő egyazon településen, amelyek jól meghatározhatóan tartoztak a tatárjárást megelőző évszázadok időhorizontjához, és ahol egyetlen ásátáson megfigyelhető volt az Árpád-kor klasszikus veremháza, a jellegzetes félköríves szentélyzáródású, téglafalazatú Árpád-kori templom, valamint a templom második építési periódusának korához köthető udvarház, illetve a hozzátartozó, nagyméretű, állattartásra használt, földbe mélyített épület. Az ásátásról megjelent publikáció felhasználásával született meg az Árpád-kori Szolnokot bemutató rekonstrukciós modell és animáció analógiákra támaszkodó elemeinek kialakítása, melyek Kertész Róbert irányításai szerint készültek.²

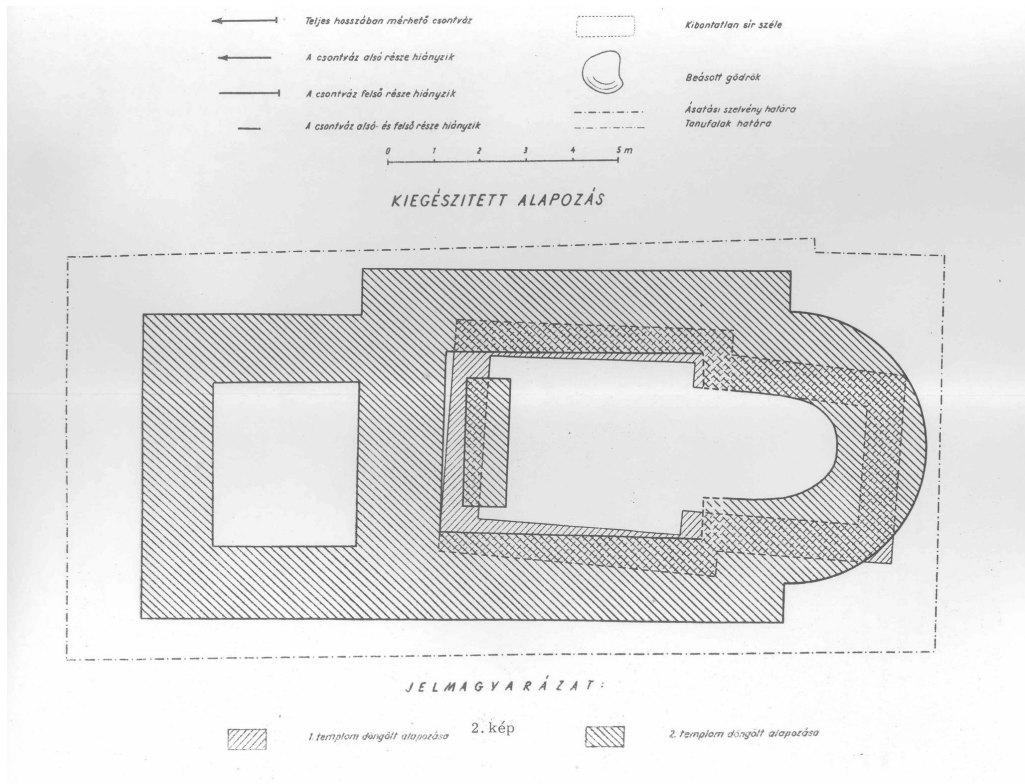
Kardoskút félúton fekszik Orosháza és Tótkomlós között. Mindkét Békés vármegyei mezőváros a 18. századi telepítés során nyerte el mai formáját, közöttük azonban a Szőlőspusztta és a részét képező Kardoskút Csongrád vármegyéhez tartozott. A térképi adatok szerint Kardoskút helyén pusztta volt, ahol a 18. századra az egykori templom létezése is feledésbe merült.³ Első térképi forrásunk a 18. század végén készült, első katonai felmérés térképszelvénye. Ezen a Tisza széles árterétől messze elkülönülő, magasabb fekvésű, gyepes pusztta terület látható. A térképi ábrázolások szerint azonban a Szárazérhez számos kisebb tó kapcsolódott. A szomszédos Tótkomlós és Orosháza határa már láthatóan mezőgazdasági termelés alá vont területek lehettek, de jól megfigyelhető, hogy egykor ezek is füves puszták voltak. A kardoskúti pusztáról mintegy két-három kilométer távolságban, nyugati irányban található néhány nagy, szikes tó, távolabb pedig a Tisza mocsaras árterületi része. Az akkor Hódmezővásárhelyhez tartozó terület első önálló térképi ábrázolása szintén a 18. század végén, 1788-ban készült. Ez egységesen füves pusztának mutatta, területén feltüntetve az átmenő útvonalakat, amelyek nyomvonal a mai napig változatlan, úgyszintén az itató kutakat a település helyén, ezek között a „Kardos barma kuttya” néven megnevezett itatóhelyet. A pusztából faluvá fejlődött településtől délkeleti irányban, az országút mentén található az a régészeti lelőhely, amelyet viszonylag nagymértékben feltárva, több objektumra kiterjedt ásátásokkal sikerült meghatározni.

1 Méri 1964; Szatmári 2013: 245–247.

2 Kertész 2021: 79–170.

3 Lásd az 1788-as keltezésű birtoktérképet: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/29785/view/?bbox=-4072%2C-8011%2C16592%2C302>, utolsó letöltés: 2024.11.20.

A terület elnevezése Hatablaki dűlő volt. A templom helyén a korábbi időkben is zajlottak bolygatások, beásások, elsősorban téglabányászás céljából. Elsőként Varga Antal, hódmezővásárhelyi tanár végzett kutatást a területen, melynek során feltételezhetően a templom egykori tornyát találta meg.⁴ A templom környezetét Olasz Ernő tárta fel az 1950-es évek elején.⁵ Méri István ezt a már bolygatott területet tárta föl pontosan, valamint azonosította a templom több periódusának maradványait. Méri magas színvonalon dokumentálta a feltárást, és sikerült meghatároznia egy korábbi, illetve egy későbbi Árpád-kori templom alapfalait (1. kép).⁶ Kutatásai során megállapította, hogy ez a templom még a tatárjárás alatt elpusztult, így a település is azok közé a középkori falvak közé tartozott, amelyek a késő középkorra elpusztásodtak. Ebből a szempontból szinte egyedülálló keresztmetszetet ad a lelőhely a 11–13. század közötti falusi anyagi kultúra régészeti meghatározásához.

1. kép: Kardoskút-Hatablak, a templom feltárási alaprajza
Méri István 1964-es munkájában

4 Méri 1964: 4–5.

5 Olasz 1954: 196–201.

6 Szatmári: 2013: 245–247.

Az első templom egy kisebb méretű, egyenes szentélyzáródású épület volt.⁷ Ennek az épületnek az alapozása csak mintegy 70-80 cm szélességű volt. Az alaptest az alapárokba visszadöngölt tömör agyagból készült, erre kerültek az épület téglafalai. Meglepőnek tűnik, hogy a korábbi építési periódusban már megjelent az egyenes szentélyzáródás, amely jellemzően később, a románkori és a gótika átmeneti stílusában vált elterjedtté.⁸ A kutatások – a Dél-Alföldön feltárható, megismerhető középkori templomokról készült tanulmányok – alapján azonban számos megegyező méretű és alaprajzi elrendezésű, kora Árpád-kori templomot ismerünk Békés vármegyéből, de számos Dunántúli példa is idézhető.⁹ A csehországi és németországi kutatások az ilyen

2. kép: Fatemplom rekonstrukciója a Roter Hahn történeti szabadidőparkban.

alapozásokat fatemplomokhoz kötik (2. kép).¹⁰ Ehhez az épülethez nem kapcsolódott pusztulási réteg, a templomot rövidebb használat után lebontották, helyére egy lényegesen nagyobb, már félköríves szentélyzáródású, jellegzetes románkori templomot

⁷ Méri 1964: 4–6.

⁸ Szakács 2013b.

⁹ Szatmári 2005: 173–175. (Például Apácaegyháza, Bánkút Rózsa major, Felsőboz)

¹⁰ Például a csehországi Curia Vitkov: <https://curiavitkov.cz/>, utolsó letöltés: 2024.11.22.

3. kép: Kardoskút-Hatablak, a templom belső tere a karzat felé
(Szőke Balázs rekonstrukciója)

hasonló léptékűek.¹¹ Különösen jó analógia Nagykopáncs temploma, amelyet az 1930-as években romjaiból újból felépítettek. Ugyanilyen méretű és arányú továbbá a szeri monostor plébánia temploma, amelyet középpilléres karzata okán hoztak párhuzamba Kardoskúttal.¹⁴

Az épülettípus elterjedtsége és a számos fennálló példa ellenére is indokolt volt a kardoskúti templom rajzi rekonstrukciójának az elkészítése, mivel néhány jellegzetessége egyedivé tette ezt az épületet. Az egyik a már említett, erőteljes és aszimmetrikus

emeltek. A templomnak a nyugati oldalon nagyméretű tornya is épült. A két épület különálló építési periódusát az eltérő téglaméretek is jól mutatják. A későbbi épülethez grandiózus alapozás készült, amely döngölt agyagból és ebbe rétegenként elhelyezett téglasorokból készült. Az alapozás szélessége megközelíti a 180-200 centimétert; ez méret pedig arra utal, hogy viszonylag vastag és magas falakat építettek az alapozásra. A korabeli analógiák alapján az épület falazata valószínűleg akár 120 cm vastag is lehetett, a hajó magassága pedig elérhetett a 8 métert.¹¹ A templom nyugati tornyának alapozása hasonlóan erőteljes volt. Érdekes módon a torony a déli oldalhoz csatlakozott és csak kevéssel volt keskenyebb, mint a hajó szélessége. Ebből ítélve egy igen erőteljes, akár erődítésként is használható épületre következtethetünk. A templom rajzi elméleti rekonstrukcióját a korabeli analógiák felhasználásával készítettem.¹² Számos, szinte azonos méretű téglateplom található ebből az időszakból országszerte. Kardoskút szűkebb környezetében, Csomorkány és Nagykopáncs puszta templomromjai

11 A méreteket a magyarországi fennálló, hasonló léptékű épületek méretei alapján számoltam.

12 Lővei 2002a-b.

13 Béres 2000: 193–218.

14 Horváth 2000: 123–142.

elhelyezésű torony, a másik pedig a templom középpilléres nyugati karzata. Ebből a szempontból a rajzi rekonstrukciók elsősorban a belső tér nézetei alapján adhatnak okot érdeklődésre, de ezen kívül az udvarház és a templom léptékének összehasonlítása szempontjából is tanulságokkal járt a munkának az elvégzése (3-4. kép).

4. kép: Kardoskút-Hatablak, a templom délkeleti nézete (Szőke Balázs rekonstrukciója)

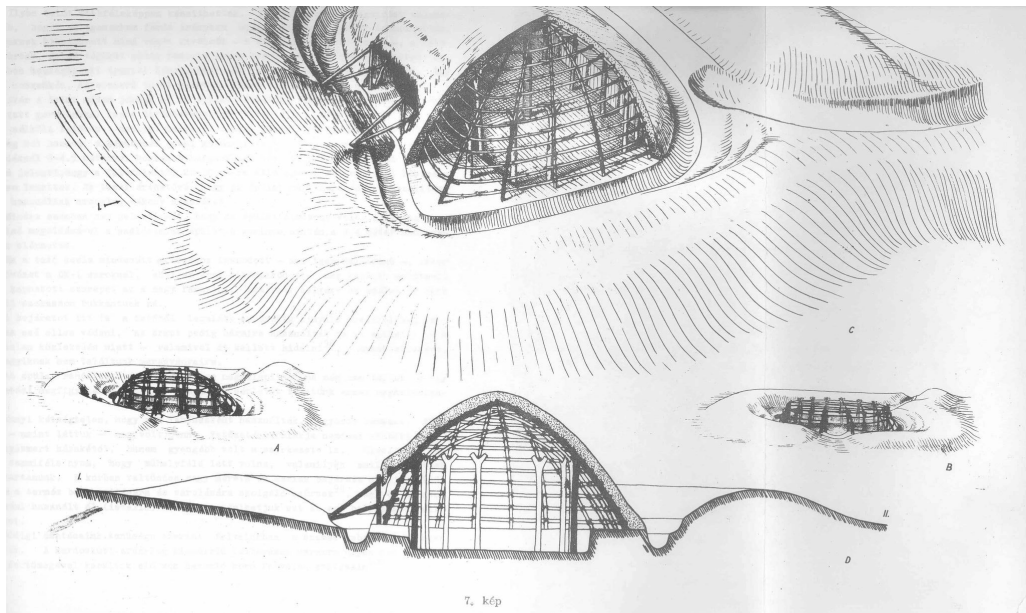
Az ásátásokon feltártak egy jellegzetes, földbe mélyített Árpád-kori veremházat, amely az ilyen típusú épületek tipikus példája. Az Árpád-kori veremházak kutatása a régészeti leletanyag döntő többségének köszönhetően mindig nagy figyelmet kapott.¹⁵ Erről a háztípusról számos rajzi rekonstrukció született, sőt több ilyen épület teljes rekonstrukciója is felépült.¹⁶ Ez a ház templom közelében állt egykor, attól mintegy 45 méterre. Ugyancsak feltártak a templomtól mintegy 400-450 méter távolságban, egy az Árpád-kori viszonyok között kiemelkedő színvonalon megépített, részben téglafalazatú lakóházat is. Ettől nem messze, mintegy 50 méteres távolságban pedig egy nagyméretű, földbe mélyített ovális árokkal és a külső oldalán sánccal kerített földólat/aklot/istállót (5. kép).¹⁷ Ez a nagyméretű, földbe mélyített épület minden bizonnyal nagyobb állatállomány elhelyezésére szolgált. A néprajzi kutatás szerint ilyen földbe mélyített aklokot elsősorban a juhnyájak teleltetésére építettek, az épület néprajzi párhuzamai a 19. századból is megtalálhatóak. Az építmény érdekessége, hogy bizonyítja, ebben az időben is volt olyan állatállomány, amely egyrészt számszerűen

¹⁵ Takács 2001, Takács 2010.

¹⁶ Bencze et al. 1999; Zay 2013.

¹⁷ Méri 1964: 28–36.

sok egyedből állt, másrészt pedig olyan tartási körülményeket igényelt, amelyekhez ilyen nagyméretű építményekre volt szükség.

5. kép: Kardoskút-Hatablak, a földakol rekonstrukciós rajza (Méri, 1964)

Az ásatások során feltárt legérdekesebb objektum azonban mindenképpen az udvarházként meghatározható, részben téglából épült ház volt.¹⁸ Ez az épület alapvetően nem túl nagyméretű, azonban még bolygatott állapotában is számtalan információval szolgált egykori kiépítéséről. Az épület az átlagos lakóházakhoz viszonyítva lényegesen erősebben megépített épület volt. Az épületnek teljes egészében erős cölöpváza volt, ezeknek a földbe süllyesztett oszlopoknak az alapgödre mindenhol előkerült. Nem tisztázott azonban, hogy ezek földbe ásott faoszlopok voltak, vagy olyan nagyobb méretű tuskók, amelyekre egy talpgerendás favázas épület szerkezetét támaszthatták fel, a földfelszín – vagy a leemélyített első járószint – fölé emelve ezt a fontos szerkezeti elemet. Az előbbire példa a Tiszaugon feltárt 14. századi, ugyancsak kúriának meghatározott, vert földfalú épület, míg a tuskóra állított talpgerendára a mándi favázas templom a késő középkorból.¹⁹ Az épület színvonala, és a második templom építésével bizonyíthatóan egykorú építése alapján talán ez utóbbi megoldás a valószínűbb (6. kép).

Az épületet a templom építőanyagának maradványából, részben selejtből építették fel.²⁰ Erre utal az „in situ” helyzetben megtalált falazatokban felhasznált nagyon sok

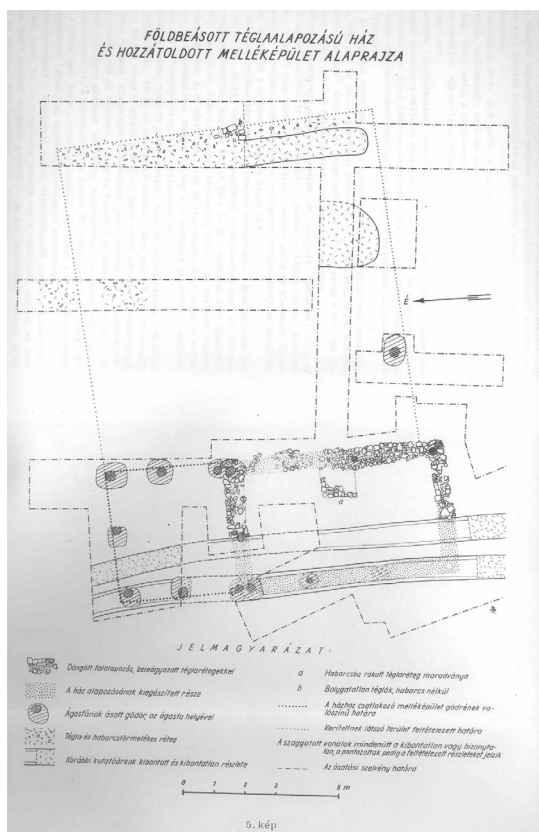
18 Méri 1964: 19–27.

19 Balassa 1992: 56.; Laszlovszky 2006: 295–314.

20 Méri 1964: 20–21.

törött, illetve szabálytalan téglá használata. Az épület mintegy háromötödének habarcsba rakott téglával körbefalazott szerkezete volt. Az épület keleti végének négyzetes szobája valószínűleg teljesen fából készült, zsilipelt palló vagy borona falszerkezettel, esetleg palló kitöltésű „Fachwerk”-kel. Az épület kéthelyiséges volt, amely épülettípus szélesebb körű elterjedését a 13. század végére és a 14. század elejére teszi a kutatás.²¹ Ez a kéthelyiséges elrendezés a földfelszínre épített parasztházak általános elrendezése volt a 14–19. század között. Ugyanakkor a királyi és nemesi rezidenciák is ezt a formát követték, csak nagyobb léptékben és színvonalasabb kivitelben. Ilyen szempontból ez az épület az egyik, vagy talán a legkorábbi kéthelyiséges, nagyobb méretű lakóház, amelyet falusi környezetben idáig sikerült feltárni. Nyilvánvaló, hogy ez a ház ebben az időszakban nem jobbagyok lakóhelye volt, hanem annak a birtokosnak az életkörülményeibe adhat betekintést, aki a megye egyik legjobban megépített falusi templomát építtette ugyanebben az időben. A templom birtokosi használatára utal az azonosítható gyúri karzat is.

Az épület teljes terjedelmében feltárára került. Egykori felépítésére utalnak a cölöplyukak gödrei, amelyek kivétel nélkül előkerülhettek. Ezek egy olyan épületet rajzolnak ki számunkra, melynek szélessége négy és fél métertől öt méterig terjedt, hosszúsága pedig közel 11 méter volt. Az épülethez egy megközelítőleg 11×10 méteres, kerített udvar is tartozott. Az épület téglafalainak vastagsága mintegy 60 cm volt, belvilága a téglafalak között alig éri el a négy méteres szélességet.²² Hosszúsága ennek a teremnek mintegy hét méter lehetett. Ehhez kapcsolódik a csak cölöplyukak alapján kijelölt négyzetes tér. A feltárások során ennek helyén nem került elő patics, ami

6. kép: Kardoskút-Hatablak, az udvarház feltárási alaprajza (Méri, 1964.)

²¹ Lásd a *Ház és Ember: A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei* számait, az 1980–2017 közötti periódusból itt: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/muze_orsz_skan_haz_es_ember/, utolsó letöltés: 2024.11.22.

²² Méri 1964: 19–27.

arra utal, hogy ez a szoba teljes egészében fából készülhetett. Az épületet kerítő közel négyzetes udvar falát viszont épp a paticsnyomok és a csak agyagba rakott téglák jellemlik ki.²³ A cölöpalapozás nyomai az épület falazatában végig megtalálhatóak. A cölöpök egymástól szinte azonos távolságra helyezkednek el. Az épületrészek sarkain, illetve a rövidebb oldalak közepén egy-egy cölöp található, míg a hosszú oldalon, a téglafalazatú részen két-két cölöp osztja az alaprajzot egyenlő szakaszokra. Az épületrészek találkozásánál a cölöpöket megkettőzték, amely esetleg arra utal, hogy a fából készült épületrész később épült a téglafalazatú rész mögé, vagy időrendileg épp fordítva. A fából készült épületrész három oldalán közepén szintén egy-egy cölöp található, ez alapján látható, hogy az épület vázszerkezete egységes terv alapján készült, az esetleges bővítés ellenére is.

A feltárt épületrészek alagsorszerűen, mintegy 70-80 cm-es mélységben süllyedtek az egykori talajszint alá. Az udvarház – a templomhoz hasonlóan – egy nagyon enyhén kiemelkedő, kisebb dombon helyezkedett el. Adódik a lehetőség, amely Méri István publikációjában is felmerült, hogy ezt az épületet egy masszív anyagokból megépített, már téglafalazatú, de még földbe mélyített nagyméretű veremházként rekonstruáljuk.²⁴ Maga Méri, az épületet egy nagyméretű, de részben még földbe mélyített, téglafalazatú falakkal is rendelkező ágasfás szelemen szerkezetű házként írta le. Analógiaként az ismert Árpád-kori veremházakat, valamint általában a kelet-európai síkság honfoglalás-kori és középkori veremházait nevezte meg. A mintegy 60 centiméter vastag, erős habarcsba rakott téglafalazat, valamint a rendkívül nagyméretű és igen mély cölöpalapozás alapján az analógiák keresésénél azonban nem csak a veremházakat vehetjük figyelembe, hanem a korabeli elit építkezéseit, a várak lakóépületeit, valamint a korabeli városok építkezéseit is.

Az épületszerkezetek mérete és a falvastagság alapján logikus feltételezni, hogy ez az épület egy nagyobb, palotaszerű lakóház alagsora volt. Ez az épülettípus Nyugat-Európában számos példával fellelhető. Az ilyen típusú palotaépületek a késő római kor óta elterjedtek voltak, azokban a nyugat-európai térségekben, ahol a városfejlődés viszonylag magas színvonalon vészelte át a népvándorlás korszakát.²⁵ Ez az építési mód, illetve háztípus – mind városi lakóházként, mind vidéki rezidenciaként – azokon a területeken volt elterjedt, amelyek ugyan kívül estek az egykori római birodalom határain, de ahol a Karoling-korban már megindult a nagyobb arányú építőtevékenység. A baltikumi Hansa-régióban a telepített városok fejlődéséhez kapcsolódó típusként terjedtek el ezek az építmények. Ebben a térségben régészetiileg jól dokumentált a városfejlődésnek ezen szakasza, hála a fennmaradásának kedvező körülményeknek. Braunschweigban a 12-13. század folyamán teljesedett ki ez az építésmód – az itt elterjedt épülettípust „Kamenate”, azaz kandallós ház néven ismerik (7. kép).²⁶ Ezek az épü-

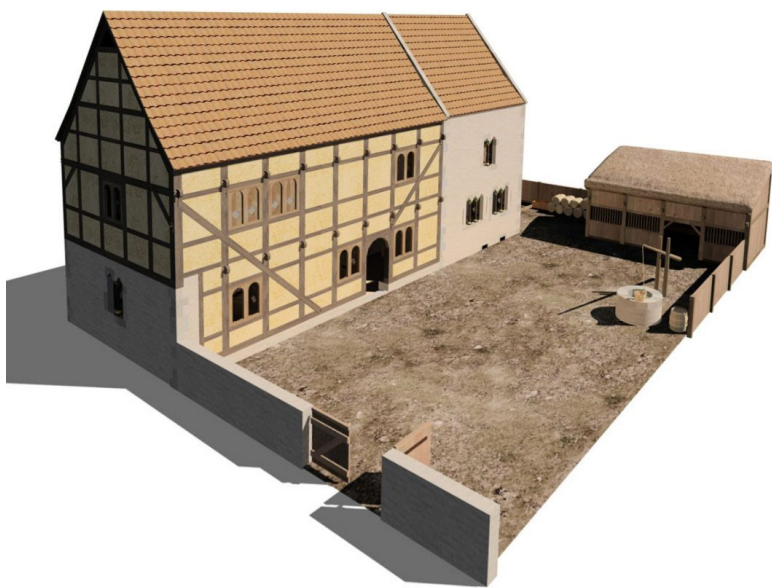
23 uo.

24 uo.

25 Bouwmeester 2016: 329–352.

26 Rieger 2021.

letek kéthelyiségesek, egy nagyobb méretű teremből, és egy négyzetes, kisebb méretű kandallóval vagy kályhával fűthető szobából épültek fel. Az épületek általában emeletesek és földszintjük vagy részben a földbe mélyített alagsoruk épült. Konyhájuk a földszinten található, a hosszabb és nagyobb méretű terem közepén, vagy a hosszoldal mellett elhelyezett nyílt tűzhely a központjuk. Az épületek emeletén egy nagyobb terem helyezkedett el, amelyhez közvetlen kapcsolódott a kályhával fűthető lakószoba. A szobához kapcsolódott általában az épület árnyékszéke. Ezek az épületek általában négy-hét méter szélesek és tíz-tizenhat méter hosszúak voltak. Általában a kisebb négyzetes rész épült kő vagy téglafalazattal, míg a hosszabb, nagyobb méretű terem többnyire faváz, 'Fachwerk' szerkezetű volt. Kályhával fűthető szobákat azonban tisztán fából készült házakból is ismerünk. A nyugat-európai városi példáknál ismert, hogy az ilyen típusú házak döntő többsége a középkorban teljes egészében fából épült, vagy paticsal tapasztott faváz szerkezettel rendelkezett, és csak a reprezentatívabb épületek épültek részben kő- vagy téglafalazatokkal.

7. kép: Braunschweig. A Hagenbrücke 5. szám alatti 'Kamenate' rekonstrukciós rajza, a 'Fachwerk' szerkezetű előépülettel. Forrás: <https://www.braunschweig.de/leben/stadtportraet/geschichte/kemenatenausstellung/eg06.php>, utolsó letöltés: 2024.11.22.

A korszak egyik épségben fennmaradt ilyen típus lakóháza a németországi Amorbachban áll.²⁷ A „Templerhaus”-ként ismert épület egy lakótorony-szerű építmény, melynek pincéje és földszintje hasonló léptékű, mint a kardoskúti udvarház téglával körbefalazott része. Falainak vastagsága hasonló a kardoskúti épületéhez. Az alépítményre két emeletnyi „Fachwerk” szerkezet került. Az épület faszerkezete is eredeti, sőt mi több, a favázás részbe beépített korabeli ablakok és az ajtó nyomai is megmaradtak (8. kép).

8. kép: Az Amorbach-i „Templerhaus”. Forrás: [https://de.wikipedia.org/wiki/Templerhaus_\(Amorbach\)#/media/File:Templerhaus_Amorbach.JPG](https://de.wikipedia.org/wiki/Templerhaus_(Amorbach)#/media/File:Templerhaus_Amorbach.JPG), utolsó lehvás: 2024.11.22.

²⁷ Mittelstraß 2002.

9. kép: Kardoskút Hatablak, az udvarház (Szőke Balázs rekonstrukciós rajza)

10. kép: Kardoskút Hatablak, az udvarház (Szőke Balázs rekonstrukciós rajza)

11. kép: Nienover, városi polgárház rekonstrukciója
az elnéptelenedett városközpont helyén.

Forrás: <https://www.facebook.com/Nienover/photos>, utolsó lehvívás: 2024.11.22.

Lübeck belvárosában számos épületet tártak fel a régészek. Ezek a fából készült, pincékkel rendelkező polgárházak jól dokumentált leletekkel szolgálnak a város alapításától a kőházak megjelenéséig. A 12–13. századi épületek közül számos ugyanolyan régészeti jellegzetességekkel jellemezhető, mint amilyenekkel a kardoskúti épület is rendelkezik (9–10. kép).²⁸

Hasonló, kőből vagy fából készült pincék találhatók a tatárjárás után alapított váci németváros területén.²⁹ A mai belváros helyén állt egykor e telepített városrész, elkülönülve a püspökség és a káptalani városrésztől. Az itt feltárt régészeti leletanyag forrásokkal is köthető a „hospes”-ek letelepítéséhez. A váci pincék jellegzetessége, hogy a házak alapozása nem közvetlenül az utcák mellett található, hanem azoktól 8–12 méterrel beljebb. Ezek alapján, a váci házak ahhoz a típushoz tartozhattak, amelyet nagyobb léptékben tártak fel a németországi Nienover város területén (11. kép). Ezt a telepes várost a késő középkorban elhagyták, így a későbbi korok által bolygatatlanul maradtak fenn a házak maradványai. Itt a lakószobák alatt többnyire kőből vagy fából készült pince található, amelyen a favázás palló falú lakószoba állt, az utca felé előtte nagyméretű pajtaszerű épületrész helyezkedett el, melynek közepén található a nyitott tűzhely. Erről a háztípusról a helyszínen felépített, szabadtéri néprajzi múzeum jellegű rekonstrukció ad képet.

²⁸ Legant 1998.

²⁹ Mészáros 2016.

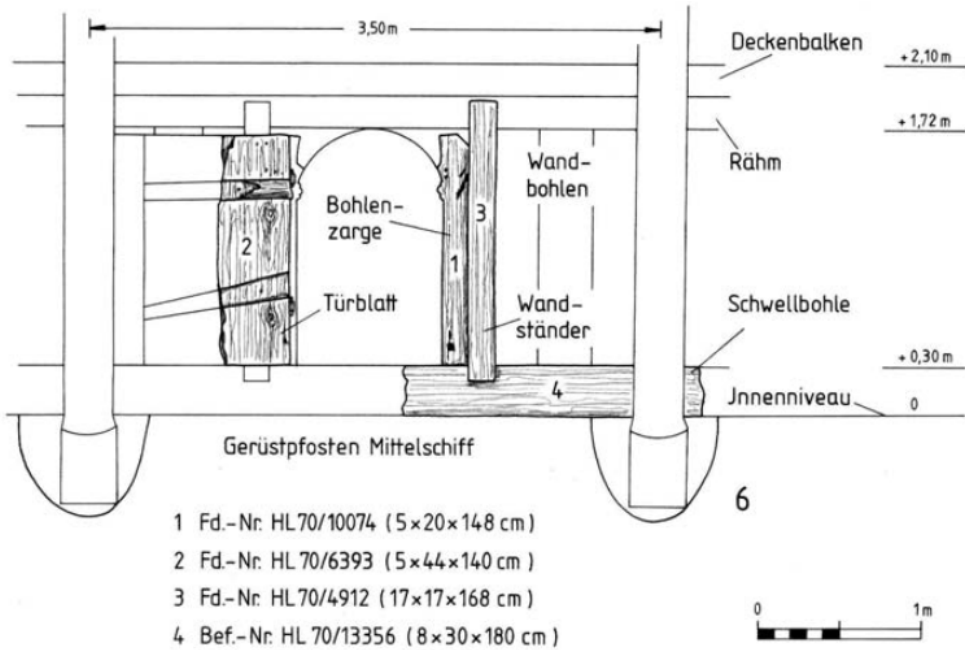

12. kép: Curia Vitkov, 13. századi nemesi kúria rekonstrukciója.

Forrás: <https://www.facebook.com/curiavitkov/photos>, utolsó leírás: 2024.11.22.

Hasonló léptékű, és ugyanabból a korból származó régészeti leletanyagok alapján tervezett épület a szintén szabadtéri néprajzi múzeum jellegű épületegyüttes a csehországi Horní Vitkov-ban (12. kép). A Cseh Tudományos Akadémia kutatásai alapján felépített, középkori udvarház-központ magja egy teljes egészében fából készült, azonban kőalapozású emeletes udvarház. Ennek felépítése sok tekintetben hasonló a Kardoskúton rekonstruálható épületéhez. Számos fennmaradt eredeti elem összevetésével kialakított ablaknyílásai, ajtónyílásai, tűzhelyei, valamint az épület léptéke támpontokat adnak a kardoskúti épület elméleti rekonstrukciójához. Ugyanezen a területen egy szintén nagyon hasonló, félköríves szentélyzáródású román kori templom felépítését is elkezdték. A központi épület mellett számos, a korban elterjedt melléképület típus rekonstrukciója is megjelenik a skanzenben. Ugyanilyen lehetőségeket tartogat a kardoskúti lelőhely, ahol a veremház mellett a földbe mélyített akol is megjelenik a leletanyagban.

A kardoskúti épületen nem nehéz felismerni egy ilyen udvarház alaprajzát. A közelben feltárt plébániatemplom építészeti minősége alapján feltételezhető, hogy ez az épület a birtokos udvarháza volt, amely színvonalában megközelítette a templom ki-

13. kép: Lübeck, földbe ástott 'Ständerbau' szerkezet rekonstrukciós rajza a régészeti adatok alapján. Magyarázatok: Gerüstpfosten= tartóoszlop, Innenniveau= belső járószint, Schwellbohle= talpgerenda, Wandständer= fal-oszlop, Wandbohlen= pallófal, Bohlenzarge= ajtófélfá, Türblatt= ajtószárny, Deckenbalken= födémgerendák. Forrás: Legant 1998: 95. ábra, 234. oldal

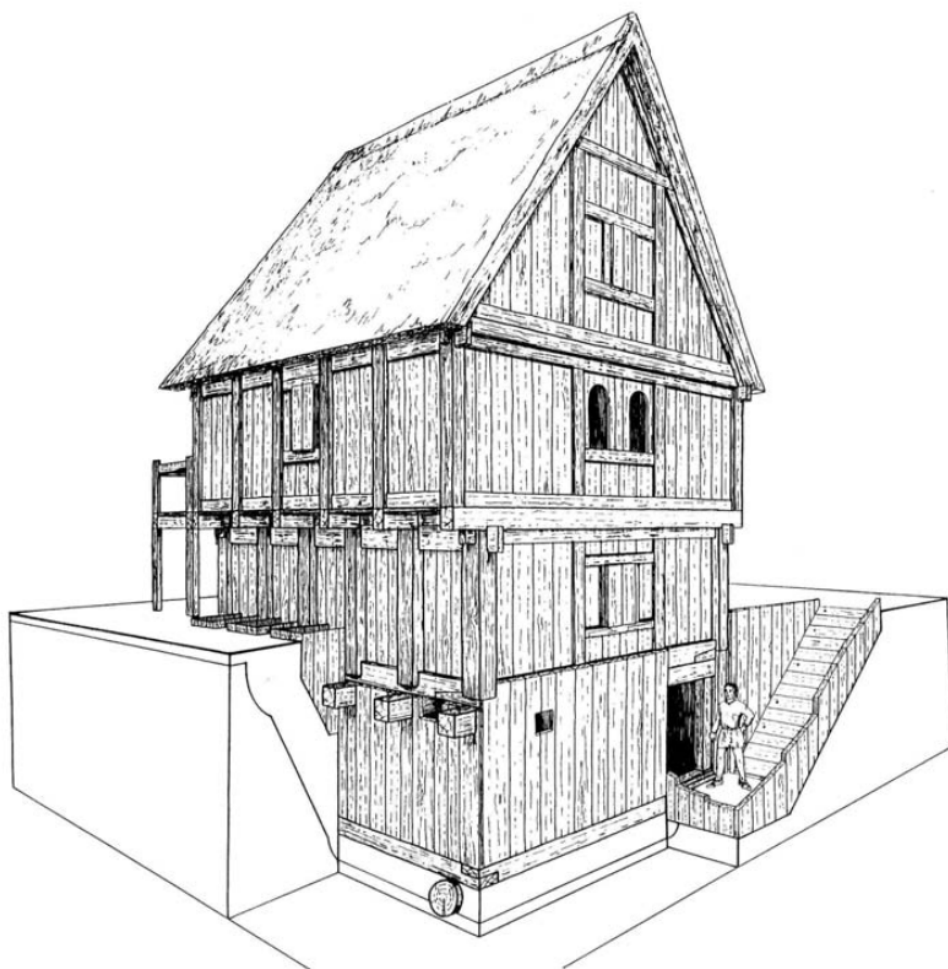
építését. A Lübeckben feltárt 11-13. századi lakóházak közül számos épületnek szinte megegyező régészeti maradványa került elő (13-14. kép).³⁰

Történeti forrásainkból ismerjük, hogy az Árpád-korban a nemesség kúriákban lakott.³¹ Számos településnevünk őrzi elnevezésében a „tornya” nevet, amely az egykori nemesi várakra, udvarházakra utal. A mai Magyarország területén is százas nagyságrendben találhatóak 'Motte'-típusú várak helyei, amelyeknél a nyugat-európai példákhoz hasonló erősítések nyomai figyelhetők meg.³² Többségük közvetlen a kardoskúti udvarház feltételezett pusztulási ideje után, a tatárjárást követő évtizedekben épült. Ezek közül csak nagyon kevés olyan feltárássra adódott lehetőség, ahol a bennük egy-

30 A lübecki példákon látható többek között 'Ständerbau' is: ez a 'Fachwerk'-építésnek olyan, főleg korai időszakra jellemző formáját jelenti, ahol a tartóoszlopok 2-3 szintet átfogó, magas szerkezeti elemek. Néhol a tartóoszlopokat a földbe ásták és a talpgerendákat is ehhez rögzítették. Ezek régészeti nyoma az ágasfás szelemenés építéshez hasonló. A 'Stockwerkbau'-építésnél a talpgerendák és a koszorúgerendák között, szintenként elhelyezett rövid oszlopok állnak.

31 Feld 2010: 501–502.

32 Feld 2015: 365.

14. kép: Lübeck, alapincézett emeletes faház rekonstrukciós rajza a régészeti adatok alapján.
Forrás: Legant 1998: 97. ábra, 236. oldal

kor álló tornyok vagy lakóépületek régészeti nyomát sikerült megfigyelni. A nemesi várak döntő többsége is fából készült. Néhány várnál megtalálhatók a téglából vagy kőből épített tornyok vagy lakóházak maradványai, de a legtöbb épület feltételezhetően gerendavázas volt: ilyen típusú alapozása maradt meg Sorkifalud-Zalak tornyának is.³³ Ásatáson – favázás épületre utaló – nagy mennyiségű paticst is ismerünk Váchar-tyánból, a várhegyről, ahol két toronyszerű épület is azonosítható (15. kép).³⁴

33 Kiss – Tóth 1990. A Sorkifalud-Zalak vár rekonstrukcióját lásd: <https://castrum3d.hu/index.php/varak/80-zalak>, utolsó letöltés: 2024.11.22.

34 Miklós 1978.

15. kép: Váchartyán, a vár rajzi elméleti rekonstrukciója (Szőke Balázs munkája)

Ugyanilyen jellegű kőépületet tártak fel az Esztergom melletti Helemba szigeten.³⁵ A történeti források által is ismert épület az esztergomi érsek nyári palotájaként funkcionált. Ez az épület 7×16 méter nagyságú volt. Falazata kőből készült, a tér egységes osztatlan volt. A tér közepén – hasonló módon, mint Kardoskúton – egy nagyobb kiterjedésű, kőből készült alapozás látható, ahol feltehetőleg nyílt tűzhely volt. A palota környezetében az egymástól két és fél méter távolságra szabályosan ültetett gyümölcsfák ültető gödrei is előkerültek, ez pedig az épület igen reprezentatív kiépítésre utal. A kardoskútihoz hasonló felépítésű, csak mintegy harmadával nagyobb palotát Róbert esztergomi érsek építkezéséhez köthetjük. Esztergom Szentkirályon ugyancsak kétszotarú, a 12. század elejére datálható házat tártak fel.³⁶ A 2,7×3 és 4×3 méter belvilágú helyiségek fala deszkázat közé döngölt földből épült.

Téglaházat tártak fel a Tura melletti Szentgyörgy elpusztult településének helyén.³⁷ Az itt álló ház 5×15 méter nagyságú volt. A közvetlenül a föld felszínére épített téglafalainak vastagsága 30 cm volt, alig egy teljes téгла vastagságú. Ez az épület is kétszotarú volt, egy rövid konyhaként vagy szenes házként azonosítható, közel három méter hosszú kisebb tér mellett, egy nagyobb, több, mint kilenc méter hosszú terem következett. Itt a kisebb térben tárták fel a tűzhely alapozását. Az épület és a település pusztulását a tatárjárás korára teszi a kutatás. Az épület szerkezeti jellemzői alapján

³⁵ Méri 1960: 105–106.

³⁶ Bálint 1960: 106–107.

³⁷ Miklós 1993: 433–456.

16. kép: Lübeck, emeletes faház rekonstrukciós rajza a „Roter Hahn” történeti szabadidőparkban. Forrás: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=910577631281473&set=pb.100069877324475.-2207520000&type=3>, utolsó lehvás: 2024.11.22.

feltételezhető, hogy a feltárt téglafalak egy talpgerendás, „Fachwerk”-szerkezetű épület alapozásához tartozhattak.³⁸ A szerkezeti jellemzők és az analógiák alapján ez az épület is lehetett emeletes kivitelű. Az épületben gazdag leletanyag, köztük egy pénzváltó mérleg is előkerült. Turán, Kardoskúthoz hasonlóan, a templom, a leletanyag alapján meghatározható település túlsó oldalán emelkedett. Turán az udvarház hasonló léptékű és felépítésű épület lehetett, mint amilyen, az ugyancsak szabadtéri néprajzi

³⁸ Az alig 30 cm széles, alapozás nélküli téglafalak arra utalnak, hogy vastag talpgerendák alátámasztására készülhettek, egy favázás, de téglafalkitöltésű épülethez.

17. kép: Bad Kanzach, „Bachritterburg”: a 13. századi fa lakótorony rekonstrukciója
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Bachritterburg?uselang=de#/media/File:Bachritterburg_Kanzach.jpg

múzeum jellegű, Lübeck-Kücknitz-i „Roter Hahn” történeti szabadidőparkban épült egyemeletes favázas téglalapozású ház (16. kép).³⁹

A tatárjárás utáni időszakból az egyik legjobban ismert, fából épült vár a váchartyáni, mely egykor a Várhegyen állt.⁴⁰ Ennek kéttraktusos lakótornya 9×9 méter alapterületű volt. A dombhát átvágásánál, a „Motte”-dombnak legmagasabb részén egy kisebb, 5×5 méter nagyságú, ugyancsak fából épült torony is tartozott az erődítményhez. A váchartyáni toronyban megfigyelt, szétszórt, részben faragott kövek alapján feltételezhetjük, hogy a toronyban az emeleten kőalapozásra épített kemence vagy szemes kályha is volt. A teljes egészében fából épült vár épületeinek egykori kiterjedését legjobban a nagy mennyiségű patics szemléltette. Nagyon hasonló favárat rekonstruáltak a németországi Bad Kanzachban, mintegy kísérleti régészeti-néprajzi múzeumként (17. kép).⁴¹

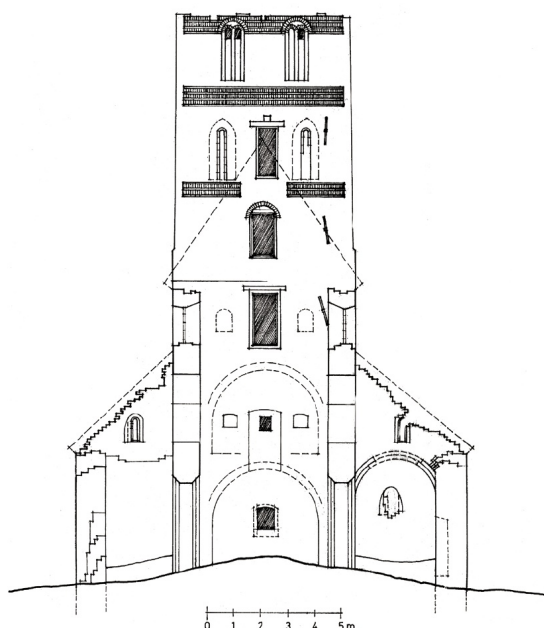
A Mátraszőlős melletti dombokon is hasonló léptékű és felépítésű épület állt.⁴² A forrásokkal is jól datált épület a 13. század végén a Kacsics és a Rátót nemzetség össze-

³⁹ A „Roter Hahn” történeti szabadidőpark honlapja: <https://www.geschichtserlebnisraum.de/rekonstruktionsbauten.html>, utolsó letöltés: 2024.11.22.

⁴⁰ Szőke 2019.

⁴¹ Mittelstraß 2002.

⁴² Simon 1989.

18. kép: Tamáshida, a templom tornya.

Forrás: Szakács 2013a: 26. ábra, 149. oldal

azonosítható egy kéthelyiséges, valószínűleg emeletes, az észak- és nyugat-európai mintákhoz hasonló, nemesi lakóépület. Az udvarház Kardoskúton a kegyúri karzatos templommal együtt, a lovagi kultúra más forrásokból ismert, Árpád-kori elterjedésére utal, és a nemesség megyei jelentőségű középső rétegének lakókörülményeit reprezentálhatja (19-20. kép). A háztípus megjelenése és az ehhez szükséges épületszerkezetek kivitelezésének ismeretei összefüggésben lehetnek a nagyobb templomépítésekkel. Az alföldi környezetben is számolhatunk olyan hatásokkal, amelyek elősegítették az ilyen lakóépületek elterjedését. Kardoskúttól mintegy 60 kilométerre állt Tamáshida városa, amelyet a tatárjárás során pusztítottak el. A Rogerius mester által is említett település a tatárok előtt egy virágzó telepes város volt.⁴³ Egykori jelentőségére a mára romjaiban fennmaradt temploma által következtethetünk. E templom grandiózus, ötemeletes tornya minden jellegzetességében az észak-német téglagótika korai évtizedeire utal (18. kép).⁴⁴

43 „Mi pedig, akik az erdőkben a gyepek között tartózkodtunk, éjjel futásnak eredtünk Tamáshida, a németek nagy városa felé, amely a Körös mellett fekszik. De a németek semmiképp sem engedtek bennünket átmenni a hídon, sőt a legtöbben arra ösztönöztek, hogy velük együtt védelmezzük jól megerősített városukat.” Rogerius mester siralmas éneke 1243 körül.

https://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=194_215_Rogerius, utolsó letöltés: 2025.07.23.

44 Szakács 2013a.

19. kép: Kardoskút Hatablak, az udvarház és a templom látképe a valós elhelyezkedésüknek megfelelő pozícióban (Szőke Balázs rekonstrukciója)

20. kép: Kardoskút Hatablak, a templom és az udvarház látképe a valós elhelyezkedésüknek megfelelő pozícióban (Szőke Balázs rekonstrukciója)

Kapcsolattartó szerző:

Szőke Balázs
Gál Ferenc Egyetem
6720 Szeged
Dóm tér 6.
szoke.balazs@gfe.hu

Corresponding author:

Balázs Szőke
„Gál Ferenc” University
Dóm square 6.
6720 Szeged, Hungary
szoke.balazs@gfe.hu

Reference: Szőke, B. (2024). A Kardoskút-hatablakai románkori templom és Árpád-kori udvarház rajzi elméleti rekonstrukciója. *Deliberationes*, 17(2), 47–70.

IRODALOM

- Arnhold, E. & Rieger, D. (2013). *Die Kemenate auf der Hagenbrücke. Virtuelle Rekonstruktion der Kemenate Scheinwelten. 3D Visualisierung.*
<https://www.youtube.com/watch?v=0K1xSgubw34>
- Balassa M., I. (1992). A mándi református templom története. In M. Cseri, & E. Endre (Eds.), *Ház és Ember: A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei.* (pp. 55–72). (=A Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve 8).
https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_SKAN_He_08/?pg=0&layout=s
- Bálint, A. (1960). Esztergom-Szentkirály. *Régészeti Füzetek*, (13), 106–107.
- Bencze, Z., Gyulai, F., Sabján, T., & Takács, M. (1999). *Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója.* Budapesti Történeti Múzeum. (=Monumenta Historica Budapestinensia 10).
- Béres, M. (2000). A Hódmezővásárhely-csomorkányi egyház. In T. Kollár (Ed.), *A középkori Dél-Alföld és Szer.* (pp. 193–218). Csongrád Megyei Levéltár.
- Bouwmeester, J. (2016). Frühe Hausentwicklung in mittelalterlichen niederländischen Städten. In M. Goer, D. J. de Vries, B. Furrer, U. Klein, H. Stiewe, & A. Weidlich (Eds.), *West- und mitteleuropäischer Hausbau im Wandel 1150–1350.* (pp. 329–352). Jonas Verlag. (=Jahrbuch für Hausforschung 56).
- Feld, I. (2010). Középkori várak és rezidenciák régészeti kutatása. In E. Benkő (Ed.), *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon.* (pp. 495–520). MTA Régészeti Intézete.
- Feld, I. (2015). A magánvárak építésének kezdetei a középkori Magyarországon a régészeti források tükrében II. *Századok*, 149(2), 333–381.
https://epa.oszk.hu/03300/03328/00014/pdf/EPA03328_szazadok_2015-2_333-381.pdf
- Horváth, F. (2000). Szer plébániatemploma és a település középkori története. In T. Kollár (Ed.), *A középkori Dél-Alföld és Szer.* (pp. 123–142). Csongrád Megyei Levéltár.
- Kiss, G., & Tóth, E. (1990). Sorkifalud-Zalak Árpád-kori vára. In L. Horváth (Ed.), *Castrum Bene 1989. Várak a 13. században.* (pp. 198–202). Mátra Múzeum.
<https://castrum3d.hu/index.php/varak/80-zalak>

- Kertész, R. (2021). *Eltemetett múlt. Szolnok középkora és kora újkora a várásatás tükrében*. Szolnokvár.
https://www.academia.edu/85192180/Eltemetett_m%C3%BAlt_Szolnok_k%C3%B6z%C3%A9pkora_%C3%A9s_kora_%C3%BAjkora_a_v%C3%A1r%C3%A1sat%C3%A1s_t%C3%BCkr%C3%A9ben The Buried Past The Middle Ages and Early Modern Age in Szolnok as Reflected by the Excavations in Szolnok Castle Szolnok 2021
- Laszlovszky, J. (2006). Későközépkori falusi lakóház Tiszaugon. Az alföldi lakóház kialakulásának kérdéséhez. *Studia Caroliensia*, 7(3-4), 295–314.
https://portal.kre.hu/doc/studia/Cikkek/2006.3_4.szam/p-laszlovszky.pdf
- Legant, G. (1998). *Zur Siedlungsgeschichte des ehemaligen Lübecker Kaufleuterviartels im 12. und frühen 13. Jahrhundert. Nach den ältesten Befunden der Grabung Alfstraße-Fischstraße-Schüsselbuden, 1985–1990*. Dissertation, Universität Hamburg.
<https://ediss.sub.uni-hamburg.de/handle/ediss/106>
- Lővei, P. (Ed.). (2002a). *Vas megye I. Vas megye műemlékeinek töredékei. 1., Belsővat – Kőszegszerdahely*. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal. (=Lapidarium Hungaricum 5).
- Lővei, P. (Ed.). (2002b). *Vas Megye műemlékeinek töredékei 2. Magyarszeccsöd-Zsennye*. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal. (=Lapidarium Hungaricum 6).
- Méri, I. (1964). Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. *Régészeti Füzetek (seria nova)*, 12. Magyar Nemzeti Múzeum.
- Méri, I. (1960). Esztergom-Helembai-sziget. Az 1959. év régészeti kutatásai. *Régészeti Füzetek* 13. (pp. 105–106). Magyar Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeum.
- Mészáros, O. (2016). *Régészeti kutatás a középkori Vác német városrészében – A Piac utcai mélygarázs területének megelőző feltárása*. Martin Opitz kiadó. (=Opitz Archaeologica 7).
https://real.mtak.hu/64767/1/Vac_Piacutcakotet_reszlet_uvegletek_2016.pdf
- Miklós, Zs. (1978). Árpád-kori földvár Váchartyán-Várhegyen. *Archaeologiai Értesítő*, 105(1), 95–105.
- Miklós, Zs. (1993). XIII. századi nemesi udvarház Tura-Szentgyörgyparton. In É. Maróti (Ed.), *Régészeti tanulmányok Pest megyéből*. (pp. 433–456). Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága. (=Studia Comitatus 22).
- Mittelstraß, T. (2002). Die Rekonstruktion einer hölzernen Turmburg des Mittelalters aus dem Kraichgau. *Kraichgau* 17, 43–49.
https://regionalia.blb-karlsruhe.de/frontdoor/deliver/index/docId/17632/file/BLB_Mittelstrass_Rekonstruktion_Turmburg.pdf
- Olasz, E. ifj. (1954). Árpád-kori temető Kardoskúton. *Archaeologiai Értesítő*, 81(2), 196–201.
- Pálóczi Horváth, A. (2005). Az alföldi késő középkori falusi lakóház: vázszerkezetek és falazatok. In S. Szabó (Ed.), *Hagyomány és változás a népi kultúrában. Tanulmányok a hatvan esztendő Dám László tiszteletére*. (pp. 95–130). Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága. (=A Jósza András Múzeum Kiadványai 58).

- Rácz, T. Á. (2013). Késő középkori ház és pince feltárása Vácon. *Magyar Régészet Online*, évf. n., 1-5. https://files.archaeolingua.hu/2013TA/Upload/Racz_H13TA.pdf
- Rieger, D. (2021). Das „norddeutsche Doppelhaus“ nach Hartmut Rötting. Eine städtische Bauform des hohen Mittelalters. In D. Brandes, M. Geschwinde, H. Pöppelmann, & H. Steinführer (Eds.), *Archäologische Beiträge zur Erforschung der Geschichte des Braunschweiger Landes – Zum Gedenken an Hartmut Rötting (1932–2015)*. (pp. 61–70). Braunschweigische Landesmuseum. (=Forschungen und Berichte des Braunschweigisches Landesmuseum 3).
- Simon, Z. (1989). „Castrum Zeuleus”. *Műemlékvédelem*, 33(2), 93–100.
- Szakács, B. Zs. (2013a). A tamáshidai templomrom. In T. Kollár (Ed.), *A szórvány emlékei*. (pp. 132–165). Teleki László Alapítvány.
- Szakács, B. Zs. (2013b). Csaroda, református templom. In T. Kollár (Ed.) *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig. Középkori templomok útja Szabolcsban, Beregen és a Kárpátalján*. (pp. 262–269). Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség.
<https://docplayer.hu/1699954-Csaroda-reformatus-templom.html>
- Szatmári, I. (2005). *Békés megye középkori templomai*. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- Szatmári, I. (2013). Elmélet és gyakorlat Méri István templom- és temetőfeltárásain. *Communicationes Archaeologicae Hungariae 2010–2013*. (pp. 235–249). Magyar Nemzeti Múzeum.
- Szőke, B. (2019). Váchartyán késő Árpád-kori vára. *Várak, kastélyok, templomok. Történelmi és örökségturisztikai folyóirat*, évf. n., 2, 72–77.
- Takács, M. (2001). Az Árpád-kori köznépi lakóház kutatása, különös tekintettel az 1990-es évekre. In M. Cseri & J. Tárnoki (Eds.), *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. (pp. 7–54). Szabadtéri Múzeum és Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok. (=Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 58).
- Takács, M. (2010). Árpád-kori falusias települések kutatása Magyarországon 1990 és 2005 között. In E. Benkő & Gy. Kovács (Eds.), *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*. (pp. 1–67). MTA Régészeti Intézete.
- Zay, O. (2013). Egy Árpád-kori veremház rekonstrukciója. In M. Varga (Ed.), *Fiatal Középkoros Régészek IV. Konferenciájának tanulmánykötete. A Kaposváron 2012. november 22–24. között megrendezett Fiatal Középkoros Régészek IV. Konferenciájának tanulmányai*. (pp. 33–40). Rippl-Rónai Múzeum. (=A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 2).
- DOI:10.26080/krmkozl.2013.2.

Deliberationes tudományos folyóirat
17. évfolyam 2. szám 2024/2, 71–84. oldal
Kézirat beérkezése: 2024. november 22.
Kézirat befogadása: 2024. november 28.
DOI: 10.54230/Delib.2024.2.71

Deliberationes Scientific Journal
Vol.17; Ed.No. 2/2024, pages: 71–84
Paper submitted: 22nd November 2024
Paper accepted: 28th November 2024
DOI: 10.54230/Delib.2024.2.71

A FERENCES LELKISÉG MEGÚJULÁSA AZ OBSZERVÁNS REFORM UTÁN

Kiss Norbert

Szegedi Tudományegyetem,
Történelemtudományi Doktori Iskola, Modern kor/Néprajz alprogram

Absztrakt

A Gál Ferenc Egyetemen 2024. október 15-én *Bálint Sándor szellemi örökében – 120 éve született Bálint Sándor* című konferencián elhangzott előadásomban arra tettem kísérletet, hogy a szegedi születésű hitvalló születésének évfordulóján a teljesség igénye nélkül bemutassam azt a szellemi, lelkeségi átalakulási folyamatot, amely Bálint Sándor gyermekkorában, abban a szeged-alsóvárosi városrészben ment végbe, melynek népi és vallásos értékeire, hagyományaira, „ő”-ző nyelvjárására élete során fundamentumként tekintett. Annak a ferences közösségnek az identitásbeli megújulásáról beszélhetünk a 20. század első évtizedeiben, mely közösségnek az értékei és a lelkesége alapjaiban határozta meg Bálint Sándor lelkületét is.

Feltételezésem, hogy a XIII. Leó pápa által kiadott *Felicitate quadam* kezdetű bulla iránymutatásai nem csupán a ferences rend férfi ágára, az I. rendre voltak hatással. Úgy gondolom, hogy a Leó-féle unió gyümölcseként tekinthetünk a tágabb értelemben vett közösségek, a plébániai közösségek lelki megújulására is.

A kutatás elsődleges forrásai a rendtartomány által kiadott nyomtatványok, közlönyök, a rendtartományi Tabulák, a szegedi kolostor *Historia Domusa* és folyóirata, a *Szegedi Havi Boldogasszony*.

Kulcsszavak: Bálint Sándor, ferenceség, XIII. Leó, *Felicitate quadam*, Zadravec István

THE RENEWAL OF THE FRANCISCAN SPIRITUALITY AFTER THE REFORM OF THE OBSERVANCE

Norbert Kiss

University of Szeged Doctoral School of History,
Modernism/Ethnography

Abstract

In my presentation at the conference entitled In the Spiritual Heritage of Sándor Bálint – 120 Years Since the Birth of Sándor Bálint, held on 15 October 2024 at Gál Ferenc University, I attempted—without claiming completeness—to present the spiritual and devotional transformation that took place during the childhood of Sándor Bálint in the Szeged-Alsóváros district. This neighborhood, with its popular and religious values, traditions, and distinctive „ö”-dialect, remained a foundational reference point for Bálint throughout his life. We can speak of an identity-based renewal of the Franciscan community during the first decades of the 20th century—one whose values and spirituality fundamentally shaped the spiritual disposition of Sándor Bálint himself.

I assume that the guidelines set out in the papal bull „Felicitate quadam”, issued by Pope Leo XIII, did not affect only the male branch of the Franciscan First Order. I believe that Leo’s union can also be seen as the starting point for a broader spiritual renewal that extended to parish communities in the wider sense.

The primary sources of my research include the publications and circulars issued by the Franciscan province, the provincial Tabulae, the Historia Domus of the Szeged monastery, and its periodical, Szegedi Havi Boldogasszony.

Keywords: Sándor Bálint, franciscanism, Leo XIII., „Felicitate quadam”, István Zadravecz

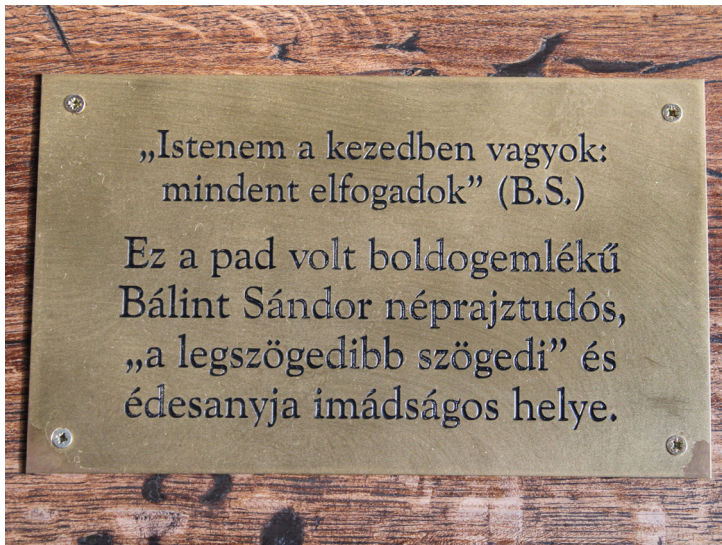
BÁLINT SÁNDOR ÉS SZEGED-ALSÓVÁROS FERENCESEI

Bálint Sándor gyermekkorát a vallásos neveltetés, a vallásgyakorlás alapjaiban határozta meg. Az elemi iskolák befejezését követően 1918-tól a piarista atyák által vezetett városi főgimnázium diákja lett. Apró Ferenc *Bálint Sándor a szegedi piarista gimnáziumban*¹ című cikkében megjegyzi, hogy az alsóvárosi hatosztályos iskola 5. osztályának elvégzését követően lett 1914-ben tanulója a III. kerületi polgári fiúiskolának. Szintén Apró Ferenc hivatkozik cikkében arra, hogy 1914. novemberétől az új hadikórházi funkció miatt a Boldogasszony sugárúti épületből a diákok tanulmányait a városi főgimnázium falai között folytatták.² Bálint Sándor diákéveire minden

1 Apró 2023.

2 Apró 2023: 15.

bizonynal hatással volt az a szerzetesi életforma, lelki és szellemi identitástudat, melyet a kegyesrendi atyák által már az iskola falai között megtapasztalt. Önéletrajzában így fogalmaz: „Igen hálás vagyok nekik. Hol pap, hol meg építész akartam lenni, végül is tanár lettem.”³ Ugyanakkor nagyon fontos, hogy vallási nevelésben édesanyja révén is részesült: „az édesanyám templomos asszony volt, sokat elmentem vele misére, vecsernyére.”⁴ A szentmisék hallgatásának, a napi áldozásnak, a szerzetesi imaórákon, a zsolozsmákon való részvételnek édesanyja társaságában abban az alsóvárosi ferences templomban lehetett részese (1. kép), mely templomnak és kolostornak szerzetesi életében a megújulás folyamata éppen ebben az időben ment végbe.

1. kép: Bálint Sándor és édesanyja imádságos helyét jelző emléktábla a ferences templomban. (Kiss Norbert felvétele)

A FERENCES REND UNIÓJA – XIII. LEÓ PÁPA BULLÁJA

A lelki és szellemi megújulás szeged-alsóvárosi közösségre gyakorolt hatásának vizsgálatához fontosnak tartom röviden bemutatni azon okokat, melyek szükségessé tették, hogy Assisi Szent Ferenc rendjének reformja a 19-20. század fordulóján pápai iránymutatás által tudjon megvalósulni.

A szeged-alsóvárosi ferences kolostor szerzeteseinek mindennapjait érintő reform a XIII. Leó pápa által 1897-ben közreadott *Felicitate quadam* kezdetű bullára tekint vissza. Annak megértéséhez, hogy Leó pápa miért tartotta fontosnak, hogy bullája által a ferences közösség számára iránymutatást adjon, röviden ismertetnünk kell

³ Csapody 2004: 34.

⁴ Csapody 2004: 7.

a századforduló szerzetesi életére hatást gyakorolt történelmi eseményeket. Jelen dolgozat terjedelmi keretei miatt csupán a felsorolás szintjén tudjuk megemlíteni azokat az eseményeket, melyeknek következményei a 20. század első évtizedeiben is éreztették hatásukat.⁵ XIII. Leó pápa korát Chobot Ferenc *A pápák története* című munkájában a „szellemi forradalmak kora”-ként nevezte meg. A korszak, melyet Chobot Ferenc idézett munkájában bemutat, VI. Piusz pápaságától kezdődően egészen 1909-ig, azaz a monográfia megszületéséig terjed ki. A több, mint egy évszázadnyi idő meghatározó szellemi eseményei közül ki kell emelnünk a francia forradalmat és Napóleon politikai tevékenységét, a jozefinizmust és a szerzetesség kérdését, a „Kulturkampf”-ot, valamint a febronianizmust.⁶

A magyarországi Szalvatoriánus rendtartomány, melynek szerzetesi házaként működött a Leó-féle unió idején a szegedi kolostor is, az említett szellemi hatások közül elsősorban a jozefinizmus következményét élte. Orosz Lóránt András OFM a Leó-féle unió jogtörténeti vizsgálatának kérdéséről szóló cikkében a szerzetesrendek történetének megismeréséhez szükséges feloszlási hullámokat mutatja be. Ezek sorában, „a napóleoni és a liberális”⁷ áramlatok mellett szintúgy tárgyalja a „felvilágosult abszolutista (nálunk jozefinista)”⁸ hullámot. II. József rendelkezései értelmében számos szerzetesrend feloszlásra került.⁹ A rendek feloszlása, kolostorok bezáratása mellett a maximális szerzetesi létszám, valamint a rendbe jelentkezők felvételének módja is meg lett határozva. A kolostorok, szerzetesrendek – nem csupán a ferences rend – állami támogatással tudtak működni, amiért a szerzetesházak a bevételek és kiadások tekintetében részletes kimutatási kötelezettséggel tartoztak. A rendek életében meghatározó és maradandó változásokat eredményezett, hogy a kolostorok és szerzeteseik külföldi előjáróikkal kapcsolatot nem tarthattak, még vizitátorok útján sem, a generálisok jogkörét a provinciálisok vették át. A joghatóságot a házak fölött az egyházmegyék főpásztorai gyakorolták, kik mellett bizonyos kérdésekben a helytartótanács iránymutatásai voltak mérvadóak. A provinciális, a definitorok, valamint a vizitátorok választása is a helytartótanács által történt. Az előjárók tisztségüket rövidített időtartamra nyerhették el. Rácz Piusz OFM *A ferencesek történetéből – töredékek a Mariana Provincia múltjából* című rendtörténeti munkájában bemutatja azokat az intézkedéseket is, melyek elsődlegesen hatottak a szerzetesi identitástudat elhomályosulásához, valamint a „vita communis” és az imaélet válságához, ahogyan Orosz Lóránt OFM fogalmaz. Rácz Piusz és Orosz Lóránt ferences atyák kutatásai azt támasztják alá, hogy a magyarországi rendtartományok szerzetesei egyaránt a jo-

5 A szerzetesi unió megvalósítását megelőző történelmi események teljesség igénye nélküli bemutatását és a pápai iránymutatás előkészítését lásd: Kiss: 2024. Online:

https://bonusnuntium.hu/wp-content/uploads/2024/06/BN24_2.pdf, utolsó letöltés: 2024.11.21.

6 Vö. Adriányi 1975: 215–245.; Szántó 1987: 863–993.; Chobot 1909: 430.

7 Orosz 2005: 367.

8 Orosz 2005: 367.

9 Vö. Adriányi 1975: 217.

zefinizmus következményeit viselték magukon. Míg Rác Piusz a Mariana Rendtartományból, addig Orosz Lóránt a Kapisztránus Rendtartományból hoz egymáshoz hasonló példákat.

A szerzetesi élet válságához hozzájárult, hogy a jozefinizmus következményeként a rendi főiskolák megszűntek, a képzést állami szemináriumokban folytatták, a habitus viseletét felváltotta az egyházmegyes papnövendékek reverendája. II. József intézkedései szintúgy érintették a liturgiát, a szerzetesi életszabályzatot, valamint a Regulát.¹⁰

A szerzetesi életforma válságát Orosz Lóránt munkájára hivatkozva a következőkben foglalhatjuk össze: a rendi előjárókkal való kapcsolattartás és a klauzúra hiánya, az egyéni jövedelmek, a pénzhasználat, és a szerzetesi közösségek izolációja.¹¹

A fennálló kérdések megválaszolására több megoldási kísérlet is született az idők során. Ezek, bár enyhítettek, és részben oldottak is a szabályozásokon, teljes megoldással szolgálni nem tudtak. Kérdésként fogalmazódott meg: Vajon szükséges-e esetlegesen egy radikális reform alkalmazása? Vajon képesek lennének-e az „új szellemiséget” képviselő rendtagok, hogy átfomálják a reformszellemű nevelés által a „régiszellemben” élő szerzeteseket?¹²

XIII. Leó pápasága és a szerzetesrendekre fordított figyelme hoztak a felmerült kérdésben érdemi választ. Leó pápáról elmondható, hogy a teljes világegyház történéseire figyelemmel volt,¹³ különös tekintettel a szerzetesrendeket érintő kérdésekre. A szerzetesek missziós tevékenységének fontosságát beszédeiben, körleveleiben mindig is hangsúlyozta, kiemelve a testvérek munkájának érdemeit.¹⁴ Az 1897-es *Felicitate quadam* kezdetű bullát megelőzően, már 1882. szeptember 17-én, *Auspicato concessum est* kezdetű körlevelében Leó pápa Szent Ferenc lelkületéről, a harmadik rend alapításáról, tevékenységéről szólva hangsúlyozza, hogy Szent Ferenc világi rendje korunk kérdéseire, problémáira milyen megoldást jelenthet.¹⁵

A rend tényleges reformja, uniója a már említett 1897-es pápai bullával kezdetét vette: Leó pápa a *Felicitate quadam* által a ferences rend négy – reformált, sarutlan, rekolektus és obszerváns – ágát egyesítette Ordo Fratrum Minorum néven. Az egyesítést egy új Általános Konstitúció előírása is követte, melynek értelmében kezdetét vette a szerzetesi közösség életének helyreállítása is.¹⁶ A reformot elfogadó testvérek szerzetesi reverendája új szintet kapott, ezzel is kifejezésre juttatva az egy szerzetesi közösséghez való tartozást, mely az identitástudat megszilárdításának egy külső, látható

10 Vö. Rác 2009: 28–33.

11 Vö. Orosz 2005: 368–369.

12 Vö. Orosz 2005: 370–372; Vö. Rác 2009: 33–39.

13 Vö. Zimányi 2021: 9–13.

14 Vö. Füßy 1887: 199; Vö. XIII. Leó: *Perlectae a Nobis*, 1880. október 22., magyar nyelven Prohászka 1891: 113–116.

15 Vö. XIII. Leó: *Auspicato concessum est*, 1882. szeptember 17., magyar nyelven Prohászka 1891: 152–163.

16 Vö. Orosz 2005: 365; Vö. Rác 2009: 38.

jele volt. Hazánkban a pápai unió eredményeként a rendtartományok összevonása, átszervezése is megvalósult.

A MAGYARORSZÁGI RENDTARTOMÁNY ÉS A SZEGEDI HÁZ REFORMJAINAK KEZDETE

A magyar tartományokban az unió megvalósításának legfőbb képviselői Tamás Alajos és Ozorai Izidor voltak. Az öt magyarországi rendtartomány közül kettő megszűnt: a Legszentebb Üdvözítőről nevezett Szalvatoriánus Rendtartomány, melynek kolostora volt a szegedi ház; valamint a Szent Lászlóról nevezett Rendtartomány. Tovább folytatta működését a Mariana Rendtartomány, a Stefanita Rendtartomány, valamint a Kapisztránus Rendtartomány, melyhez az uniót követően a szegedi ház is tartozott.

A Rendtartományok átszervezését követően Tamás Alajos OFM a Kapisztránus Rendtartomány provinciálisaként dolgozott. A reform megvalósítására irányuló tevékenységéről az 1912. októbere és 1938. novembere között megjelent Tartományi (1912.), majd később *Rend-Tartományi Közlöny* II. évfolyamának januári száma tekint vissza, bő egy évtizedes munka eredményét látva (2. kép). A Közlöny „Provinciánk jövőndő kilátásairól” címmel két részben (1913. január és 1913. február) számol be a pápai bulla kiadása óta eltelt időszakról. Felvázolja az elmúlt másfél évtized küzdelmeit, valamint Tamás Alajos provinciális tevékenységét:

„(...) sz. Ferenc atyánk imádságára akkor sietett segítségünkre az isteni gondviselés. Küldött nekünk egy férfiút, akinek neve fényes betűkkel lesz beírva a megújuló rendtartomány évkönyveibe, aki az ő bölcsessége, kitartása, türelme és kifogyhatatlan atyai szeretete által új reményt öntött a csüggeteg keblekbe, lábra állította a gyengéket és tizenkét évi fáradhatatlan munkával második megalapítójává lett a Provinciának. Tamás Alajos, volt Provinciális atyánk.”¹⁷

1913-ra a rendtartományban mutatkozó szerzetesi létszághiány megoldódni látszott. A Közlöny egyedül a felvidéki kolostorok állapotát jellemzi többé-kevésbé kétes állapotúnak. Ugyanakkor a létszághiányban enyhülésről olvashatunk, de nem a probléma teljes megszűnéséről. A Közlöny fontos információkat hordoz abból a szempontból is, hogy milyen célkitűzések születtek a problémák megoldására. Két fontos területen foglalmazódott meg célkitűzés. Egyik közülük maga a lelkiség. A Közlöny kiemeli a lelkipásztori feladatok fontosságát: a hitélet fejlesztése, lelkigyakorlatok és missziók szervezése által egy olyan jövő reményképének a megvalósítását helyezi kilátásba, mely a méltó múlt folytatása lehet. A másik fontos terület a nevelés.

¹⁷ Provinciánk jövőndő kilátásairól. *Rend-Tartományi Közlöny A Kap. Sz. Jánosról nevezett Ferencrendi Tartomány Hivatalos Közlönye* 1913. II,1. 2.

Kézirat gyanánt.

II. évfolyam.

Rend- Tartományi Közlöny

A KAP. SZ. JÁNOSRÓL NEVEZETT FERENCRENDI TARTOMÁNY

HIVATALOS KÖZLÖNYE

1913. JANUÁR.

A FÖTISZTELENDŐ P. PROVINCIALIS MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI:

P. PESTI EMMÁNUEL

GYÖNGYÖSI HÁZFÖNÖK, THEOLOGIAI TANÁR.

A tartományfőnökség közleményei.

Kedves Testvérek!

Az új év alkalmával sokan kifejezték előttem a testvérek közül szíves jó kívánságait. Minthogy nem rendelkezem annyi idővel, hogy mindegyiknek külön megköszönhetném figyelmes jószágát, ez úton mondom köszönetet a jó kívánságokért. És nekik, valamint a többi összes testvéreimnek szívből minden jót kívánok az új esztendőben. Legyen ez új év mindnyájunk számára boldog és kegyelmekkel teljes, és adja az egek Ura, hogy ez évben sok érdemet szerezhessünk az Ő szolgálatában.

Ezenkívül még valamit óhajtanék az én Kedves Testvéreimmel közölni. Észrevettem, hogy sok zárdánkba semmiféle theologiai lap sem jár, és így a testvéreknek nem igen van módjukban a theológiában, különösen az egyházjogban és liturgiában, fölmerülő újabb dolgokkal megismerkedni és így ismereteiket kibővíteni. Pedig ez fölülte szükséges, ha szent kötelességeinknek minden tekintetben meg

akarunk felelni. — Azért nagyon kérem az előjárókat, hogy ha a zárda körülményei megengedik, járassanak legalább egy ilyen theologiai lapot. Különösen ajánlom a most megújult „Religio“-t, melyet Dr. Hanuy Ferenc egyetemi ny. r. tanár úr oly szakavatottan és praktikusán szerkeszt. Ez a lap pontos fölvilágosítással fog mindig szolgálni az újabb theologiai dolgokról és útmutatást ad a régebbi ismeretek bővítésére. Kértem az illusztris szerkesztő urat, küldjön zárdánkba mutatványszámokat, hogy így az előjárók, ha jönnek vélik, megrendelhessek a lapot.

Gyöngyös, 1913. jan. 8-án.

fr. Unghváry Antal
min. provincialis.

A P. Provincialis megbízásából:

fr. Virág Venánc
secret. Provinc.

Provinciánk jövőendő kilátásairól.

Az új év hajnalán, mikor mindenki szeret visszagondolni a múlt küzdelmeire, örömeire és fájdalmaira és szívesen elmereng a jövőendő reménységein, a mi szerzetesi lelkünknek is jól esik visszatekinteni a mi édes anyánk Provinciánk közelmúlt küzdelmeire és latolgatni, ugyan milyen kilátásai vannak a jövőendőben?

A tizenhat év előtt kiadott „Felicitate quadam“ bulla, mely hivatva volt az idők viszontagságai folytán becsúszott rendellenességeket megszüntetni, azt mondhatnánk gyászba borította a mi szerzetes tartományunkat. Nem azért, mintha az talán valami rosszat akart volna, hiszen mindenki belátta annak szükség-

ességét és időszerűségét, hanem azért, mert legtöbbet azt hitték, hogy többet kíván az önkünk, mint a mennyire a mi gyengeségünk képes. Ezek a jövőt nagyon feketének látták és lemondva a reménységről, hogy azokat valaha megvalósíthassuk és csak a végpusztulást látva, megadással várták, mikor út a halálunk órája. Ezek gyengék voltak, de voltak ezeknél gyengébbek is, és ez volt az önzők csapata, akik szerették ugyan élvezni Provincia anyánk szeretetét és gondoskodását, de mikor azt látták, hogy ez az édes anya tőlük viszontszolgálatot követel és eljött a küzdelem órája; az ő kicsinyes érdekeiket a legszentebb köz-

2. kép: A Rend-Tartományi Közlöny II. évfolyamának januári száma.

Forrás: Magyar Ferences Levéltár

A szerzetesnövendékek nevelésében a lelkiség (aszketikus nevelés) mellett a tudományos nevelés is fontos fundamentum:

„Azonban itt is beigazolódik, hogy az ifjúságé a jövő. A milyen a mi szerzetesi ifjúságunk, olyan jövőt várhatunk a Provinciának... – Nekünk aszketikusan nevelt, szentéletű és heroikus lelkületű ifjúságra van szükségünk, amely ifjúságnak tudomány tekintetében is a kor színvonalán kell állania.”¹⁸

A jelöltek, novíciusok és a ferences atyák szellemi, lelki képzése mellett elengedhetetlen volt, hogy a főként a nevelésben szolgálatot teljesítő atyák is a kor kérdéseire a legújabb válaszokat tudják adni. A tartományfőnökség közleményt adott ki a kolostorok számára, melyben előtérbe helyezte az aktuális egyházi álláspontok megismertetését a ferences testvérekkel. Ezek az álláspontok egyaránt érintették a teológiai, filozófiai, valamint az egyházjogi és liturgiai kérdéseket. Ehhez ajánlotta a kolostorok számára a dr. Hanuy Ferenc által szerkesztett, megújult katolikus heti folyóirat járatását, a *Religiot*. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy a század első évtizedeiben számos folyóirat, közlöny, hírlap, valamint a rendtörténetet feldolgozó tanulmány, monográfia látott napvilágot. A rend történetének és aktuális helyzetének bemutatása mellett találunk olyan rovatokat az egyes közlönyökben, folyóiratokban, melyek praktikus tanácsokkal, példákkal, szabálymagyarázatokkal igyekeztek segíteni a testvérek életét. A kiadványok célközönségét már nem csupán az első rend tagjai, hanem a ferences család harmadik rendi tagjai (a terciáriusok) is jelentették.¹⁹

A kiadványok sorából érdemesnek tartom kiemelni P. König Kelemen *Alverna felé* című kétkötetes munkáját. P. Kelemen a két kötetet egyfajta, a lelki és szerzetesi életbe való bevezetésként, valamint a szerzetesek számára kézikönyvként fogalmazta meg.²⁰

A szegedi kolostor a rend által kitűzött célok közül a következőkben vállalt fontos szerepet: mivel a szerzetesrendi főiskolák megszűntek, annak érdekében, hogy a korábban látott nevelési, oktatási célkitűzés megvalósítható legyen, a tanterv átszervezése és a rendi studium kialakítása fontos feladattá vált – ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy Szeged, a szegedi kolostor a rend növendékeinek képzésében a filozófiai tanulmányok helyszínévé vált.

„Szerény véleményem szerint legjobb volna rendi növendékeket egy gimnáziumba magántanulók gyanánt beíratni... A philosophiát pedig a theologiába kellene beosztani. Ennek megfelelőleg égetően szükséges a szerafikum kollegiumnak át-helyezése is egy gimnáziummal bíró helyre, mert másképp a fenti terv sehogy sem

¹⁸ uo., 2.

¹⁹ Vö. Gyertyános 2014.

²⁰ Vö. König 1927-1928.

vihető keresztül. Ez különben már tervbe is van véve és minden valószínűség szerint a választás az új szatmári zárdára fog esni.”²¹

„...a szatmári zárda minden szépsége és kedvessége mellett is oly szűknek bizonyult, hogy a Collegium Seraphicum növendékeit benne alkalmasan elhelyezni nem lehetett. Más kellett tehát keresni. És ekkor legmegfelelőbbnek mutatkozott a bajai zárda, a mely elég tágas sok növendék kényelmes elhelyezésére is és a mely közel lévén a cistercita atyák vezetése alatt álló gimnáziumhoz, az ifjú növendékek fegyelmére is üdvös hatást gyakorol. De most meg a gimnázialis klerikátnak kellett új helyet szerezni. Így merült fel a gondolat, hogy a szegedi zárda szükséges papi személyzettel csak úgy lesz ellátható, ha azok egy része egyúttal lectori minőségben is működik. Ezért kellett a bajai studiumot áttenni Szegedre.”²²

A studium Szegedre való költöztetésével kezdődött el a szegedi ház reformja. 1914. augusztus 4-én a Gyöngyösön tartott Congressus Definitorialis határozta el, hogy két ok miatt minél sürgetőbben meg kell valósítani a szegedi kolostor reformját. A studium áthelyezése külső okként jelent meg, míg belső okként a Szegeden élő, nem reformált ferences testvérek létszámbeli csökkenését láthatjuk. Ez a csökkenés megállíthatónak látszott a reformált szerzetesek diszpozíciójával. A reform megvalósítását P. Zadavec Izvánra, mint a szegedi ház új quardiánjára bízták (3. kép).

3. kép: P. Zadavec Izván, a szegedi ház quardiánja (ülő sorban a második).

Forrás: Magyar Ferences Levéltár

21 Sz. n.: Provinciánk jövődö kilátásairól. In *Rend-Tartományi Közlöny A Kap. Sz. Jánosról nevezett Ferencrendi Tartomány Hivatalos Közlönye* 1913. II,1. 3.

22 Sz. n.: Provinciánk jövődö kilátásairól. In *Rend-Tartományi Közlöny A Kap. Sz. Jánosról nevezett Ferencrendi Tartomány Hivatalos Közlönye* 1914. III,7-9. 56.

A szegedi *Historia Domus* beszámolója szerint P. Zadravecz István Gyöngyösről, ahol teológiai lektor és vikárius volt, két napi utazás után 1914. augusztus 15-én, reggel 7 órakor érkezett meg Szegedre, ahol már a 9 órai nagymisé is ő celebrálta. Másnap, augusztus 16-án ünnepi szentmisét mondott, majd este 6 órakor szentbeszédében, a zsúfolásig telt templomban bemutatta a reformált, szigorított ferences rendet és ismertette házfőnöki programját.

Így ír erről a *Historia Domus*:

„P. Gvardián az első beszédében bemutatta a hívőknek a szigorított ferencrendet, megmondta a hívőknek, hogy ez újított Rend csak javát keresi a népnek, csak lelki üdvösségén fog fáradozni... Röviden ecsetelte a szerzetesi életmódunkat, – s különösen megmagyarázta a szerzetesi klauzúránk szellemét-szükségét, kérve a hívőket ennek tiszteletben tartására. A bemutatkozó beszéd jó hatással volt a hívőkre, s az egész város érdeklődését keltette fel az új szerzetesek iránt.”²³

Úgy gondolom, hogy a Leó pápa féle unió gyümölcseként nem csupán a ferences közösség I. rendjének megújulását kell tekintenünk, hanem a megújulás hatását a tágabb értelemben vett közösség, a plébánia életére is. Zadravecz István plébánosi, házfőnöki munkájáról és ennek gyümölcseről így ír Bálint Sándor, említve a már világháborút követő lelkipasztori teendőket is:

„A reform szellemében Alsóvároson... visszaállította a klauzúrát, újjászervezte, fényesebbé tette a templomi szolgálatot. Különös gondot fordított a lányok és asszonyok lelki gondozására, akiknek háború okozta nagy emberi elhagyatottsága, egyben helytállása ugyancsak megkívánta a vigasztalást és lelki erősítést. Lehetőségei szerint sokat törődött a szegényekkel, elesett öregekkel is.”²⁴

A következőkben a szeged-alsóvárosi ferences kolostor és plébánia mindennapjaiból, a közösségek megújítását célzó plébánosi és házfőnöki példák közül szeretnék egy-egy ünnepi eseményt bemutatni.

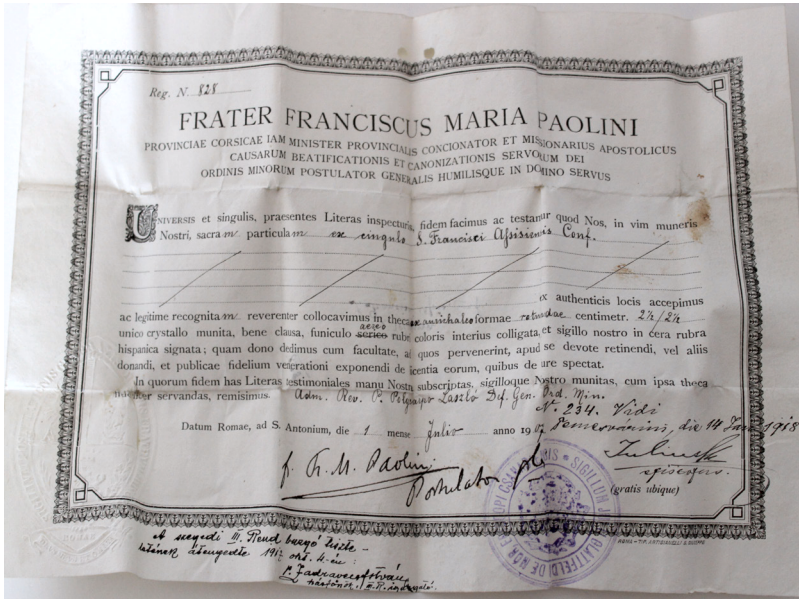
A terciáriusok mindig szoros kapcsolatban voltak a ferences rendházakkal, kolostorokkal. Tagjai az I. rend vezetése alatt álltak, mindennapjaikat világi állapotban, de ferences szellemenben élték. A terciáriusok rendjének megerősödése, újbóli társadalmi szerepvállalása szintén a szerzetesi identitástudat megújulásával magyarázható.²⁵ Az I. rendhez való kapcsolódás, a társadalmi szerepvállalás, a ferences szellem megélése mellett a rendalapító, Assisi Szent Ferenc tiszteletének ápolása is fontos vállalása volt a III. rendi közösségnek (4. kép). 1917. október 4-én, Szent Ferenc ünnepén így ír a szegedi *Historia Domus*: „Sz. Atyánk napját kedves fénnel ültük meg. Kóruson

²³ *Historia Domus*, 647.

²⁴ Bálint 1983: 64.

²⁵ Vö. Gyertyános 2014.

a III. Rendi testvérek ünnepelték a Tranzitust. A III. Rend szép ezüst ereklyetartót (5. kép) csináltatott Sz. Atyánk ereklyéjének.”²⁶

4. kép: Assisi Szent Ferenc ereklyéjét hitelesítő okirat, P. Zadravecz megjegyzésével.

Forrás: Magyar Ferences Levéltár

A ferences lelkiség hatásának és a reformált testvérek munkájának köszönhetően a hitbuzgalmi egyesületek, társulatok a század első évtizedeiben nagyon nagy számban indultak újra. Zadravecz István már Szegedre való érkezését követő esztendőben, 1915-ben két új társulatot is alapított, Örangyal-Védenczei és Fehér Leányok Társulata néven. Így tudósít ezekről a *Historia Domus*:

„Egy kedves kis ünnepség játszódott le ma a templomunkban. A házfőnök atya, mint a róm. kath. polgári leány iskola igazgatója, a leányok lelkielőremenetelét tartva a szem előtt, „Örangyal-Védenczei Társulata” címen egy társulatot alapított számukra. A mai napon a gyönyörűen feldíszített oltár előtt, nagy néptömeg jelenlétében vett fel a nevezett társulatba száznál több polgári leányt.”²⁷

„Lélekemelő ünnepély folyt le a templomunkban. P. Administrator ugyanis alapított püspök úr jóváhagyásával „Fehér-Leányok” címen egy leánytársulatot. A mai napon szép beszéd kíséretében, fényes keretek közt az első tagavatást eszközölte. Százhusz alsóvárosi leány (7-20 év közöttiek) térdelt fehér ruhában a Szűz Anya előtt, s ajánlta magát pártfogásába.”²⁸

26 *Historia Domus*, 680.

27 *Historia Domus*, 657.

28 *Historia Domus*, 665–666.

5. kép: Assisi Szent Ferenc ereklyéje Szegeden. (Kiss Norbert felvétele)

ZÁRSZÓ

A *Historia Domus*ban feljegyzett példák bemutatásával kiindulási alapot szeretnék adni egy olyan, jövőbeni lehetséges kutatáshoz, mely által a XIII. Leó-féle unió közösségformáló hatását egy-egy közösség mindennapi életében fel tudjuk fedezni. A lelkeségi megújulás teljes vizsgálatához, mind rendtartományi szinten, mind a szegedi kolostor vonatkozásában szükséges a jelen dolgozatban vizsgált időszak utáni évtizedek eredményeinek a bemutatása. Ehhez a vizsgálathoz elengedhetetlen, hogy a jövőben, mind a Tamás Alajost követő provinciálisoknak, mind pedig a szegedi házban Zadravecz Istvánt követő quardiánoknak és plébánosoknak a tevékenységét, valamint munkájuknak az eredményét megvizsgáljuk, és bemutassuk.

Kapcsolattartó szerző:

Kiss Norbert
Szegedi Dóm Látogatóközpont
6720 Szeged
Dóm tér 16.
kiss.norbert05@gmail.com

Corresponding author:

Norbert Kiss
Szeged Cathedral Museum Centre
Dóm square 16.
6720 Szeged, Hungary
kiss.norbert05@gmail.com

Reference: Kiss, N. (2024). A ferences lelkeség megújulása az obszerváns reform után. *Deliberationes*, 17(2), 71–84.

IRODALOM

- Adriányi, G. (1975, 1990). *Az egyháztörténet kézikönyve*. Aurora Könyvek. http://www.ppek.hu/konyvek/Adrianyi_Gabor_Az_egyhaztortenet_kezikonyve_1.pdf
- Apró, F. (2023). Bálint Sándor a szegedi piarista gimnáziumban. *Szeged várostörténeti és kulturális folyóirat*, 35(4), 14–19.
- Bálint, S. (1983). *Szeged-Alsóváros. Templom és társadalom*. Szent István Társulat.
- Chobot, F. (1909). *A pápák története*. Pátria nyomda és kiadó.
- Csapody, M. (2004). „Nehéz útra kelnem...” *Beszélgetések Bálint Sándorral*. Bába Kiadó.
- Prohászka, O. (1891). *Szentséges Atyánknak XIII. Leó pápának beszédei és levelei*. Szent István Társulat.
- Szántó, K. (1987). *A katolikus egyház története. Az egyháztörténet forrásai. Szöveggyűjtemény*. 3. kötet. Ecclesia.
- Füssy, T. (1887). *XIII. Leó pápa élete. Ő Szentsége áldozári jubileuma emlékére*. Szent István Társulat.
- Gyertyános, É. R. (2014). 20. századi havilapok a ferences harmadik rend szolgálatában. In G. Barna & K. Povedák (Eds.), *Lelkiségek, lelkeségi mozgalmak Magyarországon és Kelet-Közép Európában*. (pp. 159–165). Szegedi Tudományegyetem BTK, Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszék. (=A vallási kultúrakutatás könyvei 10).

Kiss, N. (2024). XIII. Leó és a „szerzetesi unió” előkészítése – „*Felicitate quadam*”. *Bonus Nuntium*, évf. n., 2., 34–41.

https://bonusnuntium.hu/wp-content/uploads/2024/06/BN24_2.pdf

Orosz, András L. (2005). A ferencesek Leó-féle uniója az osztrák-magyar Kapisztrán Szent János Provinciában (1897–1899). In S. Őze & N. Medgyesy-Schmikli (Eds.), *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. 1. kötet. (pp. 364–374). Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. (=METEM).

P. König, K. (1927-1928). *Alverna felé I-II*. Kapisztrán-Nyomda.

Rácz, P. (2009). *A ferencesek történetéből – töredékek a Mariana Provincia múltjából*. Magyarok Nagyasszonyáról Nevezett Ferences Provincia.

Rend-Tartományi Közlöny. (1913). *A Kap. Sz. Jánosról nevezett Ferencrendi Tartomány Hivatalos Közlönye*, 2(1).

Deliberationes tudományos folyóirat
17. évfolyam 2. szám 2024/2, 85–101. oldal
Kézirat beérkezése: 2024. november 22.
Kézirat befogadása: 2024. november 28.
DOI: 10.54230/Delib.2024.2.85

Deliberationes Scientific Journal
Vol.17; Ed.No. 2/2024, pages: 85–101
Paper submitted: 22nd November 2024
Paper accepted: 28th November 2024
DOI: 10.54230/Delib.2024.2.85

BÚCSÚJÁRÁS A SZOCIALIZMUSBAN – AZ ELTERELÉS NARRATÍVÁI

Frauhammer Krisztina

Gál Ferenc Egyetem,
„Bálint Sándor” Vallási Kultúra Kutatócsoport,

Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár
– Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma

Absztrakt

Tanulmányomban magyarországi példákon mutatom be a kommunizmus időszakának búcsújáráshoz kapcsolódó ideológiai elképzeléseit. Fontos kiemelni, hogy jóllehet a búcsújárások nem voltak tiltva és korlátozva sem, az egyházi reakció elleni harc részeként sokféle módszerrel próbálta a hatalom elérni, hogy a hívek távol maradjanak a kegyhelyektől. Így például szó lesz írásomban a kegyhelyek folyamatos figyelemmel tartásáról, ellenőrzéséről; az utazási lehetőségek korlátozásáról és az utazási infrastruktúra fejlesztésének szabotálásáról; a fejlesztések mellőzéséről; a zarándoklatok és búcsúk más programokkal, rémhírekkel való ellehetetlenítéséről; és az antiklerikális propagandáról és motívumairól. Ennek egy példája a mátraverebély-szentkúti kegyhelyről készült propaganda film és könyv, cikkem záró részében ezeket mutatom be.

Kulcsszavak: kommunizmus, búcsújárás, antiklerikális propaganda, szentkút

PILGRIMAGE UNDER SOCIALISM – NARRATIVES OF DISTRACTION

Krisztina Frauhammer

Gál Ferenc University, „Bálint Sándor”
Research Group for the Study of Religious Culture,

Hungarian Jewish Museum and Archives
– The Archive of the Szeged Jewish Community,

Abstract

This study explores ideological approaches to pilgrimage during the communist era in Hungary. Although pilgrimages were neither banned nor officially restricted, the state sought to dissuade believers from visiting sacred sites as part of its campaign against the Church. Various strategies were employed, including continuous surveillance of pilgrimage sites, travel restrictions, sabotage of transportation infrastructure, and failure to maintain or improve facilities. The study also examines efforts to disrupt pilgrimages through competing events, fear-mongering, and anti-clerical propaganda. As a case study, the final section presents a propaganda film and book produced about the Mátraverebély-Szentkút shrine.

Keywords: communism, pilgrimage, anti-clerical propaganda, sacred wells

Az egyéni vagy kollektív válságok kezelésének évszázadok óta meghatározó színterei a kegyhelyek és búcsújárások. Ismert, hogy a búcsújáróhelyek felkeresésének egyik oka az a vágy, hogy az ember testi, lelki bajaiból felgyógyulást találjon.¹ Az is köztudott, hogy a kegyhelyek nagy részén többek között a szentkutak, valamint források szolgálják a néphit szerint az oda zarándokló betegek gyógyulását. Erről rengeteg néprajzi adattal, feljegyzéssel rendelkezünk,² és a források számos egykori lokális elnevezése is utal erre: *Köszvénykút*, *Rongyoskút*,³ *Fejmosókút*,⁴ *Lázkutacska*.⁵ A kegyhelyekről szóló leírásokban sokszor arról is külön szólnak, hogy mely betegségek esetén tartották különösen is hathatósnak az egyes forrásokat és kutakat. Így – ahogy arra az

1 Bálint – Barna 1994: 218.

2 Bálint – Barna 1994: 220–228.

3 Mátraverebély-Szentkút két, lábfájások által használt erdei forrásának az elnevezése.

4 Orbán Balázs említi az elnevezést 1868-as *A Székelyföld leírása* című művében. Lásd: <https://mek.oszk.hu/04800/04804/html/61.html>, utolsó letöltés: 2024.11.20.

5 Csobánkáról jegyzi fel ezt az elnevezést Alfons Pillmann, majd Bonomi Jenő a 20. század első felében, idézi: Bálint – Barna 1994: 226.

elnevezések is utalnak – ezek a forráshelyek hatásosak voltak a szem, a láb, a fej, a láb, a fekély ellen, ha megmosdott vele a zarándok. Sok helyen olvashatjuk, hogy vizüket torokfájás, bőrbetegségek, haldokló, állatok megbetegedése, jégeső, villámlás során használták otthonaikban a zarándokok. Sőt, külön edényeket is készítettek, illetve árusítanak mind a mai napig a víz elvitele céljára **(1. kép)**.

1. kép: Gyüdi korsó, magántulajdon (2024),
a szerző felvétele

A gyógyulásokról szóló csodatörténetek ponyvák, legendás elbeszélésekben terjedtek, melyeket gyakran az egyház jóváhagyása nélkül adtak ki. Ez azért is érdekes, mert az egyházi szerzőségű mirákulum feljegyzésekben viszont sokkal kevesebb ilyen történetet találunk. Ez is jelzi, hogy a forrásoknál történt csodák megítélésében nem feltétlenül egyezett az egyházi és a népi gyakorlat, illetve felfogás.⁶ Mindennek ellenére az egyház nem tiltotta a szentkutak és források használatát, teret adott a zarándokok ilyen jellegű igényeinek.

Érdemes megjegyeznünk, hogy a kegyhelyek forrásvizeinek népszerűsége napjainkig töretlen, a gyógyulás reményével való vízvételről most is szép számmal találunk adatokat. 2024. szeptemberében, néprajzi gyűjtéseim során a Győr-Moson-Sopron vármegyei Máriakálnok kegykápolnájának gondozója mesélte el, hogy

egy házaspár rendszeresen nagyobb mennyiségű vizet visz a kúttól, abból a meggyőződésből, hogy annak vize gyógyította meg a feleség szemét **(2. kép)**.

Tanulmányomban a második világháború utáni kommunista hatalomátvétel, illetve az azt követő szocializmus időszakában vizsgálom magyarországi búcsújáróhelyek csodaforrásainak a példáján, hogyan próbálta a hatalom korlátozni e helyek és az itt szolgáló papság tevékenységét. A tudományos kutatások eredményei és a levéltári dokumentumok mellett, elsősorban a korabeli sajtó írásai szolgáltak itt forrásul. Ezekből nagyon látványosan megrajzolható az ismétlődő motívumok sorából kibontakozó vallásellenes propaganda és annak ideológiai alapjai. Írásomban ennek fő elemeit veszem számba.

⁶ Bálint – Barna 1994: 218. A témáról néhány éve átfogó monográfia is megjelent: Kis-Halas 2020.

2. kép: A máriakálnoki szentkút a kegyhely gondozójával, Frauhammer Józsefnével (2016), a szerző felvétele

EGYHÁZPOLITIKAI HÁTTÉR

A második világháború utáni kommunista hatalomátvétel során, majd a szocializmus időszakában épp ezek a szentkutak, az azokhoz kapcsolódó gyakorlatok, és az azokba vetett hit lett a kegyhelyek, a búcsújárás (az ott megtapasztalt csodák), áttételesen pedig az egyház és a vallásosság elleni propaganda egyik fontos motívuma. Ismert, hogy az „1945 után kiépülő és 1948-tól teljes egypártrendszer megvalósító magyarországi Rákosi-, majd az 1956 után megerősödő Kádár-diktatúra az egyházakat ellenségnek, reakciónak, üldözendő és ellenőrizendő közösségnek tartotta”.⁷ „A pártállami berendezkedés mindent átható és meghatározó hivatalos ideológiájának legfontosabb alapeleme a marxizmus-leninizmus volt, mely eszmeiségének »lényegéből fakadóan« harcot viselt a vallásokkal és az ahhoz kapcsolódó jelenségekkel szemben.”⁸ Erről számos – már online is elérhető – levéltári anyag tanúskodik, melyekből itt csak egy példát hozunk:⁹

„A vallásos ideológia elleni harcot a marxizmus leninizmus fegyvereivel vívjuk mindaddig, amíg a vallásos világnézet el nem tűnik az emberek tudatából. [...] A párttagságnak látnia kell, hogy a vallásos, idealista világnézet a letűnt, reakciós osztályok érdekeit szolgálja és ezért nem fér össze a marxista leninista párt világnézetével, a dialektikus materializmussal.”¹⁰

Ez az alapvetés már a Rákosi-rendszer alatt körvonalazódott, majd tovább „örökítődt” a Kádár-rendszerre is, de gyakorlatilag 1989-ig fennmaradt az egyházpolitikában, melynek koncepciójában két elv érvényesült: egyrészt harcolni a megfélemlítés, posztról való eltávolítás, elhallgattatás, bebörtönzés eszközeivel az egyházi reakció ellen – ennek külön intézménye volt az Állami Egyházügyi Hivatal (1951–1989); másrészt harcolni az egyházak által fenntartott és továbbörökített vallásosság, vallásos világkép ellen.¹¹ Mindennek ellenére a szocializmus időszakában a búcsújárások nem voltak tiltva, megtartásukhoz „hatósági engedély nem volt szükséges, sem közigazgatási, sem rendőrségi vonalon”.¹² A távolabbi településekről érkező csoportoknak kellett csak bejelenteniük mozgásukat. Ugyanakkor számos módszer szolgálta azt, hogy a híveket távol tartsák, eltántorítsák a részvételtől.

⁷ Sós 2022: 101.

⁸ Jávor 2020: 16.

⁹ Lásd például a Magyar Nemzeti Levéltár Online Levéltárának (későbbiekben: MNL_OL) MNL_OL_MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály dokumentumait.

¹⁰ MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály, 1963/004, MSZMP Zala megyei Bizottság jelentése: Határozat a vallásos világnézet elleni eszmei, politikai munka feladatairól 9/5,

<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp-agitacios-es-propaganda-osztaly/1963/004>, utolsó letöltés: 2024.11.22.

¹¹ Jávor 2020: 17–18.

¹² Kelemen 2021: 263.

A HÍVÓK „FELLAZÍTÁSÁNAK” MÓDSZEREI

1. A kegyhelyek folyamatos figyelemmel tartása, ellenőrzése

Az Állami Egyházügyi Hivatal megyei megbízottja, a belügyminisztérium megyei munkatársai, a különböző egyéb pártmunkatársak is részt vettek az ellenőrzésben. Nemcsak nyomon követték a búcsú történéseit, hanem erről jelentést is küldtek mind a megyei pártközpontba, mind a megyei állambiztonsági szervhez.¹³

2. Az utazási lehetőségek és infrastruktúra korlátozása

Miután hazánkban egészen az 1970-es évekig nem volt általános gyakorlat a személyautó használata, így a búcsújárások esetében is fontos volt a tömegközlekedés igénybevétele. Több adattal rendelkezünk arról, hogy az egyes kegyhelyekre az illetékes közlekedési vállalatok nem küldtek elég autóbust vagy vonatszerelvényt, így sokan lemaradtak a járatokról.¹⁴ Az *Új Ember* egyik 1963-as számában is megjelent egy ilyen jellegű panasz:

„Persze, ma már kerékpár, autó, autóbusz, vonat, motorkerékpár csökkenti az odajutás fáradságait. Akik az idén, szeptember 8-án, Kisboldogasszony ünnepén megfordultak egy-egy kegyhelyen, Máriaremetén, Máriabesnyőn, Mátraverebélyen, Máriapócon, láthatták, hogy kegyhelyeink környezete abban az értelemben is sokat fejlődött, hogy körülveszik ezek a modern közlekedési eszközök is. Láthatták, hogy sok helyről a MÁVAXIT-től bérelt különjáratokon érkeztek a búcsúsok. De évek óta tapasztalhatjuk azt a kedvezést is, hogy a helyi járatokat a közönség szolgálatában sűrítik. [...] Ezért érthetetlen, hogy egy másik közlekedési vállalat, a MÁV valami oknál fogva nincs tekintettel a búcsújáróhelyek megnövekedett utasforgalmára a hagyományos ünnepeken, amint ezt a máriapócsi búcsúval kapcsolatban tapasztaltuk. Távolról sem gondolunk különvonatokra és x-búcsús szerelvényekre. Csupán az irányító állomások vezetőinek arra a figyelmességére, mely nemcsak jövedelmet biztosít a MÁV-nak, de kiküszöböli azt is – aminek ugyancsak az elmúlt ünnepen, Máriapócon tanúi lehettünk –, hogy tömegével maradtak le a vonatról azok az emberek, akik a robogó vonat lépcsőjén és ütközőin való utazást veszedelmesnek és ezért tilosnak tartják.”¹⁵

Amennyiben a kegyhelyek fenntartói jelezték a panaszt, arra nemhogy intézkedés, de válasz sem érkezett. De már önmagában a tömeges utazás is gyanús lehetett, a rendőrség figyelmét felkeltette. Kelemen Dávid doktori dolgozatában idézi a győri egyházmegyes pap, Szelestei Béla esetét. A pap 1948-ban azt kérte a hívektől, egyénileg váltsanak jegyet a máriakálnoki zarándoklathoz a vonatra, és a megbeszél

¹³ Sós 2022: 120.

¹⁴ Sós 2022: 124.

¹⁵ N.N.: Katolikus Szemmel. *Új Ember* 1963. 19 (38) szeptember 22. 2.

időpontban találkozzanak a kegyhelyen. Arra is külön kérte a résztvevőket, hogy ne ünnepi, hanem hétköznapi ruhában érkezzenek.¹⁶

3. Fejlesztések mellőzése

A zárandoklatok ellehetetlenítésének egy következő módszere a fejlesztések tudatos és irányított elhanyagolása volt. Erről a központi utasítások kapcsán az MSZMP megyei Végrehajtó Bizottságainak jegyzőkönyveiben is találunk útmutatásokat:

„Tovább kell törekedni a búcsújáróhelyek látogatottságának csökkentésére, főleg a fiatalok körében. A búcsújáróhelyek minimális kommunális, kereskedelmi és közegészségügyi ellátottságán túl nem kívánatos a jelenlegi színvonal javítása. Továbbra is korlátozni szükséges külön autóbuszok indítását a búcsúkra.”¹⁷

Ezt az elhanyagoltságot szemlélteti a *Tükör* című havilap 1965. április 6-i számának fotója a mátraverebély-szentkúti kegyhely szalmával borított, valóban végtelenül puritán menedékházáról. Alatta a képaláírás is beszédes: „Pusztul itt minden, nem embernek való hely ez.”¹⁸ (3. kép)

3. kép: A mátraverebély-szentkúti zárandokház. Forrás: *Tükör*, 1965. április 6.

¹⁶ Kelemen 2021: 264.

¹⁷ MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottsága, Rendes ülés 1970. január 20. jegyzőkönyv. Feladataink a vallásos ideológia elleni harcban – MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottság irányelvei 9/5. 55.

¹⁸ Kristóf Attila: A haldokló csoda. *Tükör* 1965. 2 (20) május 18. 14–18.

4. A zárandoklatok és búcsúk ellehetetlenítése más programokkal, rémhírterjesztéssel

Az Állami Egyházügyi Hivatal folyamatosan figyelemmel kísérte a hitélet különböző ágait, így többek között a kegyhelyeket, azzal a céllal, hogy számszerűen is vizsgálataikat kapjon a „vallási ideológia” ellenes propaganda és akciók sikerességéről. 1964. novemberi kimutatásukban a 16 országos búcsújáróhely látogatottsági adatai (főként az augusztus 15-i Nagyboldogasszony és a szeptember 8-i Kisboldogasszony ünnepére vonatkozóan) alapján arról számoltak be, hogy míg 1962-ben és 1963-ban 165.000 fő vett részt e hónapokban a kegyhelyek búcsúnapjain, addig 1964-re ez a szám 129.000 főre csökkent.¹⁹ Miután a zárandoklatokon való részvétel és a búcsújáróhelyek felkeresése nem volt tiltott, ezt a csökkenést tudatosan szervezett párhuzamos programokkal, rémhírek terjesztésével igyekeztek elérni. „Az adminisztratív eszközökkel való beavatkozásra már a kommunista hatalomátvétel után, az 1940-es évek végén sor került.”²⁰ A Mosonmagyaróvár melletti Máriakálnok kegyhelyének *Historia Domus*ába írt feljegyzései jól szemléltetik ezt a módszert:²¹

„1949. április 27. Nagyon szép és emlékezetes marad az a pünkösdhétfői búcsújárás. Tiszta, szélcsendes időben minden rendezés nélkül kb. 10.000 ember jött össze. Bezzeg megzavarta a rendőrhatalom a Kisasszonynapját. Az egész járásban, sőt a megyében kidoboltatta az állítólagos tifuszbajrányt, amely 8.-tól 11.-ig fog tartani. Ezt a bajrányt természetesen nem a tiszt orvos állapította meg, hanem a secretarius partius [...] de lölke rajta. Ezen eset után a mosoniak hetekig nem akartak velem kezét fogni, mert »féltek« a ragályos betegségtől. Valóban van egy tifuszbajrány (ideológia című) amiből a Szűzanya közbenjárása hozzon számunkra gyógyulást.”²²

„1957. március 31. A gyülekezési tilalmat meghosszabbítják június 30-ig, emiatt a tavaszi búcsút a Sarlósboldogasszony ünnepét követő vasárnapra helyeztem át.”²³

„1957. szeptember 9. A búcsút megelőző délelőtti járásszerte közölték a hangosbmondók, hogy a búcsú a kánikula és a gyermekparalízisbajrány miatt elmarad. Jómagam erről nem kaptam értesítést. A helybeli hangosbmondó csak este fél tíz előtt tíz perccel közölte a tilalmat. A búcsú napján alig akadt zárandok. Őszi búcsúnk szeptember 8-án zavartalan és sikeres volt.”²⁴

19 MNL_OL_MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály, 1964/015, Kimutatás a hitélet különböző ágainak alakulásáról 1963–64 években, 2.

20 Kelemen 2021: 262.

21 Kelemen 2021: 263.

22 *Historia Domus Máriakálnok* 1949. április 27-i bejegyzés. A *Historia Domus*ból az 1990-es évek közepén készítettem feljegyzéseket. Sajnos azóta a dokumentum eltűnt.

23 *Historia Domus Máriakálnok* 1957. március 31-i bejegyzés.

24 *Historia Domus Máriakálnok* 1957. szeptember 9-i bejegyzés.

Kelemen Dávid doktori disszertációjában még további számos példával szolgál a búcsújárások ellehetetlenítéséről. Így például kötelező lóvizit;²⁵ nem halasztható mezőgazdasági munkák elrendeléséről (a terménybegyűjtés és betakarítás, továbbá az őszi szántás-vetés megfelelő időben való elvégzésének biztosítása érdekében „nem engedhető meg, hogy az említett fontos munkaidő alatt a falusi lakosság egy része idejét, zarándoklattal töltse el”)²⁶. Gyakori módszer volt az is, hogy a megyei pártbizottságok a „klerikális reakció rendezvényeinek ellensúlyozására”, a főbb búcsújáró helyeken kultúrműsorokat, sportversenyeket, „vidám vásárt” és különböző rendezvényeket (munkás és parasztfiatalok béke-fesztiválja, jelmezes felvonulás, lovasverseny, repülőnap, bokszt- és labdarúgó-mérkőzés stb.) irányoztak elő.²⁷

5. Antiklerikális propaganda és motívumai

Ez az eszköz főként a Kádár-rezsimmel (már 1957 második felében) lépett életbe, lényege a hosszútávú, az egyházakkal és a vallásos emberekkel szembeni ideológiai presszió alkalmazása. A megvalósításhoz az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály hosszú központi javaslatban adott útmutatásokat. Ezek között olvasható az az instrukció, miszerint „A sajtóban és a rádióban rendszeresen közölni kell ateista és antiklerikális tárgyú írásokat és adattárcákat.”²⁸ Ezeknek az írásoknak az ideológiai harc, az olvasók gondolkodásának átnevelése, a „ráhatás” volt a célja. Pontos iránymutatást adott a javaslat az országos, a vidéki és a tudományos sajtóorgánumok számára, külön megjelölve az egyes társadalmi csoportok média általi „fellazításának” helyes taktikáját.

„Az elmaradottabb munkásrétegek, dolgozó parasztok, nők és az ifjúság körében világnézetileg jól megalapozott természet és társadalomtudományos propaganda közvetett lehetőségeit kell kihasználni. A természettudományos propagandában, a vallás tudományellenes tételeinek hatékony cáfolására fel kell használni a modern tudomány legújabb eredményeit, a fizika, a csillagászat, a biológia stb. terén. Természettudományos propagandánkban biztosítani kell az egyértelmű és világos marxista világnézeti következtetések levonását. A társadalomtudományos propagandában fel kell használni a felvilágosodás klasszikus ateista hagyományainak hazai és külföldi örökségét.”²⁹

A világi sajtó munkatársai igencsak serénykedtek az iránymutatások betartásában. Különösen az '50-es évek második felétől a '60-as évek végéig szép számmal találhatunk olyan írásokat, amelyek a búcsújárások ellen irányultak. A materialista szelle-

²⁵ Kelemen 2021: 263.

²⁶ Kelemen 2021: 263.

²⁷ Kelemen 2021: 267.

²⁸ MNL_OL_MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály, 1958/001, Javaslat a vallás elleni eszmei harc és a világnézeti tömegnevelő munka feladataira.

²⁹ U.o. 7. p. 6. /a.

miségű propagandához sok esetben a kegyhelyek csodás erejűnek tartott szent kútjai adtak kiváló alapanyagot. Nem véletlenül, hisz a búcsújárásnak olyan hiedelmek és gyakorlatai tartoztak ide, amelyek az egyházak szemében sem élveztek egyértelmű elfogadást. Erre utal Ottaviani bíborosnak egy, a *L' Osservatore Romaniban*³⁰ 1951-ben megjelent írása:

„Hívek tömegei tódulnak olyan helyekre, ahol állítólag jelenések vagy csodák történtek, és ugyanakkor elhagyják az egyházat, elszakadnak a szentségektől és a templomi igehirdetéstől, s amíg az egyházi hatóság fenntartással él és vizsgálódik, a nép nem várakozik, hanem özönével rohan a nem ellenőrzött csodás dolgok színhelyére. Nyíltan meg kell mondanunk, hogy ilyenfajta jelenségek talán a természetes vallásosság megnyilvánulásai. Ugyanakkor azonban jó ürügyet szolgáltatnak azoknak, akik a kereszténységben mindenáron a babona és a pogányság maradványait akarják felfedezni.”³¹

A szent vizek csodatevő erejébe vetett hit azonban a hívek körében ennek ellenére erősnek bizonyult, így a sajtó adatbázisokban könnyűszerrel és nagy számban találhatunk olyan cikkeket, amelyek lejárato hangvételű eszmefuttatásokban teszik gúny tárgyává a kegyhelyek szent forrásaihoz kapcsolódó hiedelmeket. Megfigyelhető, hogy ezek a szövegek ugyanazokból a motívumokból építkeznek. Ha ezeket a motívumokat számbavesszük, jól megragadhatóak a már említett ideológiai nevelés egyes pontjai.

5.1 Tudománytalanság

A gyógyulás szándékával végzett mosakodást, illetve vízivást a szentkutat vizéből középkori jellegű babonának tartották, amely szembenegy a tudományos ismeretekkel és a 20. században már a nevetség tárgya. Ennek hátterében felfedezhetjük a szocialista ideológia „haladó, ateista, materialista”, azaz „tudományos” (következtetésképpen a szocializmus ügyét szolgáló és „magasabb rendű”) ideáljával szembeállított vallásos, azaz, „tudománytalan, túlhaladott, retrográd” (tehát szocializmus ellenes és alacsonyabb rendű) világnézetet.³²

„Az utazás legalább tízezer forintjukba került (egy értelmiségi házaspár beteg gyermekkel, a szerz. megj.). Ha valami híres, külföldi professzort keresnek fel, azért áldoznak ennyi pénzt, még hajlandó vagyok megérteni. De Lourdes miatt! [...] Amikor annyi orvos megmondta nekik már itthon is, hogy a gyereken nem lehet segíteni. Jó, ilyen helyzetben minden szülőben él a remény, hátha mégis! [...] És újabb orvost keres. De, hogy csodában bízzék ma egy értelmiségi, ezt nem tudom felfogni.”³³

30 A Szentszék 1861-ben alapított, olasz nyelvű félhivatalos napilapja.

31 Ottavianit idézi Jádi – Tüskés 1986: 542.

32 Jávor 2020: 26.

33 G. Molnár Ferenc: Szenteltvíz és artézi kút. *Heves Megyei Népműségei* 1965. október 23. 3.

„Napjainkban is tartanak még búcsúkat Máriakálnokon, de hajdani fényük megkopott [...] A máriakálnokiak a hetenként kétszer Halászból érkező körorvost keresik fel rendelőjében, benne bíznak. Súlyos betegség esetén pedig a mosonmagyaróvári kórházban szakorvosokkal kezeltetik magukat. Nem hisznek a csodaforrásban, sem a szentkút vizében.”³⁴

5.2 Egészségügyi veszélyek

A szent források vizének veszélyességével, fertőzöttségével való riogatás volt a hívek távoltartásának egy további eszköze. Erre már a forrásokról írott propagandisztikus cikkek címei, alcímei is utalnak: *Gyógyítanak-e fertőző pocsolyák?; Nincsen csoda tövis nélkül; Teljes búcsú borospohár mellett.*³⁵ Azzal riogatták a zárandókokat, hogy ezek a vizek az egészségre ártalmasak és különféle betegségeket terjesztenek, így a remélt gyógyulás helyett még betegbbek lesznek tőle a hívek.

„Megérintette a szájával a szent, sokak által tisztelt és csókolt, éppen ezért fertőző lábát, ivott az állítólagos csodatevő vízből — és betegbb lett mint valaha: már nemcsak sánta, vagy reumás, hanem esetleg tbc-s, és agyvelőgyulladásos is lett.”³⁶

„A nyomorékok, akik az út szélén könyörögnek, mutatják sebeiket, talán éppen itt kapták a fertőzést, amitől most szenvednek. A gyermekbénulás súlyos nyomait hordozók talán innen vitték magukkal valamikor e betegség csíráit. Szputnyikok száguldanak e völgy felett is, az orvostudomány nap nap után új betegségeket győz le véglegesen. Penicillin és más antibiotikumok harcolnak azok ellen a fertőzések ellen, aminek itt volt és van ma is egyik forrása.”³⁷

A cikkekben gyakran olvasható a jelenséghez kapcsolódó, hívőknek szóló tanács: a betegségek egyetlen ellenszere, hogy fel kell keresni az orvost. Ebben az érvelésben újra felbukkan a vallás, a vallásos gondolkodás és hit tudománytalanságának, sőt tudomány ellenességének az érve és egyben az Agitációs és Propaganda Osztály útmutatásának való megfelelés is, mely szerint a vallás elleni világnézeti harcot és az ateista nevelő munkát tudományos alapokra kell helyezni.³⁸

5.3 A reakciós klérus pénzügyi haszna

Szinte minden sajtóforrásban megjelenik az a vád, hogy a kegyhelyekre érkező zárandokok rengeteg ajándékot, pénzadományt hoznak az ott szolgáló papoknak, ami

34 Radics Elemér: A máriakálnoki „csodatevő szentkút”. *Kisalföld* 1960. november 25. 7.

35 Mekis János: Zárandok voltam a csatkaai búcsún. *Fejér Megyei Hírlap* 1961. szeptember 17. 6.

36 Berkovics György: A gyógyítás új szentélyében. *Heves Megyei Népszás* 1965. november 18. 4.

37 Mihályfi 1962: 26.

38 MNL_OL_MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály, 1958/001, Javaslat a vallás elleni eszmei harc és a világnézeti tömegnevelő munka feladataira, III/1., 9.

kifejezetten jó biznissz az egyháznak, „a csodákat hirdető reakciónak”³⁹, sőt a zarándokat és a „csodákat” kifejezetten ezért szervezi a klérus, azaz egyfajta „csoda nagyüzemet”, „csoda vállalkozást” működtet a kegyhelyeken.

„Budapesttől néhány km-re van Szentkút, forrásokban gazdag vidék. Az egyik forrását kiválasztották és csodatevő hírét keltették a víznek. Messze földről kocsin, gyalog, autóbusszon özönlenek a hiszékeny, félrevezetett betegek a sáros árok felé. Szennyes vizét magukra kenik, szájukba veszik és így tömegesen fertőzik meg egymást a legkülönbözőbb betegségekkel. A csoda rendezőinek szép épületük áll a forrás közelében, ahová szekérszámba hordják a hívők adományait. Az üzlet méreteire fényt vet az a tény, hogy a búcsúsok 32.000 forintot fizetnek helypénz címén.”⁴⁰

„A reménytelenül korszerűtlen csodavárás, illúzió-keresés teszi a gondolkodó ember számára oly hazuggá és emberietlenné e zarándokhelyek létét! S ha az egyház ilyen tudatosan, ilyen kiszámítottan „nyújtja a reményt az általa is tudott reménytelenségeknek, akkor bizony — hiába keressük a tapintatosabb szót — csak lélekvásár folyik itt.”⁴¹

„Jó üzlet az egyháznak a búcsújárás, 1953-ban nagy búcsú volt a kegyhelynél. Akkor 32 ezer forint „csengetyű-pénz” gyűlt egybe.”⁴²

5.4 A hívek tudatlanságban tartása

A motívumok sorában természetesen megtalálható az egyház kritikája is, hiszen őket, pontosabban a klérust tették felelőssé azért, hogy teret adtak ezeknek a szokásoknak és nem léptek fel ellene.

„Látjuk tehát, hogy a csodákban való hit létrejött a tudatlanságból fakadt, amihez később az osztálytársadalmak alatt az elnyomástól való félelem társult. A szocializmusban való fenntartásuk a letűnt kizsákmányoló osztályok érdekeit szolgálja, éppen ezért fel kell vennünk a harcot velük szemben. Minden dolgozónak kötelessége, hogy becsülettel tanuljon és az elsajátított ismereteket széles körben továbbadja. így el fogjuk oszlatni a múlt rendszer átkos örökségét, a szellemi sötétséget és ezzel kirántjuk a talajt a csodákat hirdető reakció lába alól ezen a téren.”⁴³

Ahogy ez a fenti forrás részletéből is kivehető, a korszak idealistái azt is hangsú-

39 N. N.: Csodák. *Élet és tudomány* 1950. 5 (39) 845.

40 U.o.: 845.

41 Hámori Ottó: Két kisfilm – két fontos kísérlet. *Világosság* 1962. 3 (3) 58–59.

42 Radics Elemér: A máriakálnoki „csodatevő szentkút”. *Kisalföld* 1960. november 25. 7.

43 N. N.: Csodák. *Élet és tudomány* 1950. 5 (39) 845.

lyozták, hogy a kegyhelyeknél, szent forrásoknál történő csodák a hívek tudatlanságából táplálkoznak és ezt kapcsolták össze egy egyházellenes váddal. E szerint a korábbi korok kizsákmányolóinak (a régi elnyomó nagybirtokosoknak és tőkéseknek, így a klérusnak, különösen a főpapoknak is) kifejezett céljuk volt, hogy tudatlanságban maradjanak az emberek, hogy függésüket így is fent tudják tartani. A klerikális reakció tehát így próbálja meg visszaállítani hatalmát – állították a propaganda szócsövei.

6. Antiklerikális propaganda a filmvászonon – Mátraverebély-Szentkút esete

A mátraverebély-szentkúti kegyhely és csodás forrása nem pusztán a sajtó tudósításaiban jelent meg, mint a vallás és vallásosság elrettentő példája. A helyről, az ide érkező zarándokokról 1961-ben Kis József rendező, Hreskó Anna és Szabó Árpád operatőrökkel a Budapest Filmstúdióban dokumentumfilmet készített, melyet nyilvánosan vetítettek a hazai mozikban. A mozi egyik ihletője Hermann Ottónak a Természettudományi Közlönyben 1867-ben írott *Mérges csók* című cikke volt, melyben a tudós elrettenve írt a szentkúti hívek által végbe vitt „iszonyatról”, azaz arról, hogy megcsókolták a kegyszobrot, és beteg tagjaikat mosták a szent vízű forrásban.⁴⁴ Műtán a Hermann Ottó cikkében leírtak még az 1960-as évek elején is megfigyelhetők voltak, Szentkút pedig a pártállami időszakban is az egyik legismertebb, leglátogatottabb zarándokhely volt az országban, a téma kiváló „alapanyagul szolgált” a propaganda kívánalmaihoz.

„Filmgyártásunk tegyen intézkedéseket, hogy művészi, nagy hatású játék- és dokumentumfilmek készüljenek, melyek százezres tömegekben segítik elő a vallásos hiedelmek leküzdését és a klerikális reakció elleni harcot. Erőfeszítéseket kell tenni arra, hogy új ateista, antiklerikalista tartalmú forgatókönyvek szülessenek régi és új témákkal.”⁴⁵

Természetesen a film hatása nem maradt el. Még megjelenésének évében 2. díjat nyert a Magyar Rövidfilm Szemlén,⁴⁶ és a sikeren felbuzdulva az 1963-as nyugatnémet oberhauseni filmfesztiválra⁴⁷ is elvitték. A sajtóban is nagy visszhangra talált. Sorra jelentek meg róla a recenziók a különböző lapokban, ezzel is újabb lehetőséget adva a vallásellenes kritikának.⁴⁸ Sőt, képkockáiból *A mérges csók* címmel önálló ki-

44 Hermann Ottó: *Mérges csók. Természettudományi Közlöny* 1876. 8 (86) 412–414.

45 MNL_OL_MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály, 1958/001, Javaslat a vallás elleni eszmei harc és a világnézeti tömegnevelő munka feladataira, III/6., 11.

46 N.N.: A Magyar Rövidfilm Szemle díjazottjai. *Film, Színház, Muzsika* 1962. 6 (16) 38.

47 N.N.: Készülődés Oberhausenre. *Film, Színház, Muzsika* 1962. 6 (15) 38.

48 Néhány recenzió a teljesség igénye nélkül: G.P.: Szentkút. *Film, Színház, Muzsika* 1962. 6 (3) 16.; N.N.: A szomjúság városa, Szentkút. Évvége a Budapest Filmstúdióban. *Hétfői Hírek* 1961. 5 (48) 384.; Szente Ferenc: Böngésző. *Munka* 1963. 13 (1) o.n.; Barabás Tamás: Magyar és külföldi kisfilmek. *Népművelés* 1962. 9 (3) 26.; N.N.: Januári rövidfilm bemutatók. *Vas Népe* 1962. január 5. 5.; Hámori Ottó: Két kisfilm – Két fontos kísérlet. *Világosság* 1962. 3 (3) 58–59.

advány is megjelent a Móra Ferenc Könyvkiadó gondozásában, amit tulajdonképpen egy egyedülálló dokumentációnak is tekinthetünk 100, jól megkomponált fekete-fehér fotójával. A kötetet szerkesztő Mihályfi Ernő azonban nem pusztán egy albumot állított össze. Saját rövid írása mellett, Hermann Ottó cikkét is teljes terjedelmében közzétette, felhívva a figyelmet a szent víz körüli hiedelmek tartósságára és arra, hogy ideje lenne az ilyen „együgyű mesék és csodalegendák” elapasztásának.⁴⁹ A könyvről a *Munka* nevű szakszervezeti mozgalmi folyóiratban jelent meg ismertetés, méltatva a szerkesztőt, aki „nagy szolgálatot tett a könyv közreadásával, mely így a népművelők kezében hatásos fegyvere lehet a felvilágosító munkának.”⁵⁰ A film még a másfél évtized múlva megjelenő, 1978-ben kiadott *A magyar filmművészet története 1957–1967* című monográfiában is helyet kapott. Elemzés helyett azonban egy gúnyos hangvételeű, antiklerikális tartalmi összefoglalót jelentettek meg a műről.

„A film... igyekezett végigkísérni egy mai kétnapos búcsú zárandokait — megfigyelni a misét, a kegyyszerárusítást, a csodatevőnek képzelt vízben való mosdást stb. Ezeket a képeket azonban a film nem az átfogó igazság illusztrációiként sorakoztatta fel, hanem minél több anyag bemutatásával a nézőre bízta a szükséges következtetések levonásával engedett az egyéni pszichikumra következtetni. E tekintetben nem a feszület csókolgatására kell gondolni, ami egyszerűen csak undorító, hanem a különböző meglesett cselekvések sorára. A perselyezés egyik epizódja az, amikor a pap visszaad az adakozónak a papírpénzből. Ez az üzletben szokásos gesztus azonnal leleplezi az egyoldalúságot: a fizető nem kapott semmit, csak fizetett. Hasonló a helyzet a szentelt vízben való mosdásnál. A betegek és nyomorékok várakozással telve locsolják magukra a vizet, de nem történik semmi. Ugyanolyan elesetten vánszorognak vissza a búcsúból, ahogy jöttek, vagy a fáradtság miatt még gyötrelmesebben. Ezek talán a legleleplezőbb részletek. De nem elszigeteltségükben jelennek meg, hanem a zárandokok normális tevékenysége és imádkozása közepette — tehát megérkezésük, pihenésük, evésük stb. részeként. A gyógyulás nélkül hazainduló hívők drámájának élménye úgy jön létre, hogy látni a fáradozást és odaadást, az imádságot, a térdelést, az adakozást.”⁵¹

A film recenziókban is jól megjelenő „üzenete, mondanivalója jól mutatja a kommunista diktatúra egyházellenességét és azt, hogy miként viszonyultak a katolikus kegyhelyekhez.”⁵² Az intenzív propaganda ellenére, a korszak legolvasottabb katolikus hetilapjában, az *Új Emberben*, a munkatársként ott dolgozó Pilinszky János közölt a

49 Mihályfi 1962: 31.

50 Sente Ferenc: Böngésző. *Munka* 1963. 13 (1) o.n.

51 Nemes 1978: 207.

52 Sós 2022: 112.

filmre kritikusan reflektálva egy apologizáló, a búcsújáró egyén és a csoda lényegének megragadására kísérletet tevő írást.⁵³

„Frobenius, a nagy tudós figyelmeztetett először a »primitív« népekkel kapcsolatban arra, hogy ezek a népek egyáltalán nem primitívek, csupán mi közelítjük meg primitívvül őket, amikor — hasonlóan a fényképészlencse indiszkrét objektivitásához — kultuszaikat és szokásaikat pusztá tényekké csupaszítjuk valódi összefüggéseik tudatosítása nélkül. Ezek a gondolatok jártak a fejemben, miközben a »Szentkút« című rövidfilmünket láttam.”⁵⁴

Pilinszky a konkrét filmben, és általában a film műfajában lévő torzításokra hívta fel a figyelmet. Egyrészt arra a tényre, hogy elsősorban a szentkút és a kegyszobor körüli eseményre irányították az alkotók a figyelmet, háttérbe szorítva a kegyhelyen zajló egyéb eseményeket és általában a búcsújárás vallási lényegének megragadását; másrészt pedig arra, miként lehet egy kamerával „varázslatokat” művelni (vágás, nagytítás, képek sorrendjének cseréje), és miért veszélyes a kamera tárgyilagossága. Védelmébe vette a primitívnek tartott hívek hagyományait és szokásait is, rámutatva, hogy a csoda utáni vágyakozás nem tudatlanságukból, hanem hitből fakadó reményükből ered.

KONKLÚZIÓ

Pilinszky szavai nemcsak a Szentkút című filmre voltak érvényesek, hanem az egész kommunista antiklerikális propagandára, amely a kegyhelyeken látható kultuszokat és szokásokat megpróbálta pusztá tényekké csupaszítani, és babonaságra, tudatlanságra, fertőzésveszélyre hivatkozva gúny tárgyává tenni. A kritikák látványosan és koncepciózusan a búcsújárások két kiragadott elemére (kegyszobrok csókolása, szent források tisztelete) épültek, tudatosan nem tárgyalva az ezek mögött lévő vallásos élmény összefüggéseit.⁵⁵ Úgy tűnik azonban, hogy ez a vallásos élmény utáni vágy egy szilárdabb képződmény volt, mint bármely politikai ideológia, és képes volt ellenállni annak.

Konklúziómhöz még egy megjegyzést szeretnék hozzáfűzni. Tanulmányom írását a Bálint Sándorra való emlékezés inspirálta, akinek tudományos életpályája során az egyik legkedvesebb témája volt a hazai kegyhelyek kutatása és elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy a hazai búcsújárásokról és azok lényegéről átfogó képet adjon. Egy olyan korszakban tette mindezt, amikor – ahogy azt tanulmányom is szemlélteti – a közhangulat, a korszellem, az elvárások ellene mondtak ennek a témaválasztásnak. Ő mégis kitartó szorgalommal gyűjtötte az adatokat, tudva, hogy a vallási kultúra, benne a búcsújárás ismerete nélkül hiányos maradna népi kultúránk feltárása.

53 Pilinszky János: *Laterna magica. Új Ember* 1962. 18 (5) 2.

54 U.o.: 2.

55 U.o.: 2.

Kapcsolattartó szerző:

Frauhammer Krisztina

Gál Ferenc Egyetem

6720 Szeged

Dóm tér 6.

frauhammer.krisztina@gfe.hu

Corresponding author:

Krisztina Frauhammer

„Gál Ferenc” University

Dóm square 6.

6720 Szeged, Hungary

frauhammer.krisztina@gfe.hu

Reference: Frauhammer, K. (2024). Búcsújárás a szocializmusban – az elterelés narratívái. *Deliberationes*, 17(2), 85–101.

IRODALOM

- Bálint, S., & Barna, G. (1994). *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Szent István Társulat.
- Jávor, M. (2020). *Egyházpolitika, ateista propaganda és békemozgalom a Kádár-rendszer korai éveiben (1957–1964)*. Doktori (PhD) értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK.
- Jádi, F., & Tüskés, G. (1986). A népi vallásosság pszichopatológiája: Egy hasznosi parasztasszony látomásai. In G. Tüskés (Ed.), *„Mert ezt Isten hagyta...”*. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. (pp. 516–556). Magvető Kiadó.
- Kelemen, D. (2021). *Egyházüldözés, hitélet és vallásgyakorlat a győri egyházmegyében Papp Kálmán egyházkormányzása alatt (1946–1966)*. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem.
- Kis-Halas, J. (2020). *Boszorkányok, gyógyítók és a gyűdi Szűz Mária. Az orvoslás piaca az újkori Dél-Dunántúlon*. Balassi kiadó. (=Vallásantropológiai Tanulmányok Közép-Kelet Európából 11).
- Mihályfi, E. (1962). *A mérges csók*. Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Nemes, K. (1978). *A magyar filmművészet története 1957 és 1967 között*. Magyar Film-tudományi Intézet és Filmarchívum. (=Filmművészeti Könyvtár 56).
- Orbán, B. (1868). *A Székelyföld leírása*. Panda és Frohna Könyvnyomdája.
- Soós, V. A. (2022). Mátraverebély-Szentkút a 20. század második felében (1945–1989). In D. Siptár (Ed.), *Mátraverebély-Szentkút története az írott források tükrében*. (pp. 101–132). Fons Sacer.
- Sajtó források*
- Berkovics, Gy. (1965). A gyógyítás új szentélyében. *Heves Megyei Népiújság*, november 18., 4.
- G. Molnár, F. (1965). Szenteltvíz és artézi kút. *Heves Megyei Népiújság*, október 23., 3.
- Hámori, O. (1962). Két kisfilm – két fontos kísérlet. *Világosság*, 3(3), 58–59.
- Hermann, O. (1876). Mérges csók. *Természettudományi Közlöny*, 8(86), 412–414.
- Kristóf, A. (1965). A haldokló csoda. *Tükör*, 2(20), május 18., 14–18.

- Mekis, J. (1961). Zarándok voltam a csatkaí búcsún. *Fejér Megyei Hírlap*, szeptember 17., 6.
- N. N. (1950). Csodák. *Élet és tudomány*, 5(39), 845.
- N.N. (1962). A Magyar Rövidfilm Szemle díjazottjai. *Film, Színház, Muzsika*, 6(16), 38.
- N.N. (1963). Katolikus Szemmel. *Új Ember*, 19(38), szeptember 22., 2.
- N.N. (1962). Készülődés Oberhausenre. *Film, Színház, Muzsika*, 6(15), 38.
- Pilinszky, J. (1962). Laterna magica. *Új Ember*, 18(5), 2.
- Radics, E. (1960). A máriakálnoki „csodatevő szentkút”. *Kisalföld*, november 25., 7.
- Szente, F. (1963). Böngésző. *Munka*, 13(1), o. n.

Levéltári források

- MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály, 1958/001, Javaslat a vallás elleni eszmei harc és a világnézeti tömegnevelő munka feladataira,
<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp-agitacios-es-propaganda-osztaly/1958/001>
- MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály, 1963/004, MSZMP Zala megyei Bizottság jelentése: Határozat a vallásos világnézet elleni eszmei, politikai munka feladatairól, <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp-agitacios-es-propaganda-osztaly/1963/004>
- MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály, 1964/015, Kimutatás a hitélet különböző ágainak alakulásáról 1963–64 években,
<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp-agitacios-es-propaganda-osztaly/1964/015>
- MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottsága, Rendes ülés
 1970. január 20. jegyzőkönyv, Feladataink a vallásos ideológia elleni harcban – MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottság irányelvei, HU-MNL-NVL-XXXV.51.c. 1970 359. ő.e., <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/nograd-megyei-parttestuletek-jegyzokonyvei-1945-1989>

Deliberationes tudományos folyóirat
17. évfolyam 2. szám 2024/2, 103–115. oldal
Kézirat beérkezése: 2024. november 22.
Kézirat befogadása: 2024. november 28.
DOI: 10.54230/Delib.2024.2.103

Deliberationes Scientific Journal
Vol.17; Ed.No. 2/2024, pages: 103–115
Paper submitted: 22nd November 2024
Paper accepted: 28th November 2024
DOI: 10.54230/Delib.2024.2.103

ELME IMRE MAGYAR NÉPÉNEKGYŰJTEMÉNYE

Miklós Réka
Gál Ferenc Egyetem, „Bálint Sándor” Vallási Kultúra Kutatócsoport,

Kunstuniversität Graz

Absztrakt

2020 decemberében, az Újvidék melletti Temerinben, a Szent Rozália plébánia-templomban teljesen véletlenül bukkantam rá Elme Imre néhai zentai segédkantort, későbbi temerini főkantort ötkötetes kántorkönyv gyűjteményére. Az 1870-ben és 1872-ben rögzített katolikus népénektár feltehetőleg a II. Vatikáni zsinat rendelkezései óta, használaton kívül, elfeledve hevert a hulladékban, a régi orgonapad belsejében. A kántorkönyvekben dokumentált repertoár főleg magyar, kisebb részt német nyelvű népénekek gyűjteménye, mely kiterjed az egész egyházi évre. A gyűjtemény terézianus-jozefinista és későjozefinista énekeket tartalmaz. Elme kántorkönyvei értékes, hiánypótló egyházzenei dokumentumok ebből a korszakból, melyek új himnológiai kutatások kiindulópontjai is egyben.

Kulcsszavak: Elme Imre, kántorkönyv, Temerin, Zenta, későjozefinista énekrepertoár

IMRE ELME'S HUNGARIAN CANTOR'S BOOK COLLECTION

Réka Miklós
Gál Ferenc University, „Bálint Sándor”
Research Group for the Study of Religious Culture,

University of Music and Performing Arts Graz

Abstract

In December 2020, I came across the five-volume cantor book collection of the late Imre Elme—formerly assistant cantor in Senta and later chief cantor in Temerin—

by chance in the parish church of Saint Rosalia in Temerin, near Novi Sad (today Serbia). This Catholic hymn collection, recorded in 1870 and 1872, had apparently lain forgotten and unused since the decrees of the Second Vatican Council, discarded in the interior of an old organ bench. The cantor books contain a repertoire consisting primarily of Hungarian-language vernacular church hymns, with a smaller selection of German hymns, encompassing the entire liturgical year. The collection includes hymns from both the Theresian-Josephinist and late Josephinist periods. Elme's cantor books are valuable and rare documents of church music from this era, and they also provide a starting point for new hymnological research.

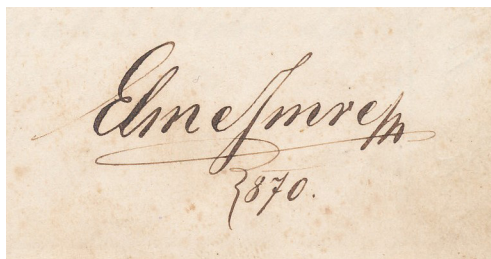
Keywords: Imre Elme, cantor's book, Senta, Temerin, late Josephine hymns

Érdekes kapcsolódások fedezhetők fel a Délvidék késői telepesei történelmére és a jelen között: a kántor/kántortanító által képviselt értékeknek már napjainkban, a 21. század egyházi krízishelyzetének távlatából is felismerhetők nemcsak egyházzenei, hanem pasztorális vonatkozásai is. Kiváló egyházzenei kordokumentumok tanúskodnak erről: írásomban egy Temerinből előkerült, 19. századi népénektárat fogok bemutatni. E többkötetes gyűjtemény, mely csupán néhány éve, véletlenszerűen bukkant fel, a napjainkban még keveset kutatott kéziratok kántorkönyvek csoportjához tartozik.

ELME IMRE (1847–1914), A NÉPÉNEKTÁR ÍRNOKA

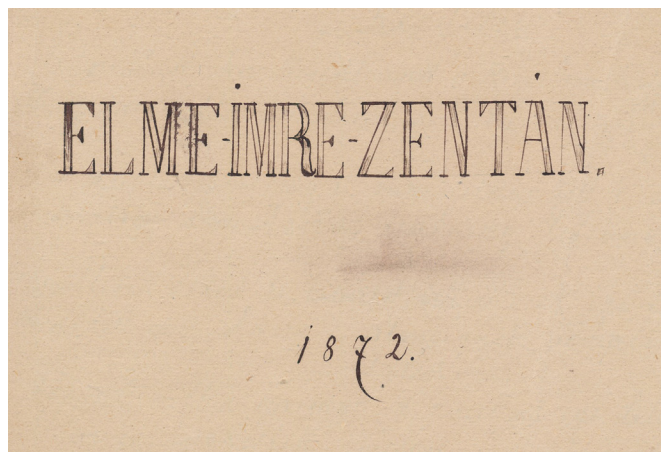
Az ötkötetes népénektár a temerini Szent Rozália Plébánia irattárának tulajdonában van. A gyűjtemény írnoka valószínűleg részben szerzője alulírott Elme Imre kántor. Az első, kisebb formátumú füzet elején csak az 1870-es évszám szerepel, keletkezési hely nélkül (1. kép). További négy nagy füzetben megtaláljuk a belső címlapokon az 1872-es évszámot, valamint Zentát, mint keletkezési helyet (2. kép).

Elme Imréről a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye Történeti Sematizmusában (1777–1923) nem maradt fent adat. Ugyanitt viszont 1856-ban megemlíti Temerinben Elme László tanítót,¹ ő volt Imre apja. A kántorkönyvek írnoka tehát a temerini Elme László kántortanító fia. Bár a sematizmusban nem szerepel, az eddigi kutatások nyomán sikerült néhány adattal gazdagodnunk. Elme Imre Temerinben született 1847-ben, ugyanitt hunyt el 1914-ben. Zentára valamikor az 1870-es évek

1. kép: Elme Imre aláírása az evangéliumi énekeket tartalmazó kötet belső címlapján. Forrás: Elme-1870. Temerin, Szent Rozália Plébániai irattár

¹ https://library.hungaricana.hu/hu/view/KalocsaiFoegyhazmegyeiGyujtemenyekKiadvanyai_03_20/02/?pg=403&layout=s&query=Elme, utolsó letöltés: 2024.11.22.

2. kép: Elme Imre zentai népénektára, keltezés a negyedik kötet belső címlapján. Forrás: Elme-1872-D. Temerin, Szent Rozália Plébániai irattár

rában végül nem szerepel a neve, kalocsai gimnáziumi tanulmányai minden bizonytalansággal meghatározták életpályájának alakulását.

AZ 1870-ES, EVANGÉLIUMI ÉNEKEKET TARTALMAZÓ KÖTET

Kántorkönyvei közül már az első kötetben megfigyelhető írás egy kiforrott, igényes, tanult emberre utal: Elme Imre ekkor 23 éves. A kis formátumú, 1870-es keltezésű füzetben csak három kottázott énekpélda található: e kivételtől eltekintve a forrás a szöveges énekeskönyvek csoportjába tartozik. Ha a könyv Temerinben volt használatban, az írónak feltehetőleg elég volt csak az énekszövegeket rögzítenie. Édesapja, Elme László kántortanító mellett kiskorától kezdve figyelemmel kísérhette a temerini szertartások, népi ájtatosságok mind énekes, mind liturgikus részeit.

A forrás tartalmi szempontból vasárnapi evangéliumi énekek gyűjteménye: 50 magyar nyelvű, későjozefinista népéneket tartalmaz, melyek közül mindegyik az év vasárnapjainak evangéliumához kapcsolódik (3. kép). Bár II. József a miseliturgiákra az ún. népnyelvű norma-miseénekeket írta elő, a vásár- és ünnepnapok délutáni istentiszteleteire, a litániákra és más, misén kívüli ájtatosságokra szintén biztosítani szándékozta a népnyelvű repertoárt.⁴ A kántortanító énekeivel egyfajta katekétikai hidat képzett a katolikus felvilágosodás teológiai tartalma és a népi kultúra között.

2 A segédkantorságot nem vezették az adókönyvek. Tari 2022: 156.

3 Jutalom-kiosztás 1861: [11.].

4 Az egyházzenei rendeletek közül külön megemlíti az 1783. február 25-én kelt írást (AVA 37 Gen A – 1783 532/4/1783), melynek teljes szövegét Hollerweger függelékként közli. Hollerweger 1976: 552–554. A normaének kötöttségei II. József 1790-es halálát követően érezhetően lazultak valamelyest, például nyomokban beindult az új énekek szerzési folyamata. Hollerweger 1976: 312.

elején érkezhetett, itt a Szent István templomban és plébánián szolgált, valószínűleg segédkantorként.² A Kalocsai Jezsuita Gimnázium 1861. júl. 31-én kelt jutalomkiosztó értesítőjében ott van Elme Imre az I. osztályos diákok között: tanulmányi előmenetele szerint, ha nem is kitűnő tanulónak számít, de nagyon jó minősítéssel, 38. helyen végzett az 55-ös létszámú (!) osztályban.³ Bár az érseki tanítóképző 1857–1913 között diplomát szerzett növendékeinek so-

Vízkereszt után V. Vas.

A cselédes jámbor ember
 Búrá't vetett földjébe,
 S midőn aludt ellensége
 Konkolyt hintett köréje.
 Amint kikelt a tiszta mag
 S igére bő' aratást:
 Titelszék így a Konkoly is
 Mutatva gazdag hajtást.

3. kép: Verses népének Vízkreszt utáni V. vasárnapra,
 a Mt 13,24b–30 evangéliumi perikópa alapján.

Forrás: Elme-1870, 25. old. Temerin, Szent Rozália Plébániai irattár

Külön megemlíteném Elme Imre 1870-es könyvében a kántorböjtközhöz⁵ közel álló vasárnapokhoz társított énekeket, hiszen a korszellem pasztorális törekvéseinek tükrében, a kántori repertoár és előadásmód nem csak a jozefinizmusban, hanem annak késői, akár 20. századi továbbélésében, elsősorban a népi vallásossággal karöltve jutott leginkább kifejezésre. Elme Imre kántor magyar népénekeivel a latinul nem tudó híveknek szorgalmazta a gyónáshoz-áldozáshoz való járulást, továbbá a népének stílusába és szerkezetébe ágyazva, egészen konkrét evangéliumi részekhez csatolt strófákkal buzdította a híveket további jó cselekedetekre (103. old.), engedelmességre

⁵ A magyar elnevezés a „quattuor temporum“ kifejezés hangzását és nem jelentését vette alapul. Bár a magyar terminus eszerint hamis (négy idő vagy időszak helyett: kántor-böjt), az évszakonkénti bűnbánati napokra a böjti jelleg folytán a szakirodalomban mégis ez a kifejezés terjedt el, mi is ezt használjuk. A négy évszak jobbára változó ünnepek köre csoportosult, szerdától szombatig tartott, a következőképpen: télen Advent harmadik vasárnapja után; tavasszal Nagyböjt első vasárnapja után; nyáron a Pünkösöd utáni 3. vasárnap után; ősszel a Szent Kereszt-ünnep (szept. 14.) után (szerz. megj.).

(15. old.), keresztény példamutatásra (családfőként, szülőként is: 26., 65. old.), Istenbe helyezett remény megtartására (89., 139. old.), a bűn kerülésére (6., 27. old.), sőt még a keresztény vértanúságra (77., 78. old.) is.⁶

A NÉGYKÖTETES ZENTAI ÉNEKTÁR (1872)

A már említett, 1870-es keltezésű kötet egy másik csoporttal együtt csupán néhány éve, teljesen váratlanul került elő. A másik csoport: négy 1872-es, zentai keltezésű kottás kántorkönyv, utóbbiak egy ciklust alkotnak. Az el- vagy otffelejtt, zentai kántori segédletre Temerinben, a Szent Rozália templom régi orgonapadjában leltem rá. Meglepett a kötetekben található zentai keltezés, hiszen kevés volt annak a valószínűsége, hogy Zentáról előkerülhet még valaha katolikus egyházi kottás forrás. 1911-ben Zenta főterén hatalmas tűz pusztított, mely áterjedt a városházáról a plébánia-templomra. Néhány festmény, szobor, valamint az orgona egyes részeinek kivételével minden a tűz martalékává vált; a már akkor rossz állapotban levő templom kupolája beomlott,⁷ ezt követően értelemszerűen nem lehetett kimenteni már semmit. Mégis milyen módon menekülhetett meg ez a kántorkönyvciklus és hogyan került Zentáról Temerinbe? Mikor és hogyan került az írnoka Zentára?

A kérdéseinkre a választ az 1872-es év történéseiben kell keresnünk; egyúttal ez a népénektár keltezési éve is. Egyelőre nem ismert, hogy kalocsai tanulmányai után Elme Imre hol működött, merre járt, valamint, hogy pontosan mikor érkezett Zentára; de az biztos, hogy itt járt: 1872 őszén Zentán a feltehetően segédkantor Elme Imre feleségül vette Miklósvári Jenő főkantort lányát, ezt követően a fiatal pár Temerinbe költözött.⁸ Ha Elme 1872-ben nem vitte volna magával a kántorfüzeteit, minden bizonnyal megsemmisültek volna az 1911-es zentai tűzben. A kántorkönyvciklus felbukkanása mind térségünkben, mind településünk történetében nagy jelentőséggel bír: értékes és ugyanakkor eddig ismert egyetlen teljes használati egyházzenei forrásunk ebből az időszakból.

A négy füzetnyi énekanyag feltárása, elemzése – egy leendő forráskiadás előtt – külön tanulmányokban már elkezdődött.⁹ Repertoárját tekintve sokszínű a kántorkönyvciklus: a teréziánus-jozefinista normaénekekből kiindulva, a későjozefinista énekek stiláris jegyein át a magyarnótás dallamszerkezetekig sok minden megtalálható itt. A jobb átláthatóságért jelzetekkel és új oldalszámozással láttam el a köteteket.

⁶ Tanulmányként elérhető a kántorkönyv szövegkiadása, valamint a korban használatos misekönyv perikópa szövegeivel való összehasonlítása. Miklós 2022: 47–147.

⁷ Valkay 2007: 51–52.

⁸ A házasságkötők anyakönyvébe Elme Imre temerini születésű lakosként, foglalkozása szerint katonaként és kántorként van bevezetve, valamint a zentai plébánia lakcímén szerepel. Tari 2022: 157.

⁹ Miklós 2022, 2024.

I. füzet (*Elme-1872-A*): szentségimádás-énekek; miseénekek; offertorium búcsú napjára; miseének akármely szükségben; ima az igaz hitben való megmaradásért; kismisére; bűnbánó ének; szentek ünnepeire; énekek az Oltáriszentségről; kimenetelre; esőért; gyász miseénekek; betegekért; élőért; házasulandókért; új házasokért; orgona preludiumok (későbbi írnokok betoldásai)

II. füzet (*Elme-1872-B*, hiányzik a fedele): hajnali miseénekek; karácsonyi miseének; karácsonyi énekek; az év utolsó estéjére; újévi énekek; vízkeresztre; nagyböjti énekek; nagycsütörtökre; nagypéntekre; húsvéti énekek; áldozó csütörtökre; pünkösdi énekek; Szentháromság vasárnapján; úrnapra

III. füzet (*Elme-1872-C*, belső fedélén a templomban szolgáló kántorok listája): időszaki Mária-antifónák; Újhold vasárnapjára; Te Deum; papi gyűléskor; lamentatiók után; himnus; nép hymnus; szárazság idejére; háború idején; dőghalál idején; Jézus szt. szivéről; vesperás dallama; himnus; Minden szentek napján; az évben előforduló napokra (újév); Szt. Anna; Szózat; Szent Balázs püspök; Főpásztor fogadására; Gyertyaszentelő Boldogasszony; Mindenszentek napjára; Nagyhéten az oltár lefosztása alatt; Hétfájdalmú Szűzről; német miseénekek (*Hier liegt vor deiner Majestät* stb.); német Mária-énekek; német énekek az Oltáriszentségről; német gyászmiseénekek; Ehe Lied; prédikáció előtt;

IV. füzet (*Elme-1872-D*): Mária-énekek

4. kép: Vesperás segédlet, részlet. Forrás: *Elme-1872-C*, 26. old.
Temerin, Szent Rozália Plébániai irattár

A négy füzetből álló kántorkönyv-ciklus – elenyésző számú utólagos bejegyzéstől eltekintve – egy kézírás munkája. Elme Imre legyezte le latin kurzívrírással a túlnyomórészt magyar és kis számban latin szövegű éneket (**4. kép**); német kurzív írással a német énekszövegeket; valamint a teljes kottás anyagot: az énekdallamokhoz rendszert orgonakíséretet társított.

Az 1872-es keltezésű, négykötetes kántorkönyv egy évszázad mindennapi gyakorlatának nyomait viseli magán. A vesperás könyvtől nemcsak nagyobb formátuma különbözteti meg, hanem az intenzív használat: számos lap elpiszkolódott, elrongyolódott, főleg az *Elme-1872-A* kötetben, ahol az eredeti fűzések és az utólag beragasztott pótlékek, pótlapok kilazultak, gyakran szétestek. Egy leendő digitalizálás előtt ajánlott mind a négy kötetnek a restaurálása. A népénektárat még sokáig használhatták Temerinben az Elme Imre utáni kántorok, legalábbis a II. vatikáni zsinat reformjáig. A harmadik, *Elme-1872-C* jelzetű kötet első fedelének belső oldalán található egy lista, amely a templomban működő kántorok neveit és működési idejüket dokumentálja a kezdetektől hozzátétőlegesen 1965-ig:

Norek N – 1846-ig (vagy Kovács László)
 Elme László 1846–1872, meghalt 1891
 Elme Imre 1872–1915¹⁰, 1914.II.2. ill. 1914.XII.15-ig
 Léh Fülöp 1915–1919.VIII.31. háború alatt¹¹
 Bakos György 1919–1926.VII.25.¹²
 Léh Fülöp 1926–1927.XI.30.
 Ellinger Károly 1927.XII.24.–1934.VIII.31.
 Léh és Varga 1934.IX.1.–1934.XII.31.
 Varga Imre 1935. I.1.–1965.IV.15.
 Piri Árpád 1965.IV.15.–

A kántori lista alátámasztja a rendelkezésünkre álló levéltári adatokat; ezekkel kiegészülve már pontosabb képet kaphatunk Temerin egykori hitéletéről, etnikumainak katolikus egyházzenejéről. Bár a kalocsai sematizmusban nem található információ Elme Imréről és működéséről, korábban utaltam rá, hogy édesapja, Elme László 1856-os évszámmal tanítóként be van jegyezve Temerinbe.¹³ Fentebbieket összevetve kézenfekvő, hogy Elme László után fia, Elme Imre folytassa a kántorságot/tanítóságot; utóbbi családjával 1872-től egészen 1914-ben bekövetkezett haláláig Temerin-

10 Az ötös át van javítva, itt eredetileg 1913 szerepel. A kántori listát visszamenőleg Bakos György kezdte el bevezetni. Elme Imre 1914. decemberében halt meg; Bakos valószínűleg nem volt biztos a pontos dátumban, hogy mikor is hagyta abba Elme a kántorkodást (szerz. megj.).

11 Léh Fülöp a kalocsai sematizmus szerint Temerinben volt népiskolai tanító 1891–1919 között. Lakatos: 2002, 409.

12 Bakos Györgyöt 1914-ben Temerinben népiskolai tanítóként említik. Uo., 409.

13 Elme Lászlót alsószintű népiskolai tanítóként jegyzik. 1856-ban a temerini iskolába 269 tanuló járt. Uo., 409.

5. kép: A Vater deine Kinder treten kezdetű német miseének dallamváltozata.

Forrás: Elme-1872-C, 60. old. Temerin, Szent Rozália Plébániai irattár

ben élt. Elme Imre a négykötetes állomány nagyrészét Zentán, feltehetően egy-két év alatt rögzítette. Az énekeket úgy vezette be, hogy az énekcsoportok között helyet hagyott az utólagos bővítéseknek. Ilyen módon észrevétlenül „belopóztak” a füzetekbe a Temerinbe szánt énekek is: míg a német nyelvű repertoár nyilvánvalóan temerini használatra készült (5. kép), a magyar énekeknel már elég nagy fejtörést okoz, ha szét szeretnénk választani a zentai énekeket a temeriniéktől. A német repertoárral egyszerű dolgunk van: egyrészt Zentán nem volt német nyelvű gyülekezet; másrészt a német-, zömében miseénekeket Elme tömbösített formában vezette be a kántorkönyvébe. A Temerinben használatos magyar énekek korpuszát bajosan lehetne leválasztani a zentairól, figyelembe véve, hogy a standard, eredetileg német miseénekek magyar nyelvű változatait mindkét helyen – a monarchiára jellemző gyakorlat szerint – sűrűn énekelték (6. kép). Természetszerűleg van néhány jól beazonosítható, helyi

6. kép: A közismert Áldozattal járul Hozzád kezdetű, magyar miseének-változat.

Forrás: Elme-1872-A, 18. old. Temerin, Szent Rozália Plébániai irattár

7. kép: A Választott angyalunk kezdetű ének, templombúcsúra.

Forrás: Elme 1872-C, 13. old. Temerin, Szent Rozália Plébániai irattár

jelentőségű darab is, mint pl. Elme templombúcsús éneke Szent Rozália tiszteletére (7. kép). Köztudott, hogy Zentán az akkori plébániatemplomnak Szent István Király volt a patrocíniuma, ezzel szemben Temerinben a templomot Szent Rozália tiszteletére szentelték fel. Tehát a *Választott angyalunk* kezdetű éneknek nyilvánvalóan a tematikus besorolása a mérvadó, mintsem az ének helye a harmadik kötet 13. oldalán. Bár a véletlenszerűen beiktatott énekek esete kétségtől egyike a nehezítő körülményeknek.

ELME IMRE NÉPÉNEKTÁRÁNAK TÖRTÉNETI HÁTTERE ÉS JELENTŐSÉGE

Elme Imre kántorkönyvei olyan egyházzenei kordokumentumok, melyek más, írott és nyomtatott forrásokhoz hasonlóan, az illető korban használatos katolikus egyházzenei repertoárba adnak betekintést. Fontos kihangsúlyoznunk, hogy az egyházzenei kordokumentumok a liturgikus-zenei eseményeknek csak egy-egy részét képesek – mintegy mozaikszerűen – visszaadni. Az elhangzott énekrepertoár, bár az 1770-es évektől kezdődően Mária-Teréziához, majd főként II. Józsefhez köthető dokumentációk, később II. Lipót (1790–92) és I. Ferenc (1792–1820) egyházzenei rendeleteinek alapján¹⁴ mintegy elméletileg szabályozottnak volt mondható, nemcsak regionálisan mutatott különbségeket az előírtakhoz képest, hanem a helyi viszonyok, szokások és a papi irányítás függvényében gyakran tért el a központi normától.¹⁵ Ugyanakkor egy hosszan tartó folyamatról van szó: a népénektár repertoárja mintegy száz év alatt, a jozefinizmusban és a későjozefinizmusban, különböző kölcsönhatások és más ténye

¹⁴ 1782 szeptemberétől indul a levelezés az udvari kamara és II. József császár között, az utolsó levél már 1795 januárjából származik. A teljes dokumentációt ld. Hollerweger 1976: 545–561.

¹⁵ Központi norma alatt értendő a császári szabályozás fennhatósága, a pápai ellenében. Mivel Zenta a Tiszai koronakerület része volt, az uralkodói egyházi rendeletek a vidék újratelepítésekor nagyobb hangsúlyt kaphattak. A szerény plébániai kezdetek azonban aligha kedvezhettek a magasabb szintű egyházzene művelésének. Vö. Volkmann 2010: 246; Gyetvai 1992: 374–375.

zők nyomán folyamatosan bővült, kopott vagy lazult, vagy éppen szilárdult – egyszóval formálódott.

Fentebbiek figyelembevételével nyilvánvaló Elme Imre néhány éve előkerült énektárának a hiánypótló értéke: az összesen öt kötet mindegyike az írnok magas szintű szakmai színvonaláról, kántori rátermettségéről tanúskodik. A fő korpusz viszonylag rövid idő alatt keletkezett, ráadásul lefedi az egész egyházi évet, mely nem csak a mise zenei-liturgikus anyagára, hanem a nép misén kívüli ájtatosságaira is kiterjed. A német nyelvű repertoár beillesztése temerini használatra utal, ugyanakkor Elme Imre jártasságát dicséri mindkét nyelvben. Mindez kiegészül a liturgikus latin szövegek ismeretével. Elme Imre szellemi örökségének feltárása elősegíti a 19. század második feléből származó katolikus kéziratos forrástípusoknak az alaposabb megismerését, az énektárak felépítésével, repertoárjával kapcsolatos kérdéseket új keretbe helyezi. Nem vitathatjuk el a nyomtatott kottás könyveknek, mint általános kántori segédanyagnak a fontosságát ebből az időből, de a mindennapi használat folytán, különösen a helyi szokások, variánsok dokumentálásában a kéziratos állomány meglátásom szerint többletjelentőséggel bír a nyomtatotthoz képest. Egyrészt: az Elme Imrééhez hasonló terjedelmű népénektárban nagyobb gyakorisággal fordulnak elő olyan énekek, amelyek ténylegesen meg is szólaltak a liturgikus alkalmakon. Másrészt: a kéziratos kántorkönyvekben rendszerint árulkodó részletek találhatók, melyek nem csak az írnok képzettségéről, rátermettségéről, hanem az írás folyamatáról, a kántor mindennapjairól, a szakma kihívásairól, az adott kor és társadalom hitéletéről is mesélnek. A kéziratos források egyházzenei kordokumentumok is egyben: kultúrtörténeti, művelődéstörténeti, pedagógiatörténeti „albumokként” olyan retrospektív elemzéseket tesznek lehetővé, melyek által közelebb kerülhet hozzánk egy adott kor, földrajzi terület, etnikum, felekezet és ezeknek (mikro)társadalma. Elme népénektára magán hordozza egy speciális repertoár mindennapi használatának jegyeit. Az írnok, Elme Imre egyidejűleg gyakorló egyházzenesz (kántor) volt; ő, illetve mindenkori utóda volt az első számú összekötő kapocs a hivatalos liturgia és a nép között, mintegy száz (!) éven keresztül. A katolikus népi katekézis korában – melyet a kora újkori felvilágosodástól számítunk, és melynek utóélete hosszan, egészen napjainkig elnyúlik, túlmutatva a II. Vatikáni zsinaton – a teológiai tartalmakat a nép felé nem annyira a liturgián latinul celebráló papnak, hanem a mindenkori kántornak kellett hitelesen közvetítenie. Miközben a pap mondta a latin miseszövegeket, a kántor – a nép énekevezére – az oltárnál zajló cselekményt anyanyelvű egyházi énekek által tolmácsolta a nép felé. Ezek jól érthető, strófikus szerkezetű, műfajilag legközelebb a himnuszhoz álló énekek voltak. Az énekvezér célja egyrészt az volt, hogy a nép ezeket az énekeket minél hamarabb elsajátíthassa s így jobban követhesse a szent cselekményeket; másrészt a nép, miközben áhitattal énekelt, önkéntelenül jobban tudott figyelni arra, hogy a mise alatt lehetőleg fegyelmezett maradjon, s ne zavarja egyetlen viselkedéssel a szent cselekményt. Ahogy Joseph Mohr írja, a népéneknek, mint általában az egy-

házzzenének, kettős küldetése van: egyrészt Isten még nagyobb dicsőségére, másrészt a keresztény nép épülésére szolgál.¹⁶

Elme Imre egyaránt szolgált magyar és német ajkú gyülekezetben. Különösen magyar népénektárában érhető tetten az a stiláris sokszínűség, mely a különböző kölcsönhatások és keveredések nyomán a 19. század utolsó harmadában vidékünkön a katolikus népéneket jellemzi.

Vajon hogyan viszonyulhatott Elme Imre, az elmagyarosodott, eredetileg Tolna vármegyéből származó döbröközi Elm család sarja a térség magyar nyelvű repertóriumához? Talán nem meglepő a feltételezés, hogy nem sokat gondolkodhatott – hozzánk hasonló módon – a népénektár nyelvi és stiláris sokszínűségén. A monarchia többnyelvű társadalmában a kántornak szüksége volt gyors és hatékony alkalmazkodóképességére a mindennapi helyzetekben, ezt fejlesztette ki az évek folyamán. Nyilvánvalóan előnyben részesíthette azokat az énekeket, melyekre a gyülekezet igényt tartott, ahol ő szolgált. Ezeket egészíthette ki saját énekeivel, ilyenformán a közösség ízlését is formálta egyben. Elme Imre először édesapja mellett ismerkedett meg a népénekek gyakorlatával. Kalocsai tanulmányait követően életútja nem ismert. 1872-ben Zentán, Miklósvári Jenő főkántornál találjuk segédkántorként: tulajdonképpen a leendő apósánál lakott, az év októberében házasságot is kötött Miklósvári Máriával, ezután pedig Temerinbe költöztek. Elme valószínű sokat tanult azalatt az egy-két (?) év alatt Zentán, ahol nem volt német nyelvű gyülekezet. A kántorkönyveket úgy írta, hogy a különböző fejezetek között bővítési lehetőséget hagyott. Így kerülhettek be később a német nyelvű énekek a népénektárba, mivel Temerinben akkor még jelentős számú katolikus németiség élt.¹⁷ A kántorkönyvet Elme Imre után is sokáig használhatták, legalábbis Bakos György idején, aki 1926-ig volt Temerinben kántor. Bakos egy helytörténész igényességével, szorgalmasan jegyzetelgetett Elme kottás füzetéibe, ő kezdte el vezetni a kántori kronológiát is. Temerini dallamvariánsokat iktatott be Elme kottáiba, ezenkívül fontos, nem csak zenei vonatkozású információkat hagyott az utókorra.¹⁸

A kéziratos kántorkönyvek – túlmutatva zenei-liturgikus hatáskörükön – hasonló jelentőséggel bírnak, mint az énekeskönyvek és az imakönyvek: betekintést nyújtanak tulajdonosuk vagy tulajdonosaik ünnep- és mindennapjaiba. Nem ritkán olyan

16 „Der Volksgesang beim Gottesdienste hat wie Kirchenmusik überhaupt einen doppelten Zweck: erstens die Verherrlichung Gottes, sodann die Erbauung des christlichen Volkes.” Mohr 1891: 1.

17 Elme Imre 1892 és 1894 között többször feladott hirdetéseket a Néptanítók Lapjában, mindannyiszor német nyelvtudással rendelkező segédkántort keresett: „Temerin nagyközségben (Bács vm.) egy képzett r. k. segédkántort keresek. Évi fizetés 300 frt és 100 frt. mellékes. Keveset németül kell tudni.” *Néptanítók Lapja* 1892. 25 (81) október 8. 759; „Segédkántort keresek. Megkívántatik: jó orgonálás, tiszta, kellemes hang, magyar-német nyelv tudása. Fizetése 300 frt, mellékese 100 frton felül. Elme Imre, róm. kath. kántor, Temerin (Bács vm.)”. *Néptanítók Lapja* 1894. 27 (8) január 27. 72; „Temerinbe (Bácska) egy segédkántort keresek, ki a mesterségét jól érti és németül is tud. Évi fizetése 800 korona.” *Néptanítók Lapja* 1894. 27 (92) november 17. 871.

18 „1913 július 2-án Léh Fülöp télikabátban ment Újvidékre”. Bakos György ceruzával beírt megjegyzése az Elme-1872-C kötet 4. oldalán.

árulkodó jeleket hagynak az utókorra, melyek alapján visszatekinthetünk egy letűnt periódus szakmai világára és az azzal kölcsönhatásban levő, mozgásban levő és mozgató társadalom folyamataira.

Kapcsolattartó szerző:

Miklós Réka
Gál Ferenc Egyetem
6720 Szeged
Dóm tér 6.
miklos.reka@gfe.hu

Corresponding author:

Réka Miklós
Gál Ferenc University
Dóm square 6.
6720 Szeged, Hungary
miklos.reka@gfe.hu

Reference: Miklós, R. (2024). Elme Imre magyar népénekgyűjteménye. *Deliberationes*, 17(2), 103–115.

IRODALOM:

- Gyetvai, P. (1992). *A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete I.* Kalocsai Múzeumbáratok Köre.
- Hollerweger, H. (1976). *Die Reform des Gottesdienstes zur Zeit des Josephinismus in Österreich.* Friedrich Pustet Verlag. (=Studien zur Pastoralliturgie 1).
- Lakatos, A. (Ed.). (2002). *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye Történeti Sematizmusa (1777–1923).* Kalocsa, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár. (=A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 3).
https://library.hungaricana.hu/hu/view/KalocsaiFoegyhaziGyujtemenyekKiadvanyai_03_2002/?pg=403&layout=s&query=Elme
- Miklós, R. (2022). Egy letűnt egyházzenei gyakorlat kordokumentuma: Elme Imre vasárnapi evangéliumi énekeket tartalmazó kántorkönyve 1870-ből. In R. Miklós (Ed.), „Méltón áldjam nevedet”. (pp. 47–147). (=Délvidéki Himnológiai Füzetek 3).
- Miklós, R. (2024). Das Kantorenbuch des Sentaer Kantors Imre Elme von 1872. Rezeptionsgeschichte und Mehrsprachigkeit. In R. Miklós, & I. Behrendt (Eds.), „*Lætambundus Francisco decantet chorus alleluia*”. (pp. 409–425). (=Délvidéki Himnológiai Füzetek 4).
- Mohr, J. (1891). *Die Pflege des Volksgesanges in der Kirche.* 4. kiad. Regensburg, k. n.
- N. N. (1861). *A Jézus-Társasága Kalocsai Gymnasiumában ünnepélyes Jutalom-kiosztás 1861-diki július 31-kén.* Malatin és Holmeyer Könyvnyomdája.
- Tari, L. (2022). Adalékok Elme Imre kántor életrajzához. In R. Miklós (Ed.), „Méltón áldjam nevedet” (pp. 149–162). (=Délvidéki Himnológiai Füzetek 3).
- Valkay, Z. (2007). *Zenta építészete.* 2. kiad. Forum.

Volkman, S. (2010). Kirchenbau im Banat des 18. Jahrhunderts als Erziehungsstätten des Staates. In R. Bendel, & N. Spannenberger (Eds.), *Kirchen als Integrationsfaktor für die Migranten im Südosten der Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert*. (pp. 233–254). LIT Verlag. (=Kirche und Gesellschaft im Karpaten-Donauraum 1).

Kéziratos források:

Temerin, Szent Rozália Plébániai irattár. Népénektárak: Elme-1870, Elme-1872-A, Elme-1872-B, Elme-1872-C, Elme-1872-D.

A sokszínű vallási kultúra

Tanulságok, feladatok

ZÁRSZÓ

A sokszínű vallási kultúra – volt a címe konferenciánknak.

Minden vallás megteremti a tanításának megfelelő kultúrát: kialakítja szent helyeit, tárgyi világát, megszerkeszti ünnepi rendjét, a Transzcendenssel kapcsolattartás formáit és szövegeit, hite áthatja gondolkodását, a teremtet világhoz, benne embertársaihoz fűződő kapcsolatrendjét. A vallás kulturális vetületei révén életvitellé válik, amelynek egyéni és közösségi, kánoni és apokrif formái is létrejöhetnek. Aki tehát a vallási kultúrát kutatja, az gyakorlatilag az élet teljességét vizsgálja, ezért sokféle tudományban kell járatosnak lennie. Ismernie kell több diszciplína módszertanát, és mindezt egységes szemléletté összegyúrva, a választott téma problematikájának megfelelően kell alkalmaznia.

A vallási kultúrát kutató Bálint Sándor ilyen kivételes ember volt. Egyszerre volt járatos a teológiában, annak különböző részterületein, valamint a világi tudományok: az építészet, a zene, az irodalom, a nyelvészet, a művészet- és a művelődéstörténet számos területén. Könyvei, tanulmányai jól dokumentálják ezt. Mindezeket a diszciplínákat – a sor még bővíthető volna – történeti látásmódú néprajzi szemlélettel foglalta egységbe. A történetiség vagy más szavakkal a folytonos változás szem előtt tartásával és a mindennapi élet összefogó keretén keresztül tudta megragadni és keretbe foglalni az egymással szorosan összefüggő, egymást kiegészítő vagy éppen feltelező kulturális elemeket. Ez a sokrétű háttértudáson alapuló szintetizáló szemlélet legtöbb munkájában megmutatkozik. Sok esetben a Szentírás tanításából indult ki és az üdvtörténet eseményein keresztül jutott el egységes látásmódjával a közösségi és az egyéni vallásgyakorlás, a lelkiségtörténet koronként változó, sajátos arculatot mutató kulturális formáihoz.

Napjainkban kevés kutató van birtokában ilyen széleskörű ismeretnek és szemléletnek. Ezért a vallási kultúra kutatásához többféle diszciplínát képviselő szakemberre van szükség. Kutatócsoportunk munkatársai is csupán néhány szakterületet fednek le munkájukkal. Azaz együtt sem tudjuk mindazt és úgy folytatni, ahogyan az

Bálint Sándor munkáiban megjelent. A magunk sajátos területén azonban új források bevonásával, megújuló módszerekkel, új összefüggések feltárásával gazdagítani és finomítani tudjuk a Bálint Sándor által megrajzolt kulturális képet.

Szőke Balázs munkatársunk kutatási területe a középkori és korai újkor építészettörténet. Specializációja: a régészeti és épületkutatási adatok, levéltári tervek összegzése a történeti forrásokkal, valamint rajzi rekonstrukció készítése a művészettörténeti, néprajzi analógiák használatával. Ő a feltárt forrásadatok alapján a háromdimenziós rekonstrukcióknak mestere. Előadásában egy 13. századi nemesi kúria elméleti rekonstrukcióját ismertette. Kutatási területe Bálint Sándor munkásságának építészeti és művészettörténeti vonulatához kötődik.

A zenetörténész és népének-kutató Miklós Réka a soknemzetiségű Délvidéken a különböző nyelvi kultúrákban jelen lévő katolikus népénekanyagot kutatja. Az egykori Bács-Bodrog és Torontál vármegyék – a mai Vajdaság – területén a kéziratos népénekeskönyveket tárja fel módszeresen. Távlati célja, hogy a különböző nyelvű, de azonos egyházigazgatási keretben, egymás mellett élő katolikus lakosság énekkincsét feltárja, közreadja; megvizsgálja az énekkincs forrásait, egymásra hatását és történeti változásait. Ebből a kutatásból ismerhettük meg egy kántor kéziratos énekeskönyveinek anyagát.

Kutatócsoportunk munkatársa, Frauhammer Krisztina, a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár levéltárosa, a szegedi hitközség archívumának vezetője. Az imádságos könyveknek, a vallásosságban a női szerepeknek nagy szakértője, utóbb pedig a zsidó vallási és társadalmi kultúrába dolgozta be magát. Előadásában azokról az elterelő gyakorlatokról beszélt, amelyekre a szocializmus vallás- és egyházellenes éveiben a zarándokok rá voltak kényszerítve.

A templomok oltárai, a templomokban ábrázolt szentek hűen tükrözik egy-egy kor lelkiségi vonalát, a lelkiségi „divatok” változásait. Az új tiszteleti formák és kultuszok aztán előbb-utóbb megjelentek az otthonok vallási tárgyai között, a magánáhitat keretei között. Az egyes korszakoknak megvolt a maga sajátos, domináns stílusa. Egy 19-20. század fordulóján élt oltárépítő, szobrász és aranyozó mester elsősorban a neoromán és a neogótikus stílus alapján dolgozott és készítette el a megrendelők igénye szerinti oltárokat, a szentek szobraikat. Nagy Nepomuk János oltárépítő tevékenységét eddig nem ismertük. A kutatás eddig harminc, főleg délvidéki és partiumi templomban dokumentálta munkásságát. Tevékenysége nemcsak a megrendelők igényeit szolgálta ki, hanem formálta a hívek ízlését is. Erről Barna Gábor beszélt.

Bálint Sándor külön monográfiában dolgozta fel a szegedi ferences kolostor, kegyhely hatását a szeged-alsóvárosi társadalomra, annak lelkiségére. Ehhez az irányhoz kötődik Kiss Norbert, aki előadásában a ferences lelkiség megújulásáról beszélt az obszerváns rendi reform utáni időkből. E reformot XIII. Leó pápa szorgalmazta. A levéltári és sajtóforrások alapján végzett kutatás kiegészíti Bálint Sándor alsóvárosi ferences kutatásait.

Konferenciánk elején Serfőző Levente, a Szeged-Csanádi Egyházmegye Katekétikai Intézet vezetőjeként, az egyházmegye katekétikai helynökeként Bálint Sándor boldoggá avatási eljárásának aktuális eseményeit, eredményeit ismertette. Az intézet és munkatársai hatalmas munkát végeztek a már tiszteletre méltó Bálint Sándor példamutató életének megismertetésében kiadványok, konferenciák, fiatalok számára meghirdetett vetélkedők formájában.

Bálint Sándor életpéldájának felmutatásával indult a szimpózium és Bálint Sándornak a Móra Ferenc Múzeumban őrzött hagyatékának a bemutatásával zárult. Erről a gyűjtemény kezelője s legkiválóbb ismerője, Glässerné Nagyillés Anikó muzeológus beszélt, aki emellett az SZTE Történelemtudományi Doktori Iskola doktori hallgatója. A Bálint Sándor-hagyaték nem egy lezárt, holt anyag. Egyrészt folyamatosan gyarapodik a tisztelet megújuló tárgyi emlékeivel, másrészt pedig forrásul szolgál a Bálint Sándori életmű kutatásához. A bemutatás rövid áttekintést ad a hagyaték pillanatnyi helyzetéről, és a Bálint Sándor gyűjtemény gyarapodásáról.

Kutatócsoportunk munkatársai és jövőbeni konferenciáink meghívott előadói a Bálint Sándori életműhöz kötődve kutatják és elemzik a vallási kultúra legkülönbözőbb területeit, finomítva ismereteinket egy-egy témakörben, dokumentálva és értelmezve a változó jelenségeket. A Gál Ferenc Kutatóintézet „Bálint Sándor” Vallási Kultúrakutató Csoportja ennek a munkának kíván ösztönzője lenni.

Barna Gábor kutatóprofesszor